

Politički život

ISSN 2217-7000

Časopis
za analizu politike

Jun 2025

Broj
28

Puls

Snežana Bajčeta

Evropski digitalni konstitucionalizam: ka normama slobodnog novinarstva na odgovornim platformama

Uporedna politika

Ivica Mladenović

Politički sistem Francuske nakon izbora 2024. godine

Politička analiza

Katarina Bogićević

Lokalni izbori - nacionalne teme: Centralizujuća personalizacija lokalnih izbora u Srbiji

Region

Nikolina Lozo

30 godina od Dejtona: Analiza prijedloga za ustavnim promjenama u Bosni i Hercegovini

Esej

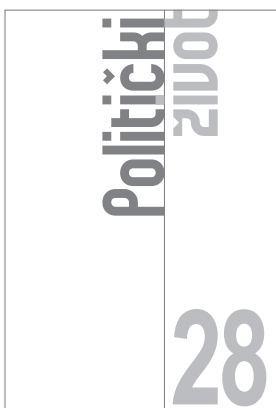
Zoran Jovović

Sociološko-politikološki aspekti intelektualaca u savremenom društvu - Intelektualci u tumačenju Čedomira Čupića

Prikaz

Milica Jevtić

Smrt nijansi i porast afektivnog: Politički izbori u virtuelnom mraku

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

FAKULTET
POLITIČKIH
NAUKA

CENTAR ZA
STUDIJE
DEMOKRATIJE

Politički život

Redakcija

Prof. dr Slaviša Orlović (FPN; glavni i odgovorni urednik), Prof. dr Slobodan Marković (FPN), Prof. dr Vladimir Vuletić (Filozofski fakultet), Prof. dr Predrag Bijelić (Ekonomski fakultet), dr Gazela Pudar Draško, naučna saradnica (Institut za filozofiju i društvenu teoriju), Prof. dr Dušan Spasojević (FPN), Doc. dr Milan Krstić (FPN, spoljna politika i EU), Doc. dr Despot Kovačević (FPN, Region), Doc. dr Ivana Jakšić (FPN, Političko ponašanje i kvantitativna istraživanja), Doc. dr Milica Kulić (FPN, Mediji i komunikacije)

Međunarodna redakcija

Prof. dr Spiros Economidis, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr James Ker-Lindsay, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr Cirila Toplak, Fakultet društvenih nauka, Univerzitet u Ljubljani, Prof. dr Olivera Komar, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Prof. dr Damir Kapidžić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), prof. dr Vučina Vasović,
prof. dr Ratko Božović, prof. dr Goran Bašić

Sekretar redakcije

Andrijana Lazarević

Izdavač

Centar za studije demokratije, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Za izdavača

Prof. dr Maja Kovačević

Adresa

Jove Ilića 165, Beograd
e-mail: politickizivot@fpn.bg.ac.rs

Dizajn

Goran Ratković

Prelom

Olivera Tešanović

Lektura i korektura

Olivera Veličković

Tiraž

100 primeraka

Priprema i štampa

Čigoja štampa

<https://www.fpn.bg.ac.rs/politicki-zivot>

CIP – Каталогизacija y публикациjи
Народна библиотека Србије, Београд
32

POLITIČKI život : časopis za analizu politike / glavni urednik
Slaviša Orlović. – 2025, br. 28 (jun) – . – Beograd (Jove Ilića 165) :
Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka : 2014 – (Beograd :
Čigoja štampa). – 24 cm

Dva puta godišnje.

– je nastavak: Analiza politike = ISSN 2217-6233

ISSN 2217-7000 = Politički život

COBISS.SR-ID 186943756

Puls

- Snežana Bajčeta, Evropski digitalni konstitucionalizam:
ka normama slobodnog novinarstva na odgovornim platformama 7

Uporedna politika

- Ivica Mladenović, Politički sistem Francuske nakon izbora 2024. godine 25

Politička analiza

- Katarina Bogićević, Lokalni izbori – nacionalne teme:
Centralizujuća personalizacija lokalnih izbora u Srbiji 43

Region

- Nikolina Lozo, 30 godina od Dejtona: Analiza prijedloga
za ustavnim promjenama u Bosni i Hercegovini 65

Esej

- Zoran Jovović, Sociološko-politikološki aspekti intelektualaca u
savremenom društvu – *Intelektualci u tumačenju Čedomira Čupića* 95

Prikaz

- Milica Jevtić, Smrt nijansi i porast afektivnog:
Politički izbori u virtuelnom mraku 111

Puls

Snežana Bajčeta, European Digital Constitutionalism:
Toward Norms of Free Journalism on Accountable Platforms

Comparative politics

Ivica Mladenović, The Political System of France After the 2024 Elections

Political analysis

Katarina Bogićević, Local Elections – National Themes:
Centralizing Personalization of Local Elections in Serbia

Region

Nikolina Lozo, 30 years from Dayton: Analysis of proposals
for constitutional changes in Bosnia and Herzegovina

Essay

Zoran Jovović, Sociological and political aspects of intellectuals
in the contemporary society – *Intellectuals in the interpretation
of Čedomir Čupić*

Book review

Milica Jevtić, The Death of Nuance and the Rise of the Affective:
Political Choices in Virtual Darkness

Evropski digitalni konstitucionalizam: ka normama slobodnog novinarstva na odgovornim platformama

Sažetak

Digitalne platforme poput Fejsbuka, TikToka, Instagrama, Majkrosofta korjenito mijenjaju sve sfere društvenog života, uključujući i novinarstvo. Novinarstvo se u platformskom društvu normativno destabilizuje usled datafikacije, komodifikacije i moderacije novinarskog sadržaja prema kriterijumima platformskog ekosistema (Van Dijck i dr, 2018). Kako bi uspostavila digitalnu konstitucionalnu ravnotežu, Evropska unija nizom akata nastoji da deplatformizuje digitalni ekosistem u svojim granicama i uspostavi institucioanalni mehanizam za ostvarivanje ljudskih prava i demokratizaciju digitalne sfere. Među njima, centralnu normativnu osnovu za upravljanje digitalnim platformama predstavlja Akt o digitalnim uslugama, koji sistemskim pristupom i sveobuhvatnim institucionalnim aranžmanom nastoji da digitalni

* Ovaj rad je primljen 18. marta 2025. godine, a prihvaćen na sastanku Redakcije 13. juna 2025. godine.

[1] Doktorandkinja na studijama Mediji i komunikacije, Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu; Imejl-adresa: snezanabajceta@gmail.com; ORCID: 0009-0006-6876-0825.

ekosistem oblikuje prema principu odgovornosti. Novinarstvo je usvajanjem Evropskog akta o slobodi medija zauzelo posebno mjesto u talasu aktuelne regulacije, ali i prvi put postalo predmet cjelovite intervencije Evropske unije. U susretu principa platformске odgovornosti i novinarske slobode, rad objašnjava upravljačku dinamiku *na* i *prema* platformama iz ugla normativnog izazova novinarstva da u digitalnom ekosistemu ostvari ključnu informativnu društvenu ulogu.

Ključne reči

Digitalne platforme, digitalni konstitucionalizam, upravljanje, novinarstvo, DSA, EMFA

Uvod

Ubrzani razvoj digitalnih platformi korjenito mijenja različite profesije i javne djelatnosti, kulturne industrije (Poell i dr, 2022) potrošačku kulturu (Caliandro i dr, 2024), ali i cijelo društvo (Van Dijck i dr 2018). Infrastrukturne (Gugl, Amazon, Meta i dr.) i brojne sektorske platforme (Uber, Buking i dr.) već više od decenije su važni proizvođači društvenih struktura, koje se infiltriraju u svakodnevni život, uključujući „neformalne interakcije ljudi, institucionalne strukture i profesionalne rutine“ (Van Dijck i Poell, 2013: 2).

Isprva je ekspanzija tehnološke industrije bila praćena „kalifornijskom ideologijom“ (Barbrook i Cameron, 1996) o libertetskom potencijalu interneta za slobodnu misao i tržište, i bila je dominantna paradigma od 1990. do 2005. godine. Riječ je o talasu optimističkih očekivanja u pogledu veće participacije građana, konkurentnosti, pluralizma, otvorenosti i jednakih mogućnosti. Međutim, ubrzo su velike strukturne promjene digitalnog okruženja otvorile pozornicu za probleme nepouzdanosti, izloženosti podataka o ličnosti, nepovjerenja, sajberkriminala, nadzora, urušavanja demokratskih tekovina i kršenja ljudskih prava. Flu (Flew) uka-

zuje na pet ključnih faktora paradigmatškog zaokreta u pravcu potrebe za državnom i društvenom intervencijom u digitalnom ekosistemu: (1) promjena političke ekonomije interneta zbog uspona platformskih monopola i oligopola; (2) problem upravljanja platformizovanim internetom; (3) zabrinutost usled „masovne” prirode digitalnih medija i komunikacije; (4) uloga digitalnih platformi u populističkim politikama; (5) povratak regulatornog aktivizma (Flew, 2021: 49-50).

Danas se digitalni ekosistem oblikuje u napetosti dvije suprotne težnje. Jedna je profitno orijentisana *platformizacija*, kao kontinuirano „prožimanje infrastruktura, ekonomskih procesa, upravljačkih okvira digitalnih platformi kroz različite ekonomske sektore i sfere života uključujući i reorganizaciju kulturnih praksi oko njih” (Poell i dr, 2019: 5-6). Druga je *deplatformizacija*, odnosno nastojanje da se strateški, sveobuhvatno i sistemski uspostavi normativna baza i mehanizam upravljanja digitalnim ekosistemom u skladu sa principima javnog dobra (Van Dijck i Lin, 2022; Van Dijck i dr, 2023).

U svijetu javnog informisanja, medija i novinarstva uveliko su vodi debata o ulozi platformi u širenju lažnih vijesti, dezinformacija, propagande, kreiranju filter balona, ali i (eko)sistemske dileme o promjeni uloge medija u društvu, urušavanju novinarske profesije i budućnosti informisanja usled velike migracije publika ka alternativnim (nemedijskim) izvorima. Budući da su novinarstvo i mediji tek jedni od korisnika usluga platformi, te da postepeno gube svoju institucionalnu ulogu posredovanja (informacija) u javnosti, Evropska Unija (EU) 2024. godine prvi put donosi cjelovit medijski zakon – Evropski zakon o slobodi medija (*European Media Freedom Act – EMFA*) – sa ciljem da u okolnostima novih digitalnih rizika sačuva medijske slobode, pluralizam i nezavisnost. Međutim, uzimajući u obzir platformizaciju novinarstva kao jedne od javne djelatnosti, sektorski specifičnu medijsku regulaciju u novim okolnostima treba posmatrati u relaciji sa sistemskom normativnom intervencijom EU koja adresira digitalne platforme. Riječ je prvenstveno o regulaciji „veoma velikih onlajn platformi i pretraživača” koji mjesečno imaju najmanje 45 miliona aktivnih korisnika, odnosno 10% stanovništva EU². Ovi „pružaoci digitalnih usluga” su centralni adresati Akta o digitalnim uslugama (*Digital Services Act – DSA*), koji normiranjem najvećih igrača tehnološke industrije „teži da sve što je nelegalno oflajn učini nelegalnim i onlajn” (von der Leyen, 2022).

Cilj ovog rada je da u konceptualnom okviru digitalnog konstitucionalizma objasni upravljačku dinamiku *na* i *prema* platformama iz ugla normativnog izazova novinarstva da u digitalnom ekosistemu ostvari ključnu

[2] U vrijeme pisanja ovog teksta, 23 digitalne platforme su potpadale pod ovu kategoriju (*AliExpress, Amazon Store, Apple AppStore, Booking.com, Facebook, Google Play, Google Maps, Google Shopping, Instagram, LinkerIn, Pinterest, Snapchat, TikTok, X, XNXX, Wikipedia, YouTube, Zalando, Shein, Temu, Pornhub, Stripchat, Xvideos*) i 2 pretraživača (*Bing, Google Serach*) (European Commission, 2025) <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/list-designated-vlops-and-vloses>.

informativnu društvenu ulogu. U radu se normativno analizira i objašnjava vrednosna struktura centralnih evropskih akata koji su relevantni za savremeno novinarstvo iz ugla strukturnih izazova javnog informisanja u platformskom društvu.

Teorijski dio rada pojašnjava pojmove digitalnog konstitucionalizma i upravljanja platformama, a zatim se razmatraju ključni normativni izazovi novinarstva u platformskom ekosistemu. Drugi dio rada analitički se fokusira na *DSA* i *EMFA*, i mapira vrednosnu strukturu ova dva akta sa stanovišta ekvilibrijuma platformske industrije i javnih vrijednosti za novinarstvo.

Evropski digitalni konstitucionalizam

Digitalni konstitucionalizam: pojam

Digitalni konstitucionalizam se teorijski razmatra u širem okviru poimanja konstitucionalizma – između normativne i empirijske ravni – kao „korpus normi koji ima za cilj da uspostavi formu organizovanja jedne zajednice“, odnosno kao „specifična forma organizacije određene zajednice“ u kojoj se norme primjenjuju u određenim uslovima (Celeste, 2023: 6). Od kraja sedamnaestog vijeka, konstitucionalizam podrazumijeva horizontalno ograničenje moći kroz uspostavljanje ravnoteže vlasti, kao i vertikalni princip ograničenja moći putem afirmacije i zaštite prava pojedinca (Celeste, 2018: 2023).

Digitalni konstitucionalizam je više od „samokonstitucionalizma“ (Karavas, 2010) ili labavo povezanih neobavezujućih deklaracija o pravima na internetu (Gill i dr, 2015). Riječ je o „normativnom okviru za zaštitu fundamentalnih prava i balansiranje moći u digitalnom okruženju“, koji treba da uspostavi konstitucionalnu ravnotežu koju narušavaju brojni savremeni digitalni izazovi (Celeste, 2019: 17-18). Stoga, konstitucionalizacija digitalnog okruženja (Celeste, 2019; 2023) predstavlja put prilagođavanja vrijednosti konstitucionalizma – liberalno definisan okvir demokratije, vladavine prava i zaštite ljudskih prava – digitalnom društvu i podrazumijeva snažnu ideološku i političku dimenziju. To bi značilo da principi poput transparentnosti, konkurentnosti, prava na privatnost, zaštite podataka o ličnosti treba da se ostvaruju kako u fizičkom tako i u digitalnom svijetu. Međutim, digitalni ekosistem nije neutralno područje (Gillespie, 2018). Taj ekosistem je strukturno i institucionalno determinisan specifičnim vrednosnim korpusom koje uspostavljaju digitalne platforme, kao najmoćniji akteri digitalne industrije. Zato se digitalno okruženje sve više sagledava kao platformski ekosistem (Tiwana, 2013; Alaimo i dr, 2019; Flew, 2021), koji digitalne platforme nastoje da „konstitucionalizuju“ u skladu sa sopstvenim normama i politikama (Suzor, 2019a), a oslanjajući se na svoju tehnološku infrastrukturu i intermedijatorsku poziciju (Seipp i dr, 2024).

Platformski ekosistem „izgleda egalitarno, ali je hijerarhijski; korporativan je, a djeluje da služi javnim vrednostima; čini se da je neutralan, ali njegova arhitektura sadrži čitav skup ideoloških vrijednosti; njegovi efekti izgledaju lokalno, iako je njegov obim i uticaj globalni; djeluje da osnaživanjem korisnika afirmiše upravljanje „odozdo na gore“, iako to čini pomoću visoko centralizovane strukture koja je netransparentna za korisnike” (Van Dijck i dr, 2018: 12). Kako smatraju zastupnici Amsterdamske škole platformskih studija, usled permanentne konvergencije digitalnog okruženja u kojem su platforme ključni „čuvari kapija”³ (Tiwana, 2013), ukupno društvo u kojem živimo postalo je platformsko (Van Dijck i dr, 2018)⁴.

Dakle, digitalna konstitucionalizacija nije digitalna ekstenzija analognih normi, niti sektorska regulacija novih tehnologija ili digitalnih platformi, već sistemski odgovor na strukturne probleme nastale usled „neodgovornih transnacionalnih privatnih moći, čiji globalni efekti sve više proizvode lokalne izazove za ustavne demokratije” (De Gregorio, 2022: 3). Konstitucionalni principi nisu se promijenili (Celeste, 2023: 87). Međutim, u okolnostima platformskog ekosistema, obuhvat aktera koji raspolažu kapacitetima narušavanja, odnosno uspostavljanja konstitucionalnog ekvilibrijuma značajno je proširen (Suzor, 2018, 2019). Artikulisanje granica njihovih moći kroz relevantan vrednosni okvir, odgovorajuća pravila i efikasan institucionalni dizajn predstavlja centralni normativni zadatak platformskog društva (Padovani i Santaniello, 2018). Umjesto pravila i odluka koje donose i sprovode isključivo vlade (Fukuyama, 2013: 350), uspostavljanje platformskog poretka uključuje i *politike prema platformama* i *politike platformi*, kao odraz unutrašnje tenzije digitalnog konstitucionalizma pri uspostavljanju ravnoteže između *upravljanja platformama* i *upravljanja na platformama*.

Upravljanje (na) platformama

U platformskom društvu, upravljanje se ne odnosi samo na formalne institucije, već i na „vladavinu bez vlade”, odnosno „mrežu interakcija koja obuhvata različite aktere i ponašanja” (Gorwa, 2019a: 3). Riječ je o poi-

[3] Koncept „čuvanja kapija” (*gatekeeping*) koji je prvenstveno definisan u okviru komunikoloških i medijskih studija (Shoemaker i Vos, 2009) preuzima se da ukaže na moć najvećih platformi da omogućavaju ili ograničavaju pristup digitalnom ekosistemu. Termin svoje mjesto nalazi i u evropskom Aktu o digitalnim tržištima (*Digital Markets Act – DMA*), prema kojem se „čuvarima kapija” smatraju najveće kompanije, poput Amazona, Mete, Majkrosofta, koje zahvaljujući ogromnoj bazi korisnika i tržišnoj poziciji imaju mogućnost da diktiraju uslove i oblikuju digitalno tržište.

[4] Pojam platformskog društva označava paradigmatki zaokret u sagledavanju uloge tehnologije u društvu – sa organizacionih i strukturnih promjena koje su bile u fokusu istraživača informacionog u umreženog društva ka ispitivanju novih institucionalnih aranžmana koji usled tehnološkog razvoja duboko rekonponuju ukupne društvene i javne djelatnosti. Teoretičari ukazuju da se ovaj pojam odnosi na „društvo u kojem je društveni i ekonomski saobraćaj određen (pretežno korporativnim) kanalima globalnog ekosistema onlajn platformi, a vođen je algoritmima i podacima” (Van Dijck i dr, 2018: 4).

manju institucija u okvirima novog institucionalizma (Hall i Taylor, 1996; Peters, 2005; Pavlović, 2009), koji u upravljačkim procesima prepoznaje i tradicionalne institucionalne aktere i one koji to nisu, uključujući i različite forme (samo)upravljačkih mehanizama. Platformski upravljački model uključuje eksterne i interne norme i procese, i to u interakciji: industrije (platforme i kompanije), države (nacionalni i nadnacionalni nivo) i civilnog društva (organizacije civilnog društva, akademija, istraživači, aktivisti) (Gorwa, 2019b: 5). A budući da su algoritmi integralni dio platformske strukture i njenog djelovanja, tripartitnom modelu platformskog upravljanja treba dodati i „ne-humane aktere“ (Flew, 2021: 160). Najzad, uzimajući u obzir da je pažnja centralni resurs u platformskom društvu (Wu, 2019), i građani kao njeni nosioci su neizostavni akter ovog upravljačkog – petougla.

Uloga pomenutih aktera je, međutim, promjenljiva i nije ravnopravna. Nastanak i ekspanziju platformi u Sjedinjenim Državama obilježila je vrlo ograničena intervencija države, koja je koincidirala sa opštim optimističnim pogledom na društveni doprinos i demokratske kapacitete novog prostora za informisanje, obrazovanje, trgovinu i slično. Platforme su sopstvenim politikama uspostavljale norme, standarde i uslove korišćenja (*Terms and Conditions*) i suvereno upravljale platformskim ekosistemom. Sve do skandala globalnih razmjera poput *Cambridge Analytica*, kada je utvrđeno da su podaci više od 50 miliona korisnika Fejsbuka upotrebljeni za targetiranje u političkim kampanjama Donalda Trampa i Bregzita 2016. godine, netransparentnost implementacije platformskih politika nije sistemski problematizovana, a povrede prava i kršenje pravila tretirane su kao incidenti.

Na drugom kraju svijeta, kineski etatistički model pune državne kontrole (Van Dijck, 2019) započeo je još 2008. godine radikalnu politiku upravljanja platformama, prvo blokiranjem Jutjuba na svojoj teritoriji, a zatim i Fejsbuka, Tvitera, Vimea, itd. Istorija upravljanja platformama u Kini pokazuje da država podržava rast i razvoj tehnološke industrije, ali samo dok platformska moć potencijalno ne ugrozi aktuelni poredak. „Kada je vlada ove gigante vidjela kao prijetnju kineskim državnim bankama i malim i srednjim preduzećima, kao i vlasnicima ogromne količine podataka, vlada je intervenisala na sveobuhvatan način da ih ograniči i reguliše“ (McKnight i dr, 2023: 258).

U poređenju sa američkim i azijskim, evropski kontinent nema ni bližu razvijenu digitalnu industriju. Međutim, evropske države su u skladu sa nasleđem države blagostanja u više navrata nastojale da platformski ekosistem, uglavnom određen „vanjskom industrijom“, regulišu zakonom. Njemački Zakon o kontroli mreže (*NetzDG*) iz 2017, francuski Zakon o sprečavanju sadržaja mržnje na internetu (*LOI Avia*) usvojen 2020, austrijski Akt o komunikacionim platformama (*Kommunikationsplattformen-Gesetz*) iz 2021. godine samo su neki od zakona čija je implementacija trebalo da doprinese suzbijanju nelegalnog sadržaja na velikim digitalnim platformama. Međutim, ovi zakoni nisu se pokazali dovoljno

efikasnim u uspostavljanju zdravijeg digitalnog okruženja (Griffin, 2022; Gorwa 2024), kako zbog problema uspostavljanja balansa sa principima slobode izražavanja i izazovne implementacije pravila (Lee i dr, 2017; Ogaki, 2024), tako i izazova usklađivanja sa drugim nacionalnim i evropskim propisima (Zurth, 2021).

Međutim, centralni problem ovih zakona stoji u adresiranju plaformi iz ugla regulacije sadržaja koji na njima cirkulišu. Na osnovu tog iskustva, Evropska unija je aktima koji su usledili učinila zaokret od sadržaja ka procedurama, od nelegalnih jedinica ka strukturama digitalnog ekosistema, od moderacije ka obavezama dužne pažnje (*due dilligence obligations*), a sve u cilju identifikovanja i smanjenja sistemskih rizika koje uglavnom izazivaju najveće tehnološke kompanije (*BigTech*) i njihove najznačajnije digitalne platforme (Gugl, Amazon, Majkrosoft, Fejsbuk, itd). Uspostavljanje simetrije unutar cijelog „upravljačkog petougla” zahtijevalo je regulatorno usmjerenje na najveće igrače digitalne industrije, skaliranje obaveza prema broju korisnika platforme, sistemski pristup i multistejkholderski institucionalni dizajn. Centralno mjesto u regulatornom mehanizmu evropskog digitalnog konstitucionalizma zauzima Akt o digitalnim uslugama (*Digital Services Act*).

Novinarstvo u platformskom ekosistemu: normativni zaokret

Jedno od centralnih pitanja savremenih novinarskih istraživanja je na koji način platformski aranžman omogućava novinarstvu da ostvari svoju društvenu ulogu centralne institucije javne sfere. Susret novinarstva i platformske infrastrukture otvara dileme poput: ko je urednik novinarskog sadržaja na platformama, koliko algoritmi na osnovu podataka određuju tok distribucije vijesti, da li su politike platformi ograničavajuće za slobodno novinarstvo i slično. U novinarskoj teoriji i istraživanjima uglavnom se polemisiše iz ugla „prilagođavanja novinarstva digitalnim tehnologijama” (Krstić, 2023: 1). Međutim, šta se zapravo promijenilo?

Najveća promjena koju su sve platformski-zavisne djelatnosti, profesije, prakse, institucije, iskusile usled sveprožimajuće platformizacije je – normativna. U slučaju novinarstva, platforme u normativnom smislu problematizuju centralni zadatak ove profesije – selekciju i uređivanje novinarskog sadržaja, odnosno strukturne kriterijume – vrijednosti, principe, norme – u skladu sa kojima se vrši proizvodnja, diseminacija i recepcija sadržaja na osnovu kojeg stičemo sliku i značenja o svijetu u kojem živimo. Kriterijumi o tome kakva bi vijest trebalo da bude ne definišu se više isključivo u novinarskoj redakciji medijske organizacije, već u novom platformsko-novinarskom aranžmanu koji ima svoju institucionalnu refleksiju, u vidu „formalnih i neformalnih procedura, rutina, normi i konvencija” (Hall i Taylor: 1996: 938), ili u najširem smislu – pravila (Steinmo, 2008).

U prvom redu, novinarsko uređivanje dobija platformskog „blizanca“ u vidu moderacije sadržaja. Drugo, moderatorska pravila odražavaju politike platformi, strategije i principe *BigTech* industrije, sa kojima se uređivačke politike, novinarske norme i etički principi novinarske profesije sada susreću. Najzad, pravni okvir za novinarstvo sada ima sve više referentnih akata koje svojim pravilima adresiraju digitalne platforme. Stoga, višeslojna normativna rekompozicija novinarstva u platformskom okviru uspostavlja specifičnu dinamiku vrijednosti i institucionalnih formalnih i neformalnih aranžmana koji se neposredno odražavaju na savremenu javnu sferu i demokratiju.

Normativnu destabilizaciju novinarstva u prvom redu izaziva fenomen datafikacije, koji podrazumijeva sposobnost platformi da mnoge aspekte života konvertuje u podatke i kvantifikuje (Mayer-Schönberger i Cukier, 2013). Podaci, međutim, nisu ni neutralni ni objektivni (Gitelman, 2013), već su operacionalna refleksija publike kao ključnog resursa podataka, koji u dinamici sa tradicionalnim novinarskim donosiocima odluka (novinari, urednici) postaju novi vrednosni orijentir u proizvodnji vijesti. Međutim, odlike publike kao platformskih recipijenta određene su strategijama platformi, tehnikama metrike, algoritmima, servisima, reklamama i ostalim elementima koje oblikuju platformski informativni pejzaž (Van Dijck i dr, 2018: 56). Ovaj institucionalni zaokret predstavlja veliki normativni izazov budući da se uloga novinara i urednika redefiniše u korist automatizovanog, podacima-vođenog odlučivanja (Porlezza, 2018) a to otvara brojna etička i pitanja kvaliteta novinarstva, poput pouzdanosti, tačnosti i pristrasnosti (Ananny, 2016), transparentnosti (Ananny i Crawford, 2016), odgovornosti (Diakopoulos, 2014), novinarske samoregulacije (Porlezza & Eberwein, 2022), učešća novinarskih profesionalaca u dizajnu algoritama (Gutierrez Lopez i dr, 2022).

Drugi aspekt normativne tenzije odvija se usled činjenice da je novinarstvo istovremeno tržišna i društvena institucija. Iz ugla političke ekonomije medija, industrije novinarstvo vide kao „robu“, dok bi se kritičari klasičnog liberalizma pozvali na javno-servisnu ideju o ulozi medija, koja apostrofira odgovornost kao preduslov novinarske i tržišne slobode. U višestranom platformskom tržištu⁵ novinarstvo gubi ulogu centralnog posrednika između publike i oglašivača, a platforme postaju ključno polje monetizacije novinarskog rada. Suprotan trend grade oni koji se opredjeljuju za drugačije modele poslovanja zaobilazeći oglašavanje i vezujući se direktno za publiku kao izvor prihoda. Oglašavanje je na platformskom tržištu usklađeno sa platformskim afordansama monetizacije i personalizacije, i nerijetko je integrisano sa novinarskim sadržajem. Stoga, novinarstvo kao „sporni komoditet“ (Radin, 1996) u platformskom

[5] Platforme uspostavljaju biznis model u kojem povezuju kupce, odnosno korisnike, sa prodavcem odnosno pružaocem usluge, tako što servisiraju „obje strane“ (Rochet i Tirole, 2006: 645). Pored višestrane kompozicije, tržišta koja su u osnovi platformske ekonomije karakteriše mrežni efekat i winner-take-all kompetitivna logika (Lafuente i dr, 2022: 9).

ekosistemu dodatno je uzdrmano sa stanovišta društvene uloge, odnosno normativne ravnoteže profitnih principa i javne službe, bez koje nema preduslova za nezavisno kreiranje javne agende, pluralizam javne sfere i demokratsko društvo.

Treći normativni izazov tiče se selekcije i uređivanja novinarskog sadržaja, jer mogućnost „detektovanja, procjene i intervencije u sadržaje ili ponašanje” platforme čini „najmoćnijim urednicima na svijetu” (Gillespie, 2018: 3). Platforme neposredno intervenišu u sadržaj – označavaju i uklanjaju objave, algoritamski redukuju vidljivost „obmanjujućeg”, „rizičnog” ili „uvredljivog” sadržaja (Gillespie, 2022) ili kao svojevrsni ko-urednici autonomno (re)definišu infrastrukturu diseminacije novinarskog sadržaja. One tako podrivaju redakcijski ustrojen sistem donošenja uređivačkih odluka koji je rezultat institucionalizacije novinarstva, normativno utemeljene u ideji o ulozi medija u deliberativnoj demokratiji i javnoj sferi (Norris i Odugbemi, 2010). Sa druge strane, sve više autora ukazuje da se tradicionalna novinarska uloga „čuvara kapija” (*gatekeeping*) ili kontrole ulaska informacija i vijesti u javni domen okreće ka „posmatranju kapija” (*gatewatching*), pažljivom praćenju i preuzimanju već dostupnih informacija, do faze u kojoj vidljivost i cirkulaciju vijesti u javnoj sferi zajednički oblikuju novinari, korisnici, algoritmi i platforme (*gatewatching 2.0*) (Bruns, 2005, 2018). Sve to otvara pitanja ko/šta, kojim mehanizmima i prema kojim kriterijumima neposredno i strukturno selektuje, kurira ili moderira novinarski sadržaj u platformskom ekosistemu. Između principa informisanja i konzumiranja, najveći izazovi platformske moderacije novinarskog sadržaja su automatizacija, nedostatak tačnosti i pouzdanosti, pristrasnost, nedostatak transparentnosti i odgovornosti (Article 19, 2023). Istovremeno, novinarski rad koja je na platformama konkurentan kreativnim praksama velikog broja *producer-a*, kako smatraju Poel, Nieborg i Dafi (Poell, Nieborg i Duffy), redefiniše se prema logikama nišifikacije, metrifikacije, brendiranja, autentičnosti (Poell i dr, 2022).

Novinarstvo između DSA i EMFA

Evropska unija na normativnu destabilizaciju novinarstva odgovara usvajanjem niza akata koji treba da uspostave vrednosni i institucionalni ekvilibrijum za javno informisanje u platformskom ekosistemu. Evropski cjeloviti, sistemski pristup sa jedne strane podrazumijeva uspostavljanje *odgovornog* digitalnog okruženja i, sa druge, normira *slobodu* kao ključnu vrijednost novinarstva u demokratskim društvima. Evropski akt o slobodi medija (EMFA) i Akt o digitalnim uslugama (DSA) predstavljaju centralne normativne okosnice novinarstva⁶, operacionalizovane kroz niz komplementarnih vrijednosti (Tabela 1).

[6] Pored ova dva, i niz drugih akata značajno redefiniše normativni okvir digitalnog svijeta koji se takođe reflektuje na novinarstvo, kao što su Akt o digitalnim

Tabela 1: Vrednosna struktura Akta o digitalnim uslugama i Evropskog akta o slobodi medija

Akt o digitalnim uslugama (DSA)		Evropski akt o slobodi medija (EMFA)	
ODGOVORNOST		SLOBODA	
Transparentnost		Bezbjednost	
Pouzdanost		Pluralizam	
Horizontalnost		Nezavisnost	
Dostupnost		Ravnopravnost	

Izvor: Obrada autora, 2025.

Akt o digitalnim uslugama uspostavlja odgovornost kao centralni princip evropske digitalne sfere i posebno adresira velike onlajn platforme i pretraživače, one koji mjesečno imaju najmanje 45 miliona aktivnih korisnika, odnosno 10% stanovništva EU. Princip odgovornosti ovdje ne podrazumijeva pravnu odgovornost za nelegalni sadržaj na platformi (*liability*), već društvenu odgovornost (*accountability*) koja se ostvaruje kroz obaveze dužne pažnje, redovnu procjenu i suzbijanje rizika (Husovec, 2024: 181). DSA nizom proceduralnih pravila normira strukturne preduslove odgovornosti u digitalnom ekosistemu, tako što na sistemski način institucionalizuje okvir za primjenu evropskog i nacionalnih zakonodavstava u digitalnom ekosistemu.

Odgovorno digitalno okruženje iz ugla DSA uspostavlja se, prvo, kroz transparentne poslovne prakse digitalnih platformi prema recipijentima, državnim organima kao i nezavisnim zainteresovanim stranama. Za novinare u EU to bi značilo jasna pravila o sadržaju, njegovoj moderaciji i sistemu preporučivanja, kao i uvid u bazu podataka o svim moderatorskim praksama najvećih platformi na nivou EU, koje su inače u obavezi da procjenjuju sistemske rizike, preuzimaju mjere za njihovo suzbijanje i redovno provjeravaju usklađenost sa DSA. Ovaj akt za novinarstvo je posebno značajan jer sadrži odredbe o pouzdanosti digitalnog ekosistema u pogledu strukturnih odlika sadržaja koji cirkulišu i cijelog ekosistema. Pouzdanost se ostvaruje kroz jasno označavanje oglašivačkog sadržaja i verifikovanje informacija o pružaocima usluga trgovine, insistiranje na nemanipulativnim interfejsima, preveniranje zloupotreba mehanizama ovog akta i uspostavljanje visokih kazni koje mogu iznositi i do 6% svjetskog godišnjeg obrta platforme koja krši odredbe ovog akta. Bezbjednosni princip ovog akta i mjere koje iz njega proizilaze štite kako novinarsku zajednicu i publiku, sa posebnim akcentom na zaštiti maloljetnika, tako i ukupan ekosistem u kojem se odvija novinarski rad, kako kroz procjenu i suzbijanje sistemskih rizika tako i različitih bezbjednosnih kriza ekosistema. Zatim, kroz osnaživanje recipijenata platformi kao i brojnih

tržištima, Akt o vještačkoj inteligenciji i drugi. Medijska regulativa se takođe mijenja kroz reviziju Direktive o audiovizuelnim servisima, dok pojedini dokumenti adresiraju specifične izazove javnog informisanja, poput Kodeksa dobre prakse u suzbijanju dezinformacija.

nezavisnih aktera, poput eksperata i organizacija civilnog društva, kreatori politika prema platformama nastoje da prevaziđu neravnotežu moći u digitalnom ekosistemu. Horizontalnost se obezbjeđuje mehanizmima prijavljivanja nezakonitog sadržaja na jednostavan način uz mogućnost ulaganja žalbe, kao i odštete. Najzad, usled velikog jaza između kompanija koje su vlasnici digitalnih platformi sa jedne strane i recipijenata, državnih organa i ostalih zainteresovanih strana sa druge, *DSA* institucionalizuje pravovremenu dostupnost platformi za sve i to kroz uspostavljanje kontaktnih tačaka, dostupnih pravnih zastupnika kao i podataka o radu platformi. Horizontalnot i dostupnost platformi od posebnog su značaja kako za novinare, tako i novinarsku publiku, medijsku i oglašivačku industriju, i istraživače (Adamović i dr, 2024).

Iako mediji i novinarstvo nisu više od korisnika usluga platformi, *DSA* propisuje dužnost velikih platformi da pri sprovođenju mjera Akta uvažavaju slobodu izražavanja i informisanja, uključujući i slobodu medija i medijski pluralizam (Čl. 17). Međutim, budući da velika politička debata o eksplicitnom „izuzetku za medije“ nije razriješena u okviru *DSA*, Evropski akt o slobodi medija (*EMFA*) predstavlja prvi cjeloviti evropski zakon za medije koji nastoji da nadomjesti nedostatak specifičnog tretmana novinarstva na velikim platformama. Balans platformi i novinarstva posebno je apostrofirao u nekoliko članova *EMFA* (Čl. 18-20) i podrazumijeva visok nivo uvažavanja novinarske autonomije, kako u pogledu tretmana novinarskog sadržaja, tako i njegove cirkulacije. Svaka moderatorska intervencija mora biti pravovremeno najavljena, a može biti i osporena, dok transparentnost i mogućnost osporavanja algoritamske dinamike novinarskim poslenicima daju uvid i kontrolu nad vidljivošću i cirkulacijom novinarskog sadržaja na platformama.

Okosnica *EMFA* je sloboda kao ključna vrijednost novinarstva od njegovog nastanka. Veliki dio novinarske istorije je borba za slobodno novinarstvo, a strukturna moć platformskog ekosistema zahtijeva nove zakonske mehanizme koji će obezbjeđivati transparentnost, pluralizam, nezavisnost, bezbjednost i ravnopravan tretman novinara i novinarskog rada. Transparentnost se odnosi na medijsko vlasništvo, državno oglašavanje i sve druge vidove javnog finansiranja novinarskog rada, strukturnu transparentnost u pogledu medijske koncentracije i transparentnost uređivačkih politika. Pluralizam obuhvata pravo recipijenata na raznovrsnu ponudu informacija i medijskih usluga, ali i mjere u vezi sa praćenjem i procjenama medijske koncentracije, koje moraju biti dio nacionalnog zakonodavstva. Problem koncentracije ovaj akt vidi ne samo kao ekonomski već i izazov medijskoj nezavisnosti, koji se prvenstveno odnosi na nezavisnu uređivačku poziciju u odnosu na vlasničke, političke, platformske i druge zainteresovane strukture, kao i nezavisnost regulatornih tijela na nacionalnom i evropskom nivou. Akt posebno adresira bezbjednost novinara i njihovih izvora koja je u digitalnom svijetu amplifikovana i, pored fizičkih prijetnji i napada, podrazumijeva različite oblike onlajn nasilja uključujući praćenje, špijuniranje, nadzor. Najzad,

EMFA insistira na fer i ravnopravnom tretmanu svih recipijenata i pružalaca medijskih usluga, kako u pogledu pristupa medijskim uslugama, tako i u pogledu novinarskog sadržaja i reprezentacije društvene raznolikosti, zatim rodne ravnopravnosti, odsustva svake vrste diskriminacije, isključivanja i slično.

Zaključak

Sistemske uspostavljanje vrednosnog ekvilibrijuma između platformске industrije i javnih vrijednosti u evropskim demokratijama je u samom začetku. Nove evropske digitalne i medijske politike u aktualnim okolnostima tek počinju da pokazuje rezultate. Međutim, sistemski pristup i multistejkholderski institucionalni aranžman ne implementira se brzo, jednostavno i sasvim efikasno, što takođe svjedoči o kompleksnosti platformskog ekosistema, prilagodljivosti i moći koju su najveće tehnološke kompanije zadobile na globalnoj razini.

Narednih godina, evropski digitalni konstitucionalizam na polju novinarstva oblikovaće se u pravcu uspostavljanja ravnoteže slobodnog novinarstva u odgovornom platformskom okruženju. Prema novim evropskim aktima, novinarska i platformska vrednosna postavka dijele principe bezbjednosti i transparentnosti obje industrije, čije su strukture u savremenim okolnostima sve manje poznate zainteresovanim javnostima i građanima, a sve više izazovne sa stanovišta sigurnosti, od pojedinačne do sistemske. Korpus normi namijenjen platformama razvija mehanizam upravljanja njihovim servisima, kao ključnim resursima na kojima počiva njihova uloga i moć, i to u skladu sa demokratskim vrijednostima i zaštitom ljudskih prava. Da bi zadržale svoje recipijente na tlu EU, platforme poput TikToka, X, Instagrama, moraće dodatno da djeluju u pravcu obezbjeđivanja pouzdanosti, horizontalnosti i dostupnosti svojih servisa, algoritamskih mehanizama i ekosistema koji dominantno oblikuju.

Sa druge strane, evropski zakonodavac apostrofira najprominentnije vrijednosti novinarstva, koje su na svim društvenim prekretnicama bile posebno ranjive. Tako je i tehnološka ekspanzija novinarstvu donijela brojne mogućnosti, ali i još više izazova. Veća radna efikasnost redakcije problematizuje kvalitet, novi prostor osvajanja publike donio je nove (platformske) urednike, mogućnost boljeg upoznavanja i mjerenja publike razorila je viševjekovni poslovni model novinarstva, geografske granice su otvorene, ali konkurencija nije ravnopravna. Stoga, polje novinarske slobode u novim okolnostima treba osvajati uspostavljanjem njenih strukturnih preduslova, koji se grade na principima transparentnosti, pluralizma, nezavisnosti, bezbjednosti i ravnopravnosti – u platformskom ekosistemu. Normativna usklađenost ova dva akta je samo prvi korak na putu uspostavljanja evropskog digitalnog konstitucionalizma u kojem se novinarska sloboda ostvaruje putem solidnih institucionalnih mehanizama spremnih da prate ubranu dinamiku platformskog društva.

European Digital Constitutionalism: Toward Norms of Free Journalism on Accountable Platforms

Abstract

Digital platforms such as Facebook, TikTok, Instagram, and Microsoft fundamentally transform all spheres of social life, including journalism. In a platformized society, journalism is normatively destabilized due to the datafication, commodification, and moderation of journalistic content according to the criteria of the platform ecosystem (Van Dijck et al., 2018). To establish digital constitutional balance, the European Union, through a series of legislative acts, seeks to deplatformize the digital ecosystem within its borders and establish an institutional mechanism for upholding human rights and democratizing the digital sphere. Among these, the Digital Services Act serves as the central normative framework for governing digital platforms, aiming to shape the digital ecosystem based on the principle of accountability through a systemic approach and a comprehensive institutional arrangement. With the adoption of the European Media Freedom Act, journalism has taken on a special place in the current wave of regulation and, for the first time, has become the subject of a comprehensive intervention by the European Union. At the intersection of platform accountability and journalistic freedom, this paper explores the governance dynamics *on* and *over* platforms from the perspective of journalism's normative challenge in fulfilling its crucial informative role in the digital ecosystem.

Keywords

Digital Platforms, Digital Constitutionalism, Governance, Journalism, DSA, EMFA

Literatura

- Adamović, Jelena, Mila Bajić, Snežana Bajčeta, Bojan Perkov, Tijana Stevanović. (2024). *DSA, DMA, AIA and Western Balkans: Normative Foundation, Enforcement Mechanisms and Institutional Framework*. Belgrade: Share Foundation.
- Alaimo, Cristina, Jannis Kallinikos and Erika Vallderama-Venegas. (2019). „Platforms as service ecosystems: lessons from social media”. *Journal of Information Technology*. 35(1): 1-46. Sage Journals.
- Ananny, Mike. (2016). „Toward an ethics of algorithms: convening, observation, probability, and timeliness”. *Science, Technology & Human Values* 41(1): 93-117.
- Ananny, Mike and Kate Crawford. (2016). „Seeing without knowing: Limitations of the transparency ideal and its application to algorithmic accountability.” *New Media & Society* 20 (3): 973-989.
- Article 19 (2023). *Content moderation and freedom of expression handbook*. London: Article 19.
- Austria. *Kommunikationsplattformen-Gesetz (KoPI-G) [Communications Platforms Act]*. Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich, Teil I, Nr. 151/2020, December 10,

2020. https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2020_I_151/BGBLA_2020_I_151.html.
- Barbrook, Richard and Andy Cameron. (1996). „The Californian ideology.” *Science as Culture*. 6 (1): 44-72.
- Bruns, Axel. (2005). *Gatewatching. Collaborative Online News Production*. New York: Peter Lang.
- Bruns, Axel. (2018). *Gatewatching and News Curation Journalism, Social Media, and the Public Sphere*. New York: Peter Lang.
- Caliandro, Alessandro, Alessandro Gandini, Lucia Bainotti, Guido Anselmi. (2024). „The platformization of consumer culture: A theoretical framework.” *Marketing Theory* 24 (1): 3-21.
- Celeste, Edoardo. (2018). „Terms of service and bills of rights: new mechanisms of constitutionalisation in the social media environment?”. *International Review of Law, Computers & Technology* 2: 122-138.
- Celeste, Edoardo. (2019). „Digital constitutionalism: a new systematic theorisation?”. *International Review of Law, Computers & Technology*, 1-24.
- Celeste, Edoardo. (2023). *Digital Constitutionalism. The Role of Internet Bills of Rights*. London i New York: Routledge.
- De Gregorio, Giovanni. (2022). *Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society*. UK: Cambridge University Press.
- Diakopoulos, Nicholas. (2014). „Algorithmic Accountability. Journalistic investigation of computational power structures.” *Digital Journalism* (3): 398-415.
- European Union. (2022). *Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act)*. *Official Journal of the European Union*, L 265, September 14, 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R1925>
- European Union. *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council Establishing a Common Framework for Media Services in the Internal Market (European Media Freedom Act) and amending Directive 2010/13/EU*. COM(2022) 457 final, September 16, 2022. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0457>.
- European Union. *Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act)*. *Official Journal of the European Union* L 277/1, October 27, 2022. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/2065>.
- Flew, Terry. (2021). *Regulating Platforms*. Cambridge: Polity Press.
- France. *LOI n° 2020-766 du 24 juin 2020 visant à lutter contre les contenus haineux sur internet [Avia Law]*. *Journal Officiel de la République Française*, June 24, 2020. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000042031970>.
- Fukuyama, Francis. (2013). „What is governance?”. *Governance*. 26 (3). 347-368.
- Germany. *Netzwerkdurchsetzungsgesetz (NetzDG) [Network Enforcement Act]*. *Bundesgesetzblatt Jahrgang 2017 Teil I Nr. 61*, September 7, 2017. <https://www.gesetz-im-internet.de/netzdg/>.
- Giletman, Lisa. (2013). *“Raw Data” Is an Oxymoron*. Cambridge and London: MIT Press.

- Gill, Lex, Dennis Redeker, Urs Gasser. (2015). „Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights”. The Social Science Research Network Electronic Paper Collection. 2015-15. Berkman.
- Gillespie, Tarleton. (2018). *Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media*, New Haven and London: Yale University Press.
- Gillespie, Tarleton. (2022). „Do Not Recommend? Reduction as a Form of Content Moderation.” *Social Media + Society* 8(3): 1-13.
- Gorwa, Robert. (2019a). „What is platform governance?” *Information, Communication & Society* 1-18.
- Gorwa, Robert. (2019b). „The platform governance triangle: conceptualising the informal regulation of online content.” *Internet Policy Review* 8(2): 1-22.
- Gorwa, Robert. (2024). *The Politics of Platform Regulation. How Governments Shape Online Content Moderation*. UK: Oxford University Press.
- Griffin, Caleb N. (2022). „Systematically Important Platforms.” *Cornell Law Review* 107 (2): 445-514.
- Gutierrez Lopez, Marisela, Colin Porlezza, Glenda Cooper, Stephan Makri, Andrew MacFarlane, Sondess Missaoui. (2022). „A Question of Design: Strategies for Embedding AI-Driven Tools into Journalistic Work Routines.” *Digital Journalism* 3: 1-20.
- Hall, Peter A. and Rosemary C.R. Taylor. (1996). „Political Science and the three new Institutionalisms”. *Political Studies*. 44 (4). Sage Journals. pp: 936-957.
- Husovec, Martin. (2024). *Principles of the Digital Services Act*. UK: Oxford University Press.
- Karavas, Vaios. (2010). „Governance of Virtual Worlds and the Quest for a Digital Constitution” u: Beat Graber, Christoph and Mira Burri-Nenova (eds.) *Governance of Digital Game Environments and Cultural Diversity: Transdisciplinary Enquiries*. UK and US: Edward Elgar Publishing.
- Krstić, Aleksandra. (2023). „Digital transformation of journalism and media in Serbia: What has gone wrong?” *Journalism* 0(0): 1-17.
- Lafuente, Esteban, Zoltan J. Ács, Laszlo Szerb. (2022). „Analysis of the digital platform economy around the world: A network DEA model for identifying policy priorities”. *Journal of Small Business Management*. 62(2): 1-45.
- Lee, Sung Une, Liming Zhu, Ross Jeffery. (2017). „Data Governance for Platform Ecosystems: Critical Factors and the State of Practice”. *PACIS 2017. Proceedings*. 89.
- Mayer-Schönberger, Viktor and Kenneth Cukier. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- McKnight, Scott, Martin Kenney, Dan Breznitz. (2023). „Regulating the platform giants: Building and governing China’s online economy.” *Policy and Internet*. 15: 243-265.
- Norris, Pippa and Sima Odugbemi. (2010). „Evaluating Media Performance.” In Norris, P. (ed.) *Public Sentinel: News Media and Governance Reform*, 3-30.
- Ogaki, Jasmine. (2024). „German Content Moderation and Platform Liability Policies”. The Henry M. Jackson School of International Studies. University of Washington. <https://jsis.washington.edu/news/german-content-moderation-and-platform-liability-policies/> (datum posjete: 15.02.2025)

- Padovani, Claudia and Mauro Santaniello. (2018). „Digital constitutionalism: Fundamental rights and power limitation in the Internet eco-system.” *The International Communication Gazette* 80 (4): 295-301.
- Pavlović, D. (2009). „Sociološke osnove normativnog institucionalizma u političkoj nauci”. *Sociološki pregled*. XLIII (2): 231-250.
- Peters, Guy. (2005). *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism* (2d edition). London: Continuum.
- Poell, Thomas, David Nieborg and Brooke Erin Duffy, B.E. (2022). *Platforms and Cultural Production*. Cambridge: Polity.
- Porlezza, Colin. (2018). „Deconstructing data-driven journalism. Reflexivity between the datafied society and the datafication of news work.” *Problemi dell'informazione*. XLIII (3): 369-392.
- Porlezza, Colin and Tobias Eberwein. (2022). „Uncharted Territory: Datafication as a Challenge for Journalism Ethics” In Karmasin, M; Diehl, S. i Koinig, I. (eds.) *Media and Change Management. Creating a Path for New Content Formats, Business Models, Consumer Roles, and Business Responsibility*, 343-361.
- Radin, Margaret Jane. (1996). *Contested commodities*. Cambridge: Harvard University Press.
- Rochet, Jean Charles and Jean Tirole. (2003). „Platform Competition in Two-Sided Markets.” *Journal of the European Economic Association* 1(4): 990-1029.
- Seipp, Theresa Josephine, Natali Helberger, Claes de Vreese, Jef Ausloos. (2024). „Between the cracks: Blind spots in regulating media concentration and platform dependence in the EU.” *Internet Policy Review* 13(4): 1-26.
- Shoemaker, Pamela J. and Vos, Tim P. (2009). *Gatekeeping Theory*. New York and London: Routledge.
- Steinmo, Sven. (2008). „Historical institutionalism.” In Della Porta, D. i Keating, M. (ur.) *Approaches and Methodologies in Social Sciences – A Pluralistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 118 – 138.
- Suzor, Nicolas P. (2018). „Digital Constitutionalism: Using the Rule of Law to Evaluate the Legitimacy of Governance by Platforms.” *Social Media+Society* 4 (3): 1-11.
- Suzor, Nicolas P. (2019). *Lawless. The Secret Rules That Govern Our Digital Lives*. UK: Cambridge University Press.
- Tiwana, Amrit. (2013). *Platform Ecosystems: Aligning Architecture. Governance, and Strategy*. Morgan Kauffmann.
- Van Dijck, Jose. (2019). „Governing digital societies: Private platforms, public values.” *Computer Law & Security Review* 36: 1-4.
- Van Dijck, Jose and Lin, Jian. (2022). „Deplatformization, platform governance and global geopolitics: Interview with José van Dijck.” *Communication and the Public* 7(2): 59-66.
- Van Dijck, Jose and Thomas Poell. (2013). „Understanding Social Media Logic.” *Media and Communication*. 1(1): 2-14.
- Van Dijck, Jose, Thomas Poell and Martijn De Waal. (2018). *The Platform Society. Public Values in a Connective World*, New York: Oxford University Press.
- Van Dijck, Jose, Tim de Winkel, Mirko Tobias Schäfer. (2023). „Deplatformization and the governance of the platform ecosystem.” *New Media & Society* 25(12): 3438-3454.

- Von der Leyen, Ursula. (2022). „Digital Services Act: Commission welcomes political agreement on rules ensuring a safe and accountable online environment”. European Commission. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_2545 (datum posjete: 20.02.2025)
- Wu, Tim. (2019). „Blind Spot: The Attention Economy and the Law.” *Antitrust L. J.* 82: 771-806.
- Zurth, Patrick. (2021). „The German NetzDG as Role Model or Cautionary Tale? Implications for the Debate on Social Media Liability.” *31 Fordham Intellectual Property, Media & Entertainment Law Journal* 1084: 1-55.

Politički sistem Francuske nakon izbora 2024. godine

Sažetak

Ovaj rad analizira transformacije francuskog političkog sistema kroz prizmu strukturnih promena političkog polja, pri čemu se institucije Pete republike ne tumače kao stabilni pravni okviri, već kao dinamičan prostor osporavanja u kojem akteri neprestano nastoje da očuvaju ili preraspodele odnose moći. Teorijsko-metodološki okvir rada oslanja se na institucionalističku perspektivu i koncepte političke reprezentacije, kao i na analize promena klasnih, kulturnih i identitetskih rascepa u savremenom francuskom društvu. Period od izbora Emanuela Makrona 2017. do vanrednih parlamentarnih izbora 2024. godine obeležen je destabilizacijom bipolarnog poretka, tripolarizacijom političkog polja i sve izraženijim tenzijama između ustavne arhitekture i realnih odnosa snaga. Dominantna uloga predsedničke vlasti pokazuje se kao nedovoljna za stabilno upravljanje u uslovima fragmentisanog političkog sistema, dok se mehanizmi odlučivanja sve češće oslanjaju na krizne ustavne instrumente. Rad pokazuje da se kriza ne može svesti na disfunkciju postojećih pravila, već zahteva dublje promišljanje institucionalnog poretka u skladu s novim društvenim i političkim dinamikama, otvarajući prostor za razmatranje alternativnih modela političke reprezentacije i ustavne reforme.

* Ovaj rad je primljen 7. aprila 2025. godine, a prihvaćen na sastanku Redakcije 13. juna 2025. godine.

[1] Naučni saradnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, i gostujući predavač na Univerzitetu Pariz 1 – Panteon Sorbona. Imejl-adresa: ivica.mladenovic@ifdt.bg.ac.rs; Ivica.Mladenovic@univ-paris1.fr; ORCID: 0000-0002-4304-3778.

Ključne reči

Peta republika, politički sistem, socijalni rascepi, metamorfoza, Emanuel Makron, Nacionalni zbor

Uvod

Francuska Peta republika, konstituisana u specifičnom istorijskom trenutku, oblikovana je kao institucionalni poredak sposoban da osigura političku stabilnost kroz jasno definisanu hijerarhiju vlasti i jake predsedničke poluge vlasti. Ova arhitektura, koncipirana kao odgovor na krizu Četvrte republike, uspostavila je model dominacije izvršne vlasti, pri čemu je predsednik zamišljen kao ključni regulator političkih dinamika. Međutim, poslednji izborni ciklusi, naročito redovni izbori za Narodnu skupštinu 12. i 19. juna 2022², kao oni i prevremeni izbori 30. juna i 7. jula 2024. godine (nakon što je predsednik raspustio Narodnu skupštinu), pokazali su da sistem više ne funkcioniše prema pretpostavljenim

[2] U našoj javnosti se o ovim izborima najčešće govorilo kao o parlamentarnim izborima, međutim ispravnije ih je obeležavati kao izborima za Narodnu skupštinu, ili za Donji dom Parlamenta, imajući u vidu da izbori za Senat, kao Gornji dom francuskog Parlamenta, imaju potpuno drugačiju logiku: posredni su, i na njima učestvuje oko 162 000 „velikih birača“, ili *grands électeurs*, koje u 95% čine lokalni poslanici/zastupnici, i uglavnom iz manjih sredina jer je njih brojčano najviše, što desnici daje prednost s obzirom da je ona uglavnom na vlasti u manjim sredinama (Senat se, iz tog razloga, vidi kao bastion desnice). Dakle, u Francuskoj se neposredni izbori za Narodnu skupštinu, koja broji 577 poslanika, održavaju na svakih 5 godina, nazivaju legislativnim izborima (*élections législatives*), dok se izbori za Senat (348 poslanika), koji su posredni i održavaju se na svakih 3 godine (mandat senatora traje 6 godina, s tim što se pola senatora na svakih tri godine), nazivaju senatorskim izborima (*élection sénatoriale*). Iako oba doma Parlamenta čine deo zakonodavne grane vlasti, u slučaju neslaganja, Narodna skupština „ima poslednju reč“ (Avril, 1994).

zakonitostima, već ulazi u zonu institucionalne neizvesnosti, uslovljenu strukturnim promenama političkog polja.

Politička stabilnost Pete republike počivala je na predvidivosti političke većine, koja je omogućavala predsedniku da upravlja izvršnom granom vlasti bez značajnih institucionalnih ograničenja. Međutim, od 2022. godine ova logika se urušava. Tradicionalna bipolarnost francuske politike zamenjena je tripolarizacijom, u kojoj nijedan blok – ni centristički tabor Emanuela Makrona (Emmanuel Macron), ni levičarski savez NUPES, ni „ekstremna desnica“ okupljena oko Nacionalnog zbora (Rassemblement National) – ne može osigurati parlamentarnu većinu. Ovaj raspad većinskog modela urušava prethodnu stabilnost i primorava predsednika i njegovu vladu da sve češće posežu za „kriznim ustavnim mehanizmima“ kako bi osigurali vršenje vlasti.

Sve, dakle, izraženije oslanjanje na ustavne instrumente predviđene za vanredne situacije, poput člana 49.3 Ustava Republike Francuske – koji omogućava donošenje zakona bez glasanja u parlamentu – postaje simptom disfunkcionalnosti sistema³. Ovaj mehanizam, prvobitno osmišljen kao izuzetak, postaje pravilo upravljanja u uslovima novih političkih fragmentacija. Istovremeno, raspuštanje Narodne skupštine u junu 2024. godine⁴ dodatno ilustruje strukturalni problem: predsednik se, suočen sa blokadom u parlamentu, oslanja na mogućnost ponovnog raspisivanja izbora, ali u uslovima dubokih političkih rascepa to ne donosi stabilnost, već produžava krizu reprezentacije i uvodi državu u novi ciklus političkih blokada.

Ovaj institucionalni model bio je održiv u kontekstu bipolarnog političkog sistema, u kojem je predsednik mogao da se osloni na čvrstu parlamentarnu većinu. Danas, međutim, predsednička vlast funkcioniše bez sigurnog institucionalnog oslonca, budući da se biračka podrška raspršila između više centara moći. Institucije Pete republike ostaju formalno nepromenjene, ali suštinski sve manje odgovaraju novim političkim

[3] Upotreba člana 49.3 Ustava Republike Francuske (Legifrance, 1958), nije nova pojava. Na primer, tokom premijerskog mandata Mišela Rokara (Michel Rocard) (1988–1991), ovaj mehanizam je korišćen 28 puta, ali u kontekstu postojanja relativne većine koju su socijalisti tada imali u Narodnoj skupštini. Nasuprot tome, premijerka Elizabet Born (Élisabeth Borne) aktivirala je član 49.3 više od 20 puta između 2022. i 2024. godine, uključujući i za donošenje kontroverzne penzione reforme, što je izazvalo višemesečne masovne proteste i otvorene kritike sindikata, opozicije, stručne javnosti i uz protivljenje skoro 80% građana (Libération, 2023). Iako je ovaj ustavni mehanizam sporan po sebi u ključu legitimiziranja liberalno-demokratskih mehanizama, glavna razlika između korišćenja 49.3 u ova dva ekstremna slučaja, dakle, ne leži u kvantitetu upotrebe, već u kontekstu: u slučaju Rokara, 49.3 je korišćen u situaciji bez institucionalne krize u širem smislu, njegova vlada je imala stabilan pregovarački okvir sa centrima moći i opozicijom, i koristio ga je za donošenje uglavnom tehničkih zakona (budžeti, regulative, lokalna pitanja); dok se u slučaju Born koristio za sprovođenje izuzetno osetljivih i nepopularnih socijalnih reformi, elem kao sredstvo bypass-a u uslovima institucionalne blokade i krize reprezentacije.

[4] Dekret predsednika Republike Francuske od 10. juna 2024. godine o raspuštanju Narodne skupštine, objavljen u Journal officiel, br. 132, 11. jun 2024 (Journal officiel, 2024).

dinamikama, koje sprečavaju stvaranje stabilnih većinskih koalicija u kontekstu postojećih političkih institucija.

Pored institucionalnih izazova, Francuska se suočava i sa krizom političke legitimnosti, koja se ogleda u rastućoj apstinenciji birača⁵ i rastu nepoverenja prema političkim elitama, u meri da se „među konsolidovanim demokratijama od 1945. [Francuska] izdvaja po nivou vandrednog nepoverenja prema političarima“ (Escalona, 2023: 11). Parlamentarni izbori – osim poslednjih, u julu 2024. koji su se održali u specifičnom kontekstu – permanentno beleže rekordno nisku izlaznost, dok istovremeno raste osećaj da institucije više ne predstavljaju realne interese građana. Ova erozija poverenja dodatno otežava funkcionisanje sistema, jer legitimitet vlasti ne proizlazi samo iz formalnih procedura, već i iz percepcije građana o njenoj sposobnosti da odgovori na društvene izazove.

Cilj ovog rada jeste da analizira razloge krize političkog sistema Francuske, sagledane kroz interakciju između institucionalnih okvira i transformacija političkog polja. U teorijsko-metodološkom smislu, rad se oslanja na institucionalističku analizu političkog legitimiteta i distribucije moći (Gaxie, 1992; Rosanvallon, 2001), kao i na savremene pristupe klasnim i vrednosnim rascepima (Amable i Palombarini, 2018; Inglehart, 2018). Rad je podeljen u tri tematsko-hronološki organizovana dela. Prvi deo razmatra institucionalnu arhitekturu Pete republike, fokusirajući se na ustavne mehanizme, logiku stabilnosti i dominantnu ulogu predsedničke vlasti u bipolarnom političkom okviru. Drugi deo prati transformacije političkog polja između 2017. i 2022. godine, osvetljavajući slabljenje tradicionalnih stranaka, promene u biračkoj osnovi i pojavu novih linija rascepa. Treći deo analizira period od 2022. do 2024. godine kroz prizmu tripolarizacije političkog sistema, produbljivanja institucionalne krize i rastuće delegitimizacije režima. Time se omogućava pregledna i analitički utemeljena interpretacija aktuelne krize reprezentacije i njenih institucionalnih posledica.

Institucionalni okvir Pete republike

U cilju razumevanja aktuelne krize političkog sistema Francuske, neophodno je najpre razmotriti institucionalne osnove Pete republike. Ovo poglavlje analizira logiku ustavnog poretka uspostavljenog 1958. godine, sa posebnim naglaskom na prerogative predsedničke vlasti i stabiliza-

[5] Iako poslednji izbori za Narodnu skupštinu (2024) pokazuju nešto višu izlaznost u odnosu na prethodne cikluse, treba napomenuti da se o stvarnoj promeni trenda u izlaznosti može govoriti tek nakon praćenja nekoliko narednih izbornih ciklusa. Ovi izbori, zbog specifične političke situacije, raspisivanja i konteksta u kojem su se održavali, imali su gotovo referendumski karakter, što je uticalo na povećanje izlaznosti, ali ne u meri koja bi mogla značiti trajnu promenu trenda. Za punu procenu trenda izlaznosti, neophodno je sačekati naredne izbore, kao što su izbori 2027. godine, kada ćemo moći govoriti o eventualnoj stabilizaciji izlaznosti i njenim dugoročnim promenama.

cione mehanizme režima. Naime, uspostavljanje Pete republike⁶ 1958. godine nije predstavljalo samo institucionalnu reformu, već duboku transformaciju političkog polja u kojem su se redefinisali odnosi moći između izvršne i zakonodavne vlasti. Njena arhitektura bila je proizvod specifične istorijske konjunktura: politička nestabilnost Četvrte republike⁷, neuspeh parlamentarne izvršne vlasti da osigura efikasno upravljanje državom, kolonijalna kriza i strukturna potreba za rekonfiguracijom uloge države u postimperijalnom periodu (Fourastié, 1979; Courtois, 2014). Peta republika nije bila samo politički model, već društvena matrica u kojoj su se susreli različiti akteri – političke elite, birokratija i tehnokratske strukture – kako bi oblikovali institucionalni okvir koji odgovara potrebama društva koje je živelo svojih „trideset slavnih godina“ (Lagroye, 1992).

U poređenju s prethodnim republikama, nova ustavna arhitektura dovela je do značajne redistribucije moći, pri čemu je izvršna vlast dobila primat nad zakonodavnom, a predsednik republike postao centralna figura političkog odlučivanja. Nasuprot Trećoj i Četvrtoj republici, koje su bile obeležene dominacijom zakonodavne vlaste – po klasičnom parlamentarnom modelu – i čestim vladinim krizama, Peta republika konstituisana je s idejom da se predsedniku obezbedi stabilna izvršna moć, čime bi se izbegla nestabilnost koja je obeležila prethodne političke režime (Avril, 1994; Bréchon, 2017). Ova promena bila je rezultat ne samo institucionalnog inženjeringa, već i specifičnih političkih okolnosti u kojima je Šarl de Gol (Charles de Gaulle) insistirao na jakom predsedničkom sistemu kao garantu stabilnosti države (Decaumont, 1991). Predsednička figura je ključna, jer tumači institucije. One se shvataju kao „entitet čiji regulativni princip organizuje većinu aktivnosti svojih članova u društvu [...], definisani organizacioni model, usko povezan sa temeljnim problemima, potrebama tog društva ili njegovim ciljevima“, kao i „osnovne strukture koje omogućavaju identifikaciju političkog režima“ (Hermet et al., 2023: 142–158).

Predsednik republike, po novoj ustavnoj logici, više nije bio figura simboličkog jedinstva nacije, već je dobio niz prerogativa koji su ga učinili ključnim političkim akterom koji „diriguje“ političkim procesima u državi. Direktno biran od strane građana od 1962. godine, predsednik je postao ključni centar odlučivanja, sa ovlašćenjima da imenuje premijera, predsedava Savetu ministara, raspusti Narodnu skupštinu i, u ek-

[6] Peta republika se naziva „Peta“ jer predstavlja peti republikanski Ustav kojim je utemeljen specifičan politički režim u istoriji Francuske nakon Francuske revolucije 1789. godine, nakon prethodnih četiri republike koje su postojale pre nje. Republikansko uređenje je stabilizovano tek sa Trećom republikom, od 1871. godine. Pre toga su se republikanska uređenja smenjivala sa monarhističkim i carističkim režimima.

[7] Tokom postojanja Četvrte republike, Francuska je bila u ratnom stanju ili pod njegovim uticajem gotovo stalno, sa samo tri meseca mira između 1947. i 1959. godine. U tom periodu, funkciju premijera (tada poznatu kao predsednik saveta) obavljalo je 22 različita lica, sa prosečnom smenom na svaka šest meseci.

stremnim slučajevima, aktivira vanredna ovlašćenja kroz član 16 Ustava⁸ (Duhamel et al., 2019; Rosanvallon, 2001), koji vuče inspiraciju iz bonapartističkog modela vlasti, naročito iz Ustava Druge republike iz 1848. godine, kojim je postavljen okvir za uspon Luja Napoleona Bonaparte i uspostavljanje autoritarne vlasti pod plaštom demokratske legitimnosti. Ova ustavna prerogativa učinila je predsednika ne samo političkim vođom, već i arbitrom u slučaju institucionalnih sukoba. Njegova moć dodatno je osnažena mehanizmima kao što su već pomenuti član 49.3, kao jedno od najčešće korišćenih sredstava za održavanje stabilnosti vlasti (Roussellier, 2024).

Drugim rečima, institucionalna arhitektura Pete republike nije bila samo proizvod republikanske tradicije, već je u sebi sadržala elemente bonapartističke i monarhističke političke filozofije. Jedini predsednik Druge republike, Luj Napoleon Bonaparta – koji će se nakon državnog udara krajem 1851. godine, 1852. godine proglasiti carem, i Napoleonom III – crpeo je svoju legitimnost direktno iz plebiscitarnog odnosa sa narodom, što je smanjilo ulogu političkih partija kao posrednika između vlasti i građana. Pored toga, institucionalna struktura Pete republike evocirala je i praksu monarhijskog modela vlasti, jer u njoj predsednik dobija centralnu ulogu kao simbol stabilnosti i kontinuiteta, dok je parlament postao sekundarna instanca u odlučivanju o ključnim političkim pitanjima (Ory, 2023; Dubois & Gaïti, 1999). Međutim, nasleđe prethodnih republika takođe je bilo prisutno, posebno kroz održavanje parlamentarnog sistema sa Narodnom skupštinom i Senatom, ali sa znatno slabijim ovlašćenjima istih u odnosu na Treću i Četvrtu republiku (Chevallier, 1952; Chagnollaud & Quermonne, 2000).

Ono što je omogućilo stabilnost ovog sistema nije bila samo njegova institucionalna struktura, već i specifična konfiguracija političkog polja, koja je tokom većeg dela Pete republike bila obeležena bipolarnim modelom vlasti. Od 1962. do 2017. godine, francuska politika bila je strukturirana oko dva glavna bloka – levičarskog predvođenog Socijalističkom partijom i desničarskog okupljenog oko Republikanaca⁹. Ova bipolarnost bila je rezultat specifičnog „dvokružnog“ većinskog izbornog sistema (i na predsedničkim i na izborima za Narodnu skupštinu), koji je forsirao okupljanje političkih snaga u dva velika bloka, čime je omogućavao stvaranje stabilnih parlamentarnih većina. Birači su, umesto da biraju izme-

[8] Ovaj član je do sada aktiviran samo jednom – 1961. godine, tokom pokušaja vojnog puča u Alžiru – i ostaje predmet brojnih polemika o granicama demokratske vlasti.

[9] Republikanci (*Les Républicains*, akronim LR) je poslednje ime, usvojeno 2015. godine, političke formacije koja okuplja različite frakcije, uglavnom desnog centra i konzervativne desnice, među kojima su najbrojniji degolovci i hrišćanske demokrate. Ova politička familija je od kraja Drugog svetskog rata promenila čak osam imena, a poslednje poznato ime joj je bilo Unija za narodni pokret (*Union pour un mouvement populaire*, akronim UMP), koje je nosila od 2002. godine, odnosno u vreme predsednikovanja Šaka Širaka (Jacques Chirac) i Nikole Sarkozyja (Nicolas Sarkozy).

đu raznovrsnih opcija, bili podstaknuti da se – u drugom krugu, kako predsedničkih, tako i parlamentarnih izbora – opredele za jednu od dve dominantne političke snage, čime su izbori za Narodnu skupštinu postali faktički referendum o podršci predsedniku (Bréchon, 2017; Cagé & Picketty, 2023; Gaxie, 1992).

Predsednici Pete republike mogli su tako da računaju na stabilnu većinu u donjem domu Parlamenta, što im je omogućavalo da bez značajnih institucionalnih blokada sprovode političke reforme. Prezidencijalizacija i sve veća personalizacija vlasti u rukama predsednika predstavljaju ključne karakteristike najvažnijih reformi Ustava iz 1958. godine, počevši od uvođenja direktnih izbora za predsednika putem reforme iz 1962. godine, pa sve do smanjenja predsedničkog mandata na 5 godina (Journal officiel, 2000), i usklađivanja predsedničkih i parlamentarnih izbora 2002. godine¹⁰. Međutim, kako se političko polje menjalo, tako je i ovaj mehanizam postao disfunkcionalan. Od 2017. godine dolazi do slabljenja bipolarnog modela i pojave tripolarizacije političkog polja, pri čemu su tri bloka – centristički, levičarski i desničarski – postali međusobno suprotstavljeni do te mere da nijedan od njih ne može osigurati stabilnu većinu u parlamentu. Ova promena nije samo narušila stabilnost vlasti, već je postavila i pitanje održivosti institucionalnog modela Pete republike, koji je bio zamišljen za bipolarnu stranačku strukturu.

Rušenje etabliranih temelja na izborima 2017. godine

Period između 2017. i 2022. godine predstavlja fazu ubrzanog raslojavanja francuskog političkog polja. Ovaj deo rada fokusira se na raspad bipolarnog poretka, uspon političkih alternativa i eroziju klasnih saveza, čime se postavljaju temelji za dublju institucionalnu krizu. Naime, transformacije koje su se odigrale u francuskom političkom polju između 2017. i 2022. godine predstavljale su kulminaciju dugotrajnog procesa raspada bipolarnog sistema, koji je bio ključan za institucionalnu stabilnost Pete republike. Strukturni razlozi raspada političke arhitekture, utemeljene na dominaciji Socijalističke partije i konzervativne desnice okupljene oko Republikanaca, nisu se mogli svesti samo na promene u političkoj ponudi ili na ličnosti kandidata, već su bili odraz dubljih transformacija u društveno-ekonomskim odnosima, rekonfiguracije biračkog tela i slabljenja klasnih saveza koji su oblikovali politički pejzaž od kraja 20. veka (Lefebvre, 2017).

[10] Cilj ovih reformi bio je jačanje predsedničkog autoriteta i sprečavanje fenomena kohabitacije, tj. situacije u kojoj predsednik i parlamentarna većina potiču iz različitih političkih tabora. Ovaj problem je tri puta zabeležen u istoriji Pete republike, u periodima kada je predsednička funkcija trajala sedam godina, dok je mandat poslanika bio pet godina. Predsednički izbori u Francuskoj često se nazivaju „izborima nad izborima“, a ideja o povezivanju predsedničkih izbora sa izborima za Narodnu skupštinu, odnosno o tome da se izbori za parlament održavaju neposredno nakon predsedničkih, bila je da se predsedniku obezbedi sigurna većina u Skupštini. Ovo je posebno važno jer je fenomen „diferencijalne participacije“ dovodi do pada izlaznosti: dok ona na predsedničkim izborima obično iznosi oko 80%, na izborima za Narodnu skupštinu često padne na oko 40%, jer veliki broj birača koji podržavaju „gubitničke“ kandidate prelazi u apstinente.

Do predsjedničkih izbora 2017. godine, institucionalni model Pete republike oslanjao se na predvidivu smenu vlasti između levog i desnog bloka, odnosno između levog i desnog centra, koji su od 1958. evoluirali u skladu sa evolucijom geopolitičkih odnosa snaga, ali i klasnih odnosa u francuskom društvu u periodu od više od pola decenije. Ova bipolarnost bila je uslovljena kako većinskim izbornim sistemom, koji je favorizovao koncentraciju političke moći u dve velike partijske strukture, tako i stabilnim društveno-klasnim podelama, koje su omogućavale dugoročnu lojalnost birača određenim partijskim formacijama (Gaxie, 1992; Lefebvre, 2017; Rosanvallon, 2001). Međutim, ekonomske i društvene promene koje su se nagomilavale od početka 21. veka, naročito kriza tradicionalnih industrijskih regiona i slabljenje sindikalne mobilizacije, dovele su do erozije klasne osnove političkih stranaka, čime su oslabile i njihove sposobnosti da mobilišu birače u okviru ranijih ideoloških okvira.

Tabela 1 – Kandidati i rezultati prvog kruga predsjedničkih izbora 2017.

Političke formacije ¹¹	Partija	Kandidati	Rezultati (u %)
Ekstremna levica	- <i>Radnička borba (LO)</i> - <i>Nova antikapitalistička partija (NPA)</i>	Natali Arto Filip Putu	0,64% 1,09%
Radikalna levica	- <i>Nepokorna Francuska</i>	Žan-Lik Melanšon	19,58%
Levi centar	- <i>Socijalistička partija (PS)</i>	Benoa Amon	6,36%
Centar	- <i>Republika u pokretu (LRM)</i>	Emanuel Makron	24,01%
Desni centar	- <i>Republikanci (LR)</i>	Fransoa Fijon	20,01%
Suverenistička desnica	- <i>Ustani Francusko!</i> - <i>Suprotstavimo se!</i>	Nikola Dupon-Enjan Žan Lasal	4,70% 1,21%
Ekstremna desnica	- <i>Nacionalni front (FN)</i>	Marin Le Pen	21,30%

Izvor: Ministère de l'Intérieur

Izbori 2017. godine označili su prvu radikalnu disrupciju u ovom sistemu, jer su oba tradicionalna bloka doživela kolaps: Socijalistička partija, odnosno njen kandidat Benoa Amon (Benoît Hamon), osvojio je svega 6,36% glasova u prvom krugu predsjedničkih izbora, dok je konzervativac Fransoa Fijon (François Fillon), pogođen korupcionaškim skandalima i gubitkom biračke podrške među srednjom klasom, ostao na 20,01%. U političkom vakuumu koji je nastao pojavila se nova konfiguracija političkog polja, u kojoj su se umesto tradicionalnog socijalističko-konzervativnog sučeljavanja, nametnule tri različite političke sile – centristički tabor okupljen oko Emanuela Makrona (24,01%), levičarska opozicija okuplje-

[11] Klasifikacija političkih aktera u ovom tekstu (kao što su „levica“, „desnica“, „centar“, „radikalna“ ili „ekstremna“ opcija) koristi se u deskriptivnom smislu, bez vrednosne konotacije. Ove oznake ne predstavljaju autorovo lično viđenje, već se oslanjaju na kolokvijalne klasifikacije prisutne u francuskoj javnosti i medijima, kao i na pravne i institucionalne kategorizacije političkih subjekata koje koristi Le Conseil d'État (Savet države), najviša upravna instanca u Francuskoj. Klasifikacija takođe uzima u obzir tipologije koje koriste državne institucije, kao i akademska istraživanja u oblasti političke sociologije i prava.

na ovog puta oko radikalno leve partije Nepokorna Francuska (La France insoumise) i njenog lidera, socijalističkog disidenta, Žan-Lika Melanšona (Jean-Luc Mélenchon) (19,58%), i „ekstremna desnica“, predvođena Marin Le Pen (Marine Le Pen) (21,30%).

Makronova pobjeda nije bila samo rezultat političke konjunktуре, već proizvod strukturnih promena u načinu na koji su politički akteri oblikovali biračku lojalnost i institucionalne odnose. Njegov pokret, Republika u pokretu (La République en Marche), operisao je izvan klasičnih partijskih struktura, oslanjajući se na mrežu lokalnih aktivista i tehokratsku viziju politike, čime je simbolično raskrstio s tradicionalnim bipolarnim poretком (Sainte-Marie, 2019; Bouillaud, 2021). Ova strategija bila je prilagođena društvenim promenama u biračkom telu, pri čemu je Makron okupio urbanu srednju i višu klasu, visokoobrazovane i proevropski orijentisane birače, tradicionalni „beli“ radnički i ruralni glasači sve više gravitirali ka Nacionalnom zboru, dok je „imigracione“ radničke i urbane glasove u predgrađima velikih gradova osvojila Nepokorna Francuska (Cagé i Piketty, 2023).

Bruno Amable i Stefano Palombarini u svojoj knjizi „Iluzija buržoaskog bloka“ (*L'illusion du bloc bourgeois*) analiziraju uspon Makronove političke platforme kao pokušaj konstrukcije „buržoaskog bloka“, koji se oslanjao na koaliciju ekonomskih elita i urbanog profesionalnog sloja, savezu koji se kvalifikuje kao „prijateljski nastrojen prema strukturnim ekonomskim reformama usmerenim na konkurentnost i modernizaciju zemlje“ (Amable & Palombarini, 2018: 105), ali koji nije imao čvrstu društvenu osnovu, već je funkcionisao kroz negativnu legitimaciju, odnosno kroz odbacivanje tradicionalnih političkih formacija i njihovih ekonomskih politika. Ovaj model, iako se pokazao kao uspešan na kratke staze, sadržavao je unutrašnju kontradikciju: nije mogao istovremeno da zadovolji maksimalističke ekonomske interese i korporativnog kapitala i niže srednje klase, što je vodilo njegovom postepenom slabljenju i rastu opozicionih blokova na levisi i desnici.

Protestni pokret „Žutih prsluka“ (*Gilets Jaunes*), koji je eruptirao krajem 2018. godine, predstavljao je simptom ove duboke strukturalne krize. Iako je bio formalno pokrenut zbog povećanja taksi na gorivo, ubrzo je prerastao u širi revolt protiv načina upravljanja državom, socijalnih nejednakosti i institucionalne centralizacije vlasti. Demonstranti su odbacivali kako tradicionalne partije, tako i Makronovu politiku, pri čemu su istovremeno zahtevali povratak narodnog suvereniteta kroz referendum o narodnoj inicijativi, ali i odbijali bilo kakvu institucionalizaciju kroz partijske strukture (Mladenović, 2020). Ovaj pokret ukazao je na krizu društvene legitimnosti vlasti, pri čemu tradicionalne političke institucije nisu više bile percipirane kao kanali kroz koje se mogu artikulirati interesi društvenih grupa.

U tom kontekstu, predsednički izbori 2022. godine nisu predstavljali prosto ponavljanje situacije iz 2017, već dalje produbljivanje političke fragmentacije. Iako je Makron osvojio drugi mandat, njegov legitimitet

je bio značajno oslabljen: izlaznost je bila niža nego 2017, dok je veći deo biračkog tela glasao za njega ne iz uverenja, već iz straha od pobe- de Nacionalnog zbora. Parlamentarni izbori koji su usledili u junu 2022. godine dodatno su potvrdili kolaps tradicionalne logike stabilne većine, pri čemu je Makronova stranka izgubila apsolutnu većinu u Narodnoj skupštini, što je rezultiralo dodatnom parlamentarnom nestabilnošću.

U tom smislu, period od 2017. do 2022. godine predstavlja predvorje institucionalne krize, u kojem je model Pete republike doveden u pitanje ne samo kroz stranačke promene, već i kroz fundamentalnu promenu odnosa između biračkog tela i političkih institucija. Izbori 2022. godi- ne nisu samo pokazali nastavak trenda fragmentacije, već i otvorili put ka tripolarizaciji političkog polja, koja će u potpunosti narušiti logiku „stabilnosti“ i „efikasnosti“ na kojoj je Peta republika utemeljena, i zbog čega su žrtvovana neka demokratska dostignuća koja karakterišu klasič- ne parlamentarne demokratije.

Tripolarizacija političkog sistema

Ovaj deo rada bavi se razdobljem od 2022. do 2024. godine, koje obele- žava konsolidaciju tripolarnog političkog sistema. Analiza se usmerava na posledice ove promene po parlamentarni rad, izborne rezultate i šire procese delegitimizacije, sa posebnim osvrtom na institucionalne odgo- vore i ograničenja režima. Naime, politički sistem Francuske u periodu između 2017. i 2022. godine pokazao je prve znakove institucionalne krize, ali tek izbori 2022. godine – tj. ishod tih izbora – definitivno su potvrdili konceptualnu mutaciju političkog polja, gde više nije bilo domi- nantnih centara moći, već tri snažna bloka koja su se međusobno nadme- tali bez jasne mogućnosti za stabilnu vlast. Ova tripolarizacija nije bila samo posledica trenutnih političkih događaja, već rezultat dugoročnog restrukturiranja biračkog tela, ekonomskih odnosa i promena u načinima na koje se politički kapital distribuira među akterima. Ako je period od 2017. do 2022. godine predstavljao raspad stare bipolarnosti, period od 2022. godine pa nadalje obeležava pokušaj stabilizacije novog tripolar- nog modela, ali bez jasnih institucionalnih mehanizama koji bi osigurali njegovu dugoročnu održivost.

Predsednički izbori 2022. godine ponovo su se završili duelom između Makrona i Le Penove u drugom krugu, ali su pokazali promenjene odnose snaga unutar biračkog tela. Makron, koji je 2017. godine pobedio kao kan- didat progresivne proevropske elite i tehnokratskog centra, sada se suo- čio s padom entuzijazma među biračima koji su ga videli kao jedinu preo- stalu prepreku usponu „ekstremne desnice“. Sa druge strane, Nacionalni zbor Marin Le Pen postao je mnogo šire prihvaćena politička opcija nego što je to bio ranije slučaj, čime je koncept „republikanskog fronta“,¹² odno-

[12] Nacionalni front, kao politička organizacija koju su osnovali francuski nacio- nalisti, kolaboracionisti i antisemiti, dugo je odbacivan – a i dalje postoje ti puku-

sno strategije okupljanja svih političkih snaga protiv „ekstremne desnice“, počeo da gubi na snazi i efikasnosti (Bouillaud, 2021; Sainte-Marie, 2019). Istovremeno, levičarska opcija predvođena Žan-Likom Melanšonom dobila je značajnu podršku, ali ne dovoljno da ozbiljno ugrozi Makronovu i Le Penovu dominaciju.

Tabela 2 – Kandidati i rezultati prvog kruga predsedničkih izbora 2022.

Političke formacije	Partija	Kandidati	Rezultati (u %)
Ekstremna levica	- Radnička borba (LO)	Natali Arto	0,56%
	- Nova antikapitalistička partija (NPA)	Filip Putu	0,77%
Levica	- Nepokorna Francuska (LFI)	Žan-Lik Melanšon	21,95%
	- Komunistička partija (PCF)	Fabijen Rusel	2,28%
Levi centar	- Socijalistička partija (PS)	An Idalgo	1,75%
	- Zeleni (EELV)	Janik Žado	4,63%
Centar	- Republika u pokretu (LRM)	Emanuel Makron	27,85%
Desni centar	- Republikanci (LR)	Valeri Pekres	4,78%
Suverenistička desnica	- Ustani Francusko!	Nikola Dupon-Enjan	2,06%
	- Suprotstavimo se!	Žan Lasal	3,13%
Ekstremna desnica	- Nacionalni zbor (RN)	Marin Le Pen	23,15%
	- Ponovno osvajanje	Erik Zemur	7,07%

Izvor: Ministère de l’Intérieur.

Izbori za Narodnu skupštinu u junu 2022. godine predstavljali su prelomni trenutak u razvoju institucionalne krize Pete republike. Po prvi put od 2002. godine predsednička većina nije uspjela da osvoji apsolutnu većinu u Narodnoj skupštini: centristička koalicija „Zajedno“ (Ensemble!) osvojila je 245 mandata, što je bilo nedovoljno za stabilno formiranje vlade. Istovremeno, levičarski savez NUPES i desničarski Nacionalni zbor ostvarili su značajne izborne proboje, čime je Narodna skupština podeļjena na tri gotovo ravnopravna, ali međusobno nespojiva politička bloka. Za razliku od ranijih izbornih ciklusa, koji su obično rezultirali jasnom većinom i operativnim institucionalnim kontinuitetom, rezultati iz 2022. godine inaugurisali su novu fazu – trajnu parlamentarnu fragmentaciju i nemogućnost stabilnog upravljanja. Da bi se sagledala dubina ove transformacije, neophodno je uporediti ishode parlamentarnih izbora u tri sukcesivne etape – 2017, 2022. i 2024. godine – koje zajedno čine sekvencu progresivnog raspada bipolarnog poretka.

šaji, iako su oni sve više sterilni jer je ova politička organizacija u međuvremenu desatanizovana, ona sama je ideološki evoluirala, odbacivši svoje antisemitske i kolaboracionističke repove, pa čak i izbacivši iz stranke njenog osnivača, Žan-Mari Le Pena – kao „antirepublikanski“ faktor, jer njihove vrednosti nisu bile u skladu sa temeljnim vrednostima francuske Republike.

Tabela 3 – Izbori za Narodnu skupštinu 2017.

Politička formacija		Broj mandata
La République en Marche + MoDem	centar	348
Les Républicains (LR)	desni centar	112
Parti socialiste (PS)	levi centar	30
La France insoumise (LFI)	radikalna levica	17
Rassemblement National (RN)	ekstremna desnica	8

Izvor: Ministère de l'Intérieur, Résultats des élections législatives 2017.

Tabela 4 – Izbori za Narodnu skupštinu 2022.

Politička formacija		Broj mandata
Ensemble! (LREM, MoDem, Horizons)	centar	246
NUPES (LFI, PS, EELV, PCF)	koalicija levice	142
Rassemblement National (RN)	ekstremna desnica	89
Les Républicains (LR)	desni centar	64

Izvor: Ministère de l'Intérieur, Résultats des élections législatives 2022.

Tabela 5 – Izbori za Narodnu skupštinu 2024.

Politička formacija		Broj mandata
Nouveau Front Populaire (NFP)	koalicija levice	182
Ensemble pour la République (EPR)	centar	168
Rassemblement National (RN)	ekstremna desnica	143
Les Républicains (LR)	desni centar	46

Izvor: Ministère de l'Intérieur, Résultats des élections législatives 2024.

Ove tri izborne epizode jasno ilustruju progresivnu transformaciju francuskog političkog sistema: od apsolutne dominacije predsedničke većine 2017. godine, preko institucionalne fragmentacije koja je postala očigledna 2022, do potpune tripolarizacije 2024. godine, u kojoj nijedan politički blok više ne raspolaže kapacitetom za stabilno upravljanje. Uko-renjeni modeli vladavine, zasnovani na pretpostavci postojanja dominantne većine koja obezbeđuje efikasnost i kontinuitet izvršne vlasti, postaju disfunkcionalni u uslovima rastuće stranačke fragmentacije i polarizacije biračkog tela. Većinski dvokružni izborni sistem, koji je decenijama delovao kao institucionalni stabilizator, sada se sve više pokazuje kao prepreka efektivnom funkcionisanju vlasti. U novoj konfiguraciji, u kojoj su tri politička bloka gotovo ravnopravno zastupljena, ali međusobno ideološki i programski nespojiva, tradicionalni model „dominantnog predsednikovanja“ – zasnovan na koncentraciji moći i hijerarhijskoj logici odlučivanja – gubi svoj institucionalni oslonac. Mehanizmi koji su u prethodnim fazama Pete republike služili kao garancije stabilnosti, uključujući većinski izborni sistem, logiku dvokružnog glasanja i centralizovanu ustavnu arhitekturu, postaju nedovoljni za upravljanje u novoj političkoj realnosti. U tom smislu, rezultati ovih parlamentarnih izbora nisu tek odraz fluktu-

acija u glasačkom ponašanju, već simptom dublje institucionalne krize i potrebe za reartikulacijom političke reprezentacije.

Dalji razvoj događaja samo je potvrdio ovu dijagnozu. Tripolarni model nije učvršćen isključivo rezultatima izbora iz 2022. godine, već i kumulativnim delovanjem dubokih socijalnih i političkih tenzija koje su se intenzivirale u narednim godinama. Kriza legitimiteta vlasti nije se ispoljila samo kroz apstinenciju birača i slabljenje partijske discipline, već i kroz sve izraženiju institucionalnu disfunkcionalnost: vladajuća većina više nije bila u stanju da sprovodi ključne zakone bez pribegavanja kriznim ustavnim instrumentima. Vanredni parlamentarni izbori 2024. godine, koje je predsednik Republike raspisao nakon poraza na izborima za Evropski parlament, dodatno su osnažili ovu logiku krize: umesto da reafirmišu dominaciju predsedničke većine, potvrdili su da se Francuska više ne može vratiti bipolarnom modelu vladavine. Centristički blok Emanuela Makrona oslabio je do te mere da više ne poseduje monopol ni nad urbanim, proevropskim biračima. Istovremeno, Novi narodni front (NEP) pokazao je znake unutrašnjih podela koje su oslabile njegovu koheziju i koalicioni potencijal, dok je Nacionalni zbor (RN) dodatno normalizovan, kako u medijima, tako i u očima konzervativnih i ekonomskih elita (Cagé & Piketty 2023; Escalona 2023; Feher 2024; Roussellier 2024).

U tom kontekstu, tripolarizacija se ne može svesti samo na statističku raspodelu mandata, već mora biti interpretirana kao rezultat većih društveno-političkih dinamika. Još je protestni talas pokreta „Žutih prsluka“ 2018. godine označio pucanje veza između institucionalne politike i velikih delova društva. Ovaj pokret, uprkos izostanku formalne organizacije i političkog programa, ukazao je na eroziju poverenja u tradicionalne posredničke institucije i na potrebu za novim oblicima političkog izraza. Osim socijalne dimenzije, tripolarna konfiguracija francuskog političkog polja može se tumačiti i u svetlu teorije kulturnih vrednosti: kako sugerišu Ronald Inglehart (2018), društvene podele se sve više organizuju oko kulturnih kodova i vrednosnih sistema, a ne klasnih identiteta.

Zbog toga se institucionalna arhitektura Pete republike, osmišljena da funkcioniše na temelju personalizovane vlasti i stabilne većine, pokazuje kao sve rigidnija i sve manje odgovarajuća novoj političkoj stvarnosti. Kako ističe Gaksi (1992), institucije ne deluju u vakuumu, već su utemeljene na trajnoj interakciji političkih aktera i društvenih konfiguracija koje ih legitimišu i održavaju. Kada se ta konfiguracija radikalno promeni, institucionalni okvir nužno ulazi u stanje napetosti i disfunkcije. Stanje koje danas karakteriše francuski politički sistem jeste stanje permanentne krize: pravila igre ostaju formalno ista, ali su njihovi društveni temelji nepovratno uzdrmani. Tripolarizacija, u tom smislu, ne predstavlja puku promenu stranačke arhitekture, već duboki poremećaj odnosa između društvenih klasa, političkih institucija i mehanizama reprezentacije. U toj novoj dinamici, politika se više ne gradi na stabilnim partijsko-identitetskim osloncima, kao što je to bio slučaj u decenijama nakon Drugog svetskog rata, već na afektivnim mobilizacijama, *ad hoc*

protestima i u kriznim situacijama, što dodatno onemogućava obnovu institucionalne stabilnosti.

U savremenom francuskom kontekstu, svedočimo zatvaranju jednog političkog ciklusa, u kojem dotadašnje institucionalne i ideološke matrice delovanja gube svoju operativnu relevantnost, dok alternativni obrasci još uvek nisu normativno artikulisani ni institucionalno stabilizovani. Političko polje više ne funkcioniše kao koherentna arena organizovana oko stabilnih blokovskih polarizacija, već sve više poprima oblik konfliktnog i nestabilnog prostora u kojem dominira fragmentacija, konkurencija za legitimitet i nesvodiva pluralnost normativnih projekata. U takvom kontekstu, nijedan akter ne raspolaže ni kapacitetom za hegemonizaciju političkog prostora, ni sposobnošću da osigura održive mehanizme kolektivnog posredovanja. Kriza francuskog režima, stoga, prevazilazi institucionalne disfunkcionalnosti u užem smislu: ona zadobija karakter dubinske društvene transformacije, koja dovodi u pitanje ne samo etablirane ustavne pretpostavke, već i same pretpostavke reprezentacije, političkog autoriteta i funkcije države. Iz te perspektive, moguće reartikulacije političkog poretka ne mogu se svesti na formalno-pravnu reformu, već podrazumevaju temeljno preispitivanje odnosa između političkih institucija i društvenih struktura koje ih legitimišu.

Umesto zaključka

Politički sistem Pete republike, konstituisan kao odgovor na institucionalne slabosti Četvrtre republike, danas se suočava sa izazovima koji ne proizlaze iz jednostavne disfunkcionalnosti institucija, već iz strukturnih promena u političkom polju koje ih oblikuje i održava. Logika stabilnosti na kojoj je režim počivao – kombinacija jakog predsedničkog legitimiteta, institucionalizovanog bipolarnog političkog polja i većinskog izbornog sistema – više nije održiva u kontekstu tripolarizacije političkog sistema, rastuće krize reprezentacije i socijalnih tenzija koje izmiču postojećim institucionalnim okvirima. U tom smislu, pitanje reforme političkog sistema Francuske ne može se svesti na tehničku reviziju ustavnih pravila. Svaka institucionalna transformacija mora uzeti u obzir promene u distribuciji političkog kapitala, načinu njegove akumulacije i krizama kroz koje prolazi. Strukturna tenzija između političke elite, koja nastoji da sačuva postojeći institucionalni poredak, i biračkog tela, koje sve više zahteva redistribuciju političke moći, ključni je faktor u razumevanju ne samo trenutne krize već i mogućih pravaca njenog razrešenja.

Jedna od mogućnosti koja se sve češće pominje u javnoj debati jeste reforma izbornog sistema, naročito uvođenje proporcionalne zastupljenosti u parlamentu, čime bi se omogućila preciznija refleksija pluralizma biračkog tela¹³. Francuski većinski dvokružni sistem, koji je decenijama

[13] Ove diskusije su postale sve češće u političkoj i akademskoj debati, naročito u diskusijama u medijima poput *Le Monde* i *Libération*, ali i u radovima istraživača

funkcionisao kao stabilizator političke scene, sada postaje izvor nestabilnosti jer ne uspeva da proizvede funkcionalne parlamentarne većine. Međutim, kako pokazuju neka istorijska iskustva, kao i analize Gaksija (1992) i Rozanvalona (2001), sama reforma izbornog sistema ne bi bila dovoljna ako bi se sprovela izvan šireg redefinisavanja političkog polja, koje bi uzelo u obzir nove oblike političke mobilizacije i reprezentacije.

Druga mogućnost jeste jačanje uloge parlamenta u odlučivanju, kroz ograničavanje predsedničkih prerogativa i smanjenje upotrebe kriznih mehanizama. Model jake izvršne vlasti, koji je bio efikasan u kontekstu bipolarnog strukturiranja političkog polja, danas dovodi do paradoksa koji bismo mogli nazvati „autoritarnom slabošću“: predsednik zadržava snažna ovlašćenja, ali istovremeno gubi politički legitimitet i operativnu sposobnost da sprovodi reforme bez otpora. Međutim, jačanje parlamentarne uloge ne bi automatski rešilo institucionalnu krizu, već bi moglo dovesti do produžene legislative blokade, u uslovima tripolarizacije političkog sistema.

Treća mogućnost jeste rekonceptualizacija uloge predsednika republike, čime bi se preispitala njegova funkcija kao „arbitra nacije“ i regulatora političkog poretka. Jedan od predloga koji se sve češće javlja u akademskim i političkim debatama jeste uvođenje „dvojnog legitimiteta“, gde bi predsednik imao manju operativnu vlast, dok bi premijer, kao lider parlamentarne većine, preuzeo ključne izvršne funkcije. Ovaj predlog je često pominjan u akademskim i političkim krugovima, kao što su analize Sainte-Marie-a (2019) i Cagé i Piketty (2023), koji se zalažu za dodelu većih ovlašćenja parlamentu u odnosu na izvršnu vlast kako bi se smanjio politički vakuum. Ovakav model približio bi Francusku parlamentarnim demokratijama, ali bi istovremeno zahtevao rekonstrukciju stranačkog sistema, kako bi se omogućila stabilnija većina u zakonodavnoj vlasti.

Međutim, svaka institucionalna reforma neizbežno otvara pitanje ko su politički akteri koji bi je sproveli. Kako pokazuju Amable i Palombarini (2018), Makronova administracija se formirala ne kao klasičan politički pokret, već kao tehnokratska struktura u funkciji stabilizacije ekonomskog poretka, bez dubljeg oslanjanja na stranačke i ideološke lojalnosti. To znači da čak i kada bi se formalno pokrenula institucionalna reforma, pitanje njene legitimnosti i dugoročnog prihvatanja od strane biračkog tela ostalo bi otvoreno. Tripolarizacija političkog sistema ne znači samo kraj bipolarnog političkog pejzaža, već i početak novog tipa političke nestabilnosti, u kojem se funkcionalna većina može formirati samo kroz privremene i neizvesne političke aranžmane. Ukoliko se institucionalna struktura Pete republike ne adaptira na ovu novu realnost, moguće su dve perspektive: ili će režim pretrpeti niz neformalnih transformacija kroz upotrebu vanrednih institucionalnih mehanizama, ili će doći do političkog pritiska za dublju ustavnu reformu, koja bi mogla uključiti čak i

(Hemmerich, 2024), u kojima se upozorava na potrebu za uvođenjem proporcionalnog sistema.

prelazak na širi model parlamentarne demokratije, pa i na potpuno novi politički sistem, odnosno uspostavljanje Šeste republike.

Francuskoj nisu strane radikalne institucionalne promene: i sama Peta republika bila je zamišljena kao odgovor na krizu prethodnog sistema, koji nije uspevaao da osigura stabilnost u donošenju političkih odluka. Međutim, ono što današnju krizu čini još intenzivnijom jeste činjenica da ona ne proizlazi samo iz institucionalnih slabosti, već i iz društvenih tenzija koje nijedna stranačka formacija ne uspeva da u potpunosti artikulise. U tom smislu, pitanje reforme nije samo pitanje političke volje ili tehnokratskog prilagođavanja, već i preispitivanja same prirode političke reprezentacije u savremenom francuskom društvu.

Kriza reprezentacije koja je dovela do uspona Makrona 2017. godine može se tumačiti kao poslednji signal raspada bipolarnog poretka, dok period nakon 2022. otkriva institucionalnu nemoć režima da odgovori na novu konfiguraciju političkog polja. Tripolarizacija, erozija legitimnosti i sve intenzivnije oslanjanje na krizne mehanizme ne predstavljaju samo disfunkcionalnost postojećeg sistema, već i pokazatelje potrebe za njegovim dubinskim preispitivanjem. U tom smislu, rasprave o reformi izbornog sistema, ograničavanju predsedničkih prerogativa i prelasku ka parlamentarnoj logici vlasti – prisutne kako u akademskim krugovima, tako i u političkoj debati – otvaraju prostor za moguću redefiniciju institucionalnog poretka. Budućnost Pete republike stoga neće zavisiti samo od pravnih promena, već i od sposobnosti političkih aktera da ponovo izgrade poverenje između države i građana, kroz nove modele reprezentacije i distribucije političke moći.

The Political System of France After the 2024 Elections

Abstract

This paper analyzes the transformations of the French political system through the lens of structural changes in the political field, viewing the institutions of the Fifth Republic not as stable legal frameworks but as a dynamic space of contestation in which actors continuously seek to preserve or redistribute power relations. The theoretical and methodological framework is grounded in an institutionalist perspective and theories of political representation, as well as in analyses of shifts in class, cultural, and identity-based cleavages in contemporary French society. The period from Emmanuel Macron's election in 2017 to the snap parliamentary elections in 2024 has been marked by the destabilization of the bipolar order, the tripolarization of the political field, and growing tensions between constitutional architecture and real configurations of power. The dominant role of presidential authority has proven insufficient for stable governance under conditions of political fragmentation, while decision-making increasingly relies on emergency constitutional mechanisms. The paper argues that the current crisis cannot be reduced to mere dysfunction of existing rules but requires a deeper rethinking of the institutional order in light of new social and political dynamics – thus opening the way for exploring alternative models of political representation and constitutional reform.

Keywords

Fifth Republic, political system, social cleavages, metamorphosis, Emmanuel Macron, National Rally

Literatura

- Amable, Bruno, & Stefano Palombarini. 2018. *L'illusion du bloc bourgeois*. Paris: Raisons d'agir.
- Avril, Pierre. 1994. La Ve République. *Histoire politique et constitutionnelle*. Paris: PUF.
- Bouillaud, Christophe. 2021. „Entre ‘parti personnel’ et ‘parti-entreprise’”. La République en Marche au prisme du comparatisme“. In *Nouvelle sociologie politique de la France*, Thierry Frinault, Christian Le Bart i Érik Neveu (ur.), 97– 110. Paris: Armand Colin.
- Bréchon, Pierre. 2017. „CINQUIÈME RÉPUBLIQUE - La période gaullienne (1958-1969)“. In *Encyclopædia Universalis* (online).
- Cagé, Julia, et Thomas Piketty. 2023. *Une histoire du conflit politique*. Paris: Le Seuil.
- Chagnollaud, Dominique et Jean-Louis Quermonne. *La Ve République*. Paris: Flammarion.
- Chevallier, Jean-Jacques. 1952. *Histoire des institutions politiques en France de 1789 à nos jours*. Paris: Dalloz.
- Courtois, Gérard. 2014. *Les grandes crises politiques françaises*. France: Place des éditeurs.
- Decaumont, Françoise. 1991. *Le Discours de Bayeux: Hier et aujourd'hui*. Aix-Marseille: Presses Universitaires d'Aix-Marseille.
- Dubois, Vincent, et Brigitte Gaiti. 1999. *La question technocratique: de l'invention d'une figure aux transformations de l'action publique*. Strasbourg: Presses universitaires de Strasbourg.
- Duhamel, Olivier, Martial Foucault, Mathieu Fulla et al. 2019. *La Ve démystifiée*. Paris: Presses de Sciences Po.
- Escalona, Fabien. 2023. *Une république à bout de souffle*. Paris : Seuil.
- Fehér, Michel. 2024. *Le parti du milieu. La place du lepénisme. Producteurs et parasites : L'imaginaire si désirable du Rassemblement national*. Paris: La Découverte.
- Fourastié, Jean. 1979. *Les Trente Glorieuses ou la Révolution invisible de 1946 à 1975*. Paris: Fayard.
- Gaxie, Daniel. 1992. „Les fondements de l'autorité présidentielle. Transformations structurelles et consolidation de l'institution“. In *Le président de la République*, Bernard Lacroix & Jacques Lagroye (ur.). Paris: Presses de Sciences Po.
- Hemmerich, Matthias. 2024. „Le passage à la proportionnelle, un chantier urgent ? “ *Alternatives Économiques*, 452(11): 40–43.
- Hermet, Guy, Bertrand Badie, Pierre Birnbaum, Philippe Braud. 2023. *Dictionnaire de la science politique et des institutions politiques*. Paris: Armand Colin.
- Inglehart, Ronald. 2018. *Les transformations culturelles: comment les valeurs des individus bouleversent le monde?* Grenoble: Presses universitaires de Grenoble.

- Journal officiel. 2000. Loi n° 2000-294 du 5 mai 2000 tendant à modifier la durée du mandat du Président de la République. Journal officiel de la République française, br. 105, 6. maj. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000761442>, konsultovano 28. 04. 2025.
- Journal officiel. 2024. Décret n° 2024-590 du 10 juin 2024 portant dissolution de l'Assemblée nationale. Journal officiel de la République française, br. 132, 11. jun. <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000048295861>, konsultovano 28. 04. 2025.
- Lagroye, Jacques. 1992. *Le président de la République*. Paris: Presses de Sciences Po.
- Lefebvre, Rémi. 2017. „Leçon 38. Le clivage gauche/droite depuis les années 1980“. In *Leçons d'Introduction à la Science politique*, Rémi Lefebvre (ur.), 233-239. Paris: Ellipses.
- Legifrance. 1958. Constitution de la République française du 4 octobre 1958, article 49.3. <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000571356/>, konsultovano 22. 05. 2025.
- Libération. 2023. “ Elisabeth Borne utilise l'article 49.3 pour la 23e fois de la législature”, 19 décembre 2023 (konsultovano 18. 05. 2025).
- Ministère de l'Intérieur. 2017. Résultats de l'élection présidentielle 2017 – premier tour. https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Presidentielles/elecresult__presidentielle-2017/, konsultovano 26. 05. 2025.
- Ministère de l'Intérieur. 2022a. Résultats de l'élection présidentielle 2022 – premier tour. <https://www.resultats-elections.interieur.gouv.fr/presidentielle-2022/>, konsultovano 26. 05. 2025.
- Mladenović, Ivica. 2020. „Nove klasne borbe u Francuskoj“, *Srpska politička misao*, 68(2): 257-297.
- Ory, Pascal. 2023. *Ce cher et vieux pays*. Paris: Gallimard.
- Rosanvallon, Pierre. 2001. *Le sacre du citoyen: histoire du suffrage universel en France*. Paris: Gallimard.
- Roussellier, Nicolas. 2024. „Le 49.3 ou la démocratie à l'envers“. *Études*, Avril(4): 33-44.
- Sainte-Marie, Jérôme. 2019. *Bloc contre bloc: La dynamique du macronisme*. Paris: Éditions du Cerf.

Local Elections - National Themes: Centralizing Personalization of Local Elections in Serbia

Abstract

The 2024 local elections in Serbia are characterized by a campaign in which national themes predominantly occupied a central place while the questions and issues relevant to specific local communities were marginalized. This paper explores various determinants that shape national-oriented campaigns and their impact on voter behavior, with an emphasis on persuasive techniques used in media and the mobilization of public resources by the ruling party. The study aims to comprehend the roots of the nationalization process of local elections and the crucial implications on the democratic process. Using the method of critical discourse analysis (CDA) of media coverage (electronic media with national coverage, mainstream printed media, digital editions, as well as prominent local media), the paper offers comprehensive insights into the campaign strategies and their effectiveness. Additionally, the case study of Niš illustrates how national political narratives are strategically performed and amplified directly at the local level, serving as a crucial moment within the media genre chain that both reflects and reinforces centralized power dynamics.

* This paper was submitted on April 25, 2025, and accepted by the Editorial Board for publishing on June 13, 2025.

[1] Student, Faculty of Political Sciences, University of Belgrade; E-mail address: bogicevickatarina1@gmail.com.

Keywords

local elections, national themes, campaigns, media, party

Introduction

Local elections serve as a cornerstone of local democracy, playing a pivotal role in fostering democracy and cultivating a broader participative political culture within society. Local institutions, being more accessible to citizens, have the potential to encourage civic engagement, thereby strengthening civic virtues and enhancing the skills needed for active political involvement. For democracy to be effective, multiple channels of engagement and various opportunities for participation must exist. In that sense, David Held argues that “direct participation and control over immediate locales ... can most realistically advance the principles of participatory democracy” (1996: 269). In the vibrant local political arena, citizens are naturally invested in issues that directly affect their immediate socio-economic environment (Pratchett, 2004).

However, in the Serbian political system, there is a trend of holding parliamentary and local elections simultaneously, which directly impacts the nationalization of local elections. One of the rare exceptions is the year 2004 when the elections were held separately, and partially the elections 2023/4, which are characterized by other specificities that have led to the marginalization of local ones. The main factors include extensive electoral engineering, an intensive ‘functionary campaign’ personalized in the figure of the President, media control, and abuse of public resources. Local themes and issues have faded in the face of loud messages from nation-building and freedom-conquering politics, such as: “Serbs are not a genocidal nation” or “You are destroying the world because of Kosovo” (Informer, 2024).

Therefore, the central focus of this paper is the critical role of media, particularly the pro-government ones, in shaping public opinion during the local elections. The research sheds light on the strategic efforts of the ruling Serbian Progressive Party (SNS) to dominate the public narrative and distort voter behavior, exploring the key pillars of its techniques.

The structure of the paper follows a logical progression that supports the central research question. Following the introduction, the theoretical framework refers to the key concepts related to mediatization and political communications, which inform the subsequent analysis. The paper then contextualizes the Serbian political and electoral system, with an emphasis on the roots of personalization and centralization. This is complemented by a brief overview of recent electoral developments, highlighting the evolving dynamics of power concentration. The methodology section follows, explaining the research design, data collection, and analytical approach used to examine media content. The main analytical section, "Discursive Strategies: Portraying Enemies and Glorifying Charismatic Leadership" focuses on media narratives and communication strategies employed by the ruling party during the electoral campaign. The analysis continues with a case study of the local elections in Niš, which explores how national frames are imposed or challenged in a local setting. Finally, the conclusion summarizes the key findings and reflects on their implications for the state of local democracy in Serbia.

Theoretical Framework: Mediatization, Political Communication, and Genre Chains

The conception of media's role within a socio-political reality has undergone a significant transformation, leading to the comprehension that media do not merely function as an objective mirror of that reality; instead, they actively contribute to its construction and (re)creation. (Atlagić, 2019). Furthermore, media are regarded as ideological social institutions (ibid.), one of the crucial agents of political communication with a tendency to discipline and shape public opinion. This dynamic is intrinsically linked to broader questions of legitimacy within the sphere of political power. In other words, power is perpetuated, performed, and promoted through media—captured by the 'three Ps' (perpetuation, performance, and promotion) (Jovanovic, 2018). In that sense, the highlighted 'front-stage performances' have importantly shifted the landscape of contemporary politics. In the context of political campaigns, increasingly sophisticated pre-election self-mediatization and the emergence of new media genres have enriched traditional political communication techniques (Forchtner et al., 2013).

The Serbian Progressive Party (SNS) together with its actual leader, Aleksandar Vučić, effectively achieves the recontextualization of discourse and rhetorical elements by combining the classical formats

(such as TV advertisements, newspaper articles, and billboards) with innovative hybrid genres (Reels/TikTok videos, social media campaigns, memes, infographics and data visualizations etc.). This multi-dimensional approach enables them to disseminate the message across various media platforms and public spaces, strategically targeting and reaching different segments of the electorate while maintaining control over the desired narrative. Exploring the idea of hybrid genres, I draw on Fairclough's concept of genre chains, as interpreted by Forchtner et al. (2013). "The latter captures the fact that an election campaign, an event or a chain of events involves a variety of texts which... are skillfully linked and reproduced in a "chain" of different genres" (Forchtner et al., 2013). In that changed type of system, as Grande claims (Grande, 2000), the functionality of political power is no longer rooted in negotiation, deliberation, and governance (ger. *Verhandlungsdemokratie*), but primarily in how political figures manage their media presence (*Mediendemokratie*). Consequently, political achievements or failures are increasingly attributed not to institutional effectiveness or measurable policy outcomes, but to the individual politicians who can (or cannot) successfully navigate the complexities of image and narrative-making within the spotlight (Grande, 2000).

Following these observations, the current Serbian political landscape reflects similar trends, where national political figures, especially President Vučić, dominate public discourse, perpetuating an atmosphere resembling an ongoing electoral campaign. The following result is that local elections and candidates are marginalized by the controlled media-driven narratives centered around these key actors and the issues they prioritize. However, the processes of personalization and centralization in Serbian politics are deeply embedded in the country's political and electoral system, which creates a fertile ground for such an influential media role in these dynamics. This broader institutional design will be contextualized in the following section to better frame the analysis.

Political and Electoral Context in Serbia

The roots of electoral personalization and centralization can be found in both the electoral system and the party system of Serbia, where the combination of closed-list proportional representation and strong party leadership allows for the concentration of political power in the hands of party elites. In proportional electoral systems, the voting base primarily concentrates on the party, resulting in campaigns focusing more on party platforms and ideology. This leads to increased centralization, with a top-down approach where the leadership firmly establishes control (Orlović, 2012). With its focus on a single dominant figure, this system further reinforces the centralization of campaigns, making national party leaders the focal point of the political landscape and overshadowing local candi-

dates and issues. Another essential factor that should be considered is the closed list system. As Bursać claims, the nomination of parliamentary representatives is “under the decisive influence of party elites, often exclusively the party leader” (Bursać, 2024). However, this logic of candidate selection extends beyond the national level, as local party branches are likewise often heavily dependent on central party leadership. Set up this way, the system has two main consequences. Firstly, it affects the candidates and their behavior, as the chance of their re-election is tightly connected to party loyalty. Secondly, regarding voter behavior, trust in a representative democracy is undermined as they do not have any control over the people they are choosing, making this connection between them highly depersonalized. The combination of these two is a clear sign of a “party-dominant and hyper-centralized system” (Vučićević & Jovanović, 2015).

This structure, alongside the presidentialization of the political system through direct presidential elections, strengthens the power of party elites and contributes to the paradox of “extreme political personalization around party leaders while representation itself becomes increasingly depersonalized” (Bursać, 2024). In such a party system, parties themselves and their political programs are perceived through the key party leaders, but most frequently through a single political actor and a personal brand. In some cases, electoral lists are carried not just by leaders’ names, but also by their recognizable nicknames (e.g. Čeda-Boris-Čanak in the 2016 elections), which further emphasizes the importance of personal branding. Additionally, Spasojević and Stojiljković (as cited in: Stojanović, 2022) highlight other concerning trends such as the limited local branches’ autonomy, ultimately concluding that “party leaders are central figures in Serbia’s political system”. Therefore, national party leadership and political trends frequently shape the discourse and outcomes at the local level, intertwining both processes in a way that positions local elections within the broader framework of national political developments.

Acknowledging that the local elections held on the second of June are inextricably linked to the broader electoral landscape of the year before, the main findings in 2023 electoral events need to be explored. Early local and parliamentary elections were held in Serbia on 17 December 2023, continuing the trend of snap elections “averaging one election per 2.5 years” (Pavlovic, 2024). Shortly before the elections, the overall climate was unstable and subsequently triggered widespread protests. A significant number of protestors addressed the issue of the rise of violence on TV channels with national frequency, media control, and inadequate reporting as one of the catalysts of the ongoing violent atmosphere. Criticism mainly focused on the Regulatory Authority of Electronic Media –REM as one of the pillars that were supposed to regulate the use of national licenses—exactly those broadcasters were the ones who misused their permits in favor of ruling political elites.

Although protests began to subside, the prevailing societal climate prompted President Vučić to propose early elections, trying to capitalize on the general feelings of insecurity. On the 1st of November, the president dissolved the parliament and called early elections, stating that this response to the opposition's demands. The election race has begun as the Mayor of Belgrade and more than 20 municipal leaders – all from the SNS – have orchestrated their resignations.

As stated in the OSCE report, “overall subdued campaign was dominated by the incumbent president, and was characterized by hardened polarization, aggressive rhetoric, personal discreditation, verbal abuse, and inflammatory language” (OSCE, 2024). The final report, published in late February 2024, acknowledged that although the voting in December was technically well conducted, significant concerns remained. These included the overwhelming influence of the President of the Republic and the inherent advantages enjoyed by the ruling party: biases in media coverage, inequities within the public sector, and the improper use of public resources during the campaign (ODIHR 2024).

Despite the implementation of some of the ODIHR recommendations and the establishment of an official dialogue between the authorities and the opposition, the elections in June were held in an atmosphere of political dissatisfaction among the opposition, fragmented opposition coalition (with some parties boycotting the elections), Furthermore, the continued lack of media pluralism, voter pressures and abuse of public resources were identified. The media environment was polarized, with national issues overshadowing local matters, and dominant narratives creating a referendum-like atmosphere that once again emphasized the national leader (CRTA, 2024).

Having established the political and institutional context of Serbia's electoral landscape, the next section outlines the methodological approach employed in this research.

Methodology

This research aims to explore how the interplay between the discursive strategies of the ruling party, particularly those articulated by President Vučić, and the narrative framing employed by pro-government media, contributed to the centralization and personalization of the 2024 local elections in Serbia. To achieve this, a mixed-methods approach was adopted, combining:

- 1) A secondary analysis of scientific articles, research, and reports of relevant domestic and international organizations (e.g. CRTA, OSCE), situating the findings within broader academic discussions on media influence and election dynamics;
- 2) Critical Discourse Analysis (CDA) of media content disseminated during the pre-election period. The CDA method is employed to

examine the content of traditional media (e.g. nationally broadcast television and tabloids), as well as new media (e.g. web portals and social media), with the aim of a) identifying the predominant focus on national rather than local concerns and political actors; b) comprehending the process of shaping voter perceptions and behavior through the communication strategies of the ruling party and its main actors. This analytical approach is particularly suited for uncovering ideological bias and power dynamics, allowing for a detailed understanding of how national narratives are constructed to dominate over local political discourse.

To identify the main techniques of media under the control of the ruling party, I analyzed all the front pages of *Informer* published during the official campaign period – from April 26th to June 2nd. Front pages² were selected as the primary unit, given their function in conveying the most prominent and emotionally charged headlines aimed at shaping public perception. The tabloid *Informer* was chosen due to its high circulation and close ties to the ruling regime, making it a relevant case for comprehending the government-controlled media apparatus and its role in the electoral discourse. In parallel, selected posts on President Vučić's official Instagram account are extracted to trace how he strategically built his brand during this period and fostered a referendum-like atmosphere (CRTA, 2024).

In addition to this broader media analysis, the research integrates the case study of the local elections in Niš, which is particularly relevant for two reasons. First, the opposition narrowly lost the local elections, with the minority Russian Party playing a decisive role. According to preliminary data, the opposition received 3,332 more votes overall than the ruling coalition, but due to coalition dynamics and vote distribution, the ruling coalition retained power. The second reason is the significant role and the electoral result (24,5%) of the local citizen group *Dr. Dragan Milić*. Through this case study, the local media coverage is analyzed to investigate whether the local media and actors conformed to the prevailing national narrative or maintained a degree of resistance to the dominant tendencies.

Discursive Strategies: Portraying Enemies and Glorifying Charismatic Leadership

As noted in CRTA's Final Report on Belgrade elections (CRTA, 2024), the discourse of officials from the ruling party, particularly state officials, portrayed both the Belgrade and local elections as a referendum on the President's ability to defend the country's vital interests at a critical moment for the state. His style of governance has proven to be fundamentally linked to the media (Jovanović, 2018), particularly daily tabloids such

[2] 31 pages in total;

as *Informer* and *Alo!*, whose coverage during the election campaign will be the focal points of the following analysis. The mentioned sources have represented him for years both as a) *the unbeatable leader* of the Serbian sovereign nation; and 2) *the greatest victim* who sacrifices himself for the Serbian cause, fighting against numerous visible and invisible, external and internal enemies of the nation. This duality is essential for understanding how emotional appeals to readers distort the perception of political reality, allowing actors to influence the narrative framework through which political events are interpreted. To construct and maintain a preferred version of reality, *half-truths* (a blend of factual and deceptive information) are strategically employed to obscure the full scope of meaning. Although the linguistic techniques used to achieve *discursive deception* (Galasinski, 2000) are diverse, the most common strategy is the one that enables the construction of “*the Other*” (“*Them*”), about which a positive “*Us*” identity is established. This approach draws clear lines between in-groups and out-groups, reinforcing group identity and undermining and discrediting alternative perspectives.

The basic logic behind Foucault’s concepts of *division* and *rejection* (Foucault, 2013) is applied here through the portrayal of “them” (e.g., “opposition bullies”, “Serbophobes”, “tycoons”), what “they” do (“Dilas continues to rape Serbia”, “lobbying for Kurti and attacking Serbs from the Republic of Srpska”), what “they” have done (“raged in the assembly and attacked our people from RS”), or what “they” might do (“hellish plan to strike the state”, “they are threatening civil war” [Informer, 2024]).

Below are a few examples of the linguistic constructions that the pro-regime tabloid *Informer* circulated on its front pages during the pre-election campaign for the 2024 local elections. However, this general pattern of representing opponents (real or imaginary ones) as not just rivals but as existential threats provides discourse that frames the democratic process, political competition, and debate as a high-stakes struggle for the nation’s survival. In that context, the elections on June 2nd are portrayed as “fateful” for the Serbian state, significantly blurring the distinctions between local and national governance, and consolidating the personalizing element, as Vučić is portrayed as the only protector of national interests (CRTA, 2024).

What has affected national interests while marginalizing any significance of local issues and actors during the pre-electoral period? A closer examination of the media coverage reveals that the most prominently communicated topics included:

- Adoption of the UN Resolution on the genocide in Srebrenica: The media framing emphasized a narrative of victimization and existential danger, as evidenced by prominent headlines such as “The West is plotting genocide against us!” and “Serbs face threats of war due to Srebrenica” (Informer, 2024c). President Vučić’s trip to New York was depicted as a pivotal mission to safeguard Ser-

bia's sanctity, freedom, and national dignity, with his actions being portrayed through messianic undertones ("I will fight for Serbia: I fear neither prison nor death") (Informer, 2024r).

...The sanctity you are protecting is far greater than the force attacking you. Serbian people, hold your heads high, we will fight fiercely! Remember my words, Serbia will win! (Vučić, 2024)

- Kosovo's admission to the Council of Europe: Kosovo remained an unavoidable topic throughout this period, frequently communicated alongside the overarching issue of the Srebrenica Resolution, as it stands on the front page of *Informer*: "The West does not want peace, but to punish the Serbs – Mad Kurti left without the Council of Europe!" (Informer, 2024q). Additionally, it is noticeable that media framing was linking Kosovo's Prime Minister Kurti with the opposition and its leaders: "Opposition haters side with Šiptars: Đilasovci (Đilas' followers) spread Kurti's lies again" (Informer, 2024g). These communication strategies blurred the distinctions between domestic and foreign "enemies," consolidating a narrative of the ruling party as the sole defender of national integrity and leveraging nationalist sentiment to consolidate support, while marginalizing opposition voices in the electoral process.
- The official visit of Chinese President Xi Jinping to Belgrade: "The whole of China is talking about Vučić and Serbia; We are building the future with China; Steel friendship with China" (Informer, 2024j). A total of 8 posts about the visit were made between May 6th and 12th on President Vučić's official Instagram profile, and he even wished for the Chinese leader to rule for a long time. It seems that Chinese democracy is slightly closer to him than the Western-type one, as:

...For such friendship, respect, and loyalty - only the sky's the limit! (Vučić, 2024).

The communication around the visit bolsters Vučić's image as a global statesman standing "shoulder to shoulder" with Xi Jinping, enhancing Serbia's status as a key ally in the global resistance to Western hegemony. Moreover, this strategic communication goes beyond foreign policy—it implicates the domestic political landscape by framing the opposition as aligned with Western interests, often depicted as traitorous actors working with foreign entities to destabilize the nation and the state. The narrative of Serbia as a bastion of sovereignty, with Vučić positioned as a strong, resolute leader on par with Xi Jinping, further consolidates his role as the protector of national dignity and autonomy.

- The EXPO project: The EXPO 2027 project has been framed as an exceptional opportunity for economic growth, enhancing Serbia's already expanding global image. While actual estimates do not suggest such large-scale earnings, public discourse has played with the projected figures, highlighting potential profit for the state, as well as the substantial investments required for the project's realization. The project has been portrayed as a crucial initiative, not only for Belgrade, where the exhibition will be hosted, but for the whole country, which reflects a communication strategy that emphasizes national progress, even when realistic projections remain uncertain.

The title “Complete madness – Savo: *EXPO should be canceled*” (Informer, 2024aa) fits into the broader narrative of characterizing the opposition as irrational and incapable of understanding or acting in the state's best interest. Such constructions serve to discredit opposition leaders like Sava Manojlović by framing their critiques, particularly of high-profile state projects such as EXPO, as not only unfounded or wrong but as “madness”.

The examined communication strategies transform local elections into a sort of extension of national politics, with Vučić positioned as a near-messianic figure, which further sidelines local democratic discourse. By framing elections around existential national narratives, local candidates lose opportunities to engage with voters on issues that matter most to their communities, reinforcing the top-down, centralized control over the political agenda.

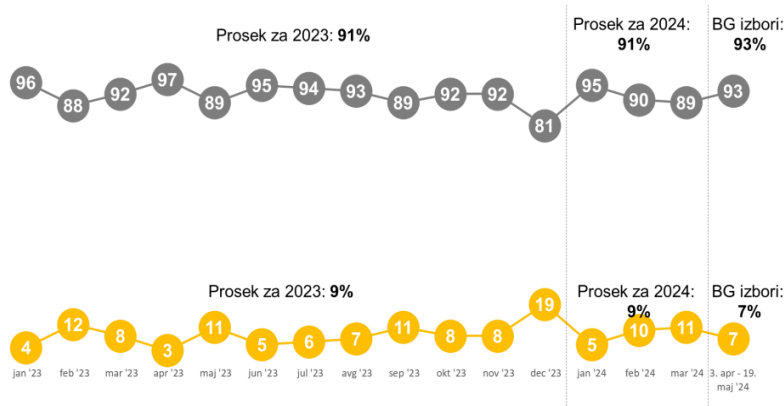
Identification of the Party and the State: Functionary Campaign and Abuse of Public Resources

The identification of the party with the state is one of the crucial mechanisms of SNS to maintain its hegemony within the party system in Serbia and political dominance in electoral campaigns. The media also amplifies this narrative, equating the success of the state and the nation with the success of the party and, more specifically, its leader, Aleksandar Vučić. This fusion is represented in the name of the SNS list on 2024 local elections – “Aleksandar Vučić – Serbia tomorrow” (with proper adaptations for different municipalities/cities), which cements the perception that voting against the ruling party is akin to voting against Serbia's future and national interests.

The main findings of the CRTA monitoring mission indicate an almost complete absence of pluralism in the media during the electoral campaign. The average representation of government representatives reached 93%, while the opposition accounted for only 7%. Unlike the

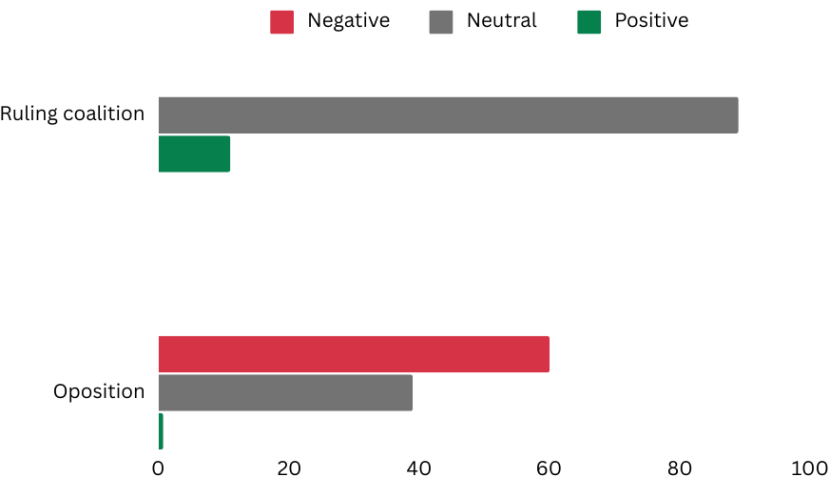
ruling party, the opposition is primarily covered negatively, with neutral reporting following, and positive coverage being very infrequent. All national broadcasters, including public service media, exhibited similar reporting patterns, demonstrating unanimous and unified coverage (CRTA, 2024). Moreover, ODHIR reported that the media landscape prioritized “...the national agenda over local issues, limiting the amount of essential information on local elections available to voters...” (ODHIR, 2024).

Graph 1. Comparison of Media Coverage by National Broadcasters in Central News According to the Representation of Political Actors by Month (January 2023 – April 2024)

Source: CRTA, 2024.

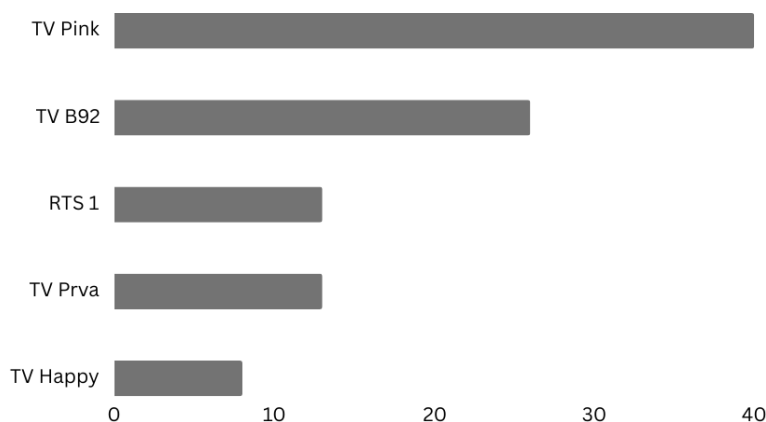
Graph 2. Tone of Reporting on Political Actors in the Main News Programs of Five National Broadcasters during the Election Campaign for the Belgrade Elections

Source: CRTA, 2024.

Although not a candidate, Aleksandar Vučić played a central role in media coverage during the campaign. Over 55 days, he addressed the public via the most influential television channels 55 times, achieving double the airtime in central news compared to all other electoral actors combined. (ibid.) The simultaneous broadcast of the campaign rally for the local elections in Novi Sad, Čačak, Belgrade, and Valjevo across over 20 television stations, and led by President Vučić, underscores the media capture in Serbia (BIRODI, 2024).

Graph 3. Representation of Aleksandar Vučić on National Broadcasters during the Election Campaign

Source: CRTA, 2024.

The overwhelming media focus on the President, even in the local elections context, illustrates the personalization of political campaigns, centralizing the narrative around the national leader instead of local candidates, policies, or concerns. Vučić's statement- "Imagine if I stepped down from the list, how many people would vote for you?" (Istinomer, 2024) implies that political success is tightly linked to his leadership but also serves as a rhetorical strategy to consolidate loyalty among party members and to strengthen his brand. As candidates and officials are positioned as secondary to the leader's image, their ability to engage independently with voters or to develop specific local platforms is undermined.

Additionally, the pre-electoral period is marked by a vast *functionary campaign* (and different other types of public resources abuse. The practice of using officials public profiles of government officials to promote the political party they are affiliated with, while attributing public work and projects to the party on its official accounts, continued throughout the whole campaign. State programs, such as energy efficiency subsidies, free preventive health check-ups on the weekends, housing for ref-

ugees and displaced persons, solidarity packages for pensioners, and vouchers for individuals with rare diseases, were exploited for political promotion of the ruling party and its key actors (CRTA, 2024). In this way, the state institutions are reduced to mere extensions of the party's electoral machinery. As Matić explains (2007), the effect of a functionary campaign is that it establishes a basis for identification with state policy among the public, as well as with the ruling party that is programmatically and personally unified with it (Matić, 2007).

The Case Study of Niš

The city of Niš was selected as a case study due to its status as one of Serbia's largest regional centers, politically contested nature during the 2024 local elections, and the presence of a strong local opposition actor, the citizens' group led by Dr. Milić. This group won 24.5% of the vote, finishing second to the Serbian Progressive Party (SNS), which obtained 44.5%. Following the closure of polling stations, the opposition lists joined forces and proclaimed a victory. Nevertheless, the minority Russian party secured a single mandate and later opted to form a coalition with SNS, ultimately tipping the balance in favor of the ruling party. Interestingly, although the pre-election atmosphere in Niš was tense, local opposition candidates received minimal to no coverage in nationally broadcast media. As Milić stated later:

- *On Radio Television of Serbia, we were given 24 seconds of air-time—exactly the percentage we ended up receiving. I like to say that if we had been given 35 seconds on RTS, we probably would have won 35 percent. So, to achieve such a result while competing against the ruling party—a conglomerate of the strongest and largest parties—and for them to have only a bit less than 20 percent more than us, is simply incredible and fascinating. And I have to say, somewhat humiliating for such a massive coalition (DW, 2024)*

However, unlike many smaller municipalities, Niš has several active local media outlets, including *Južne vesti*, *Gradski portal 018* and *Belle Amie*, which is an additional reason for selecting it as a case study. These provided a solid base for analyzing how centralized political messaging was imposed, reinterpreted, or resisted in a local context. Among them, *Južne vesti* (a critically oriented portal) played the most active role in covering the local electoral campaign, organizing mayoral debates and providing in-depth and inclusive reporting. However, the SNS's candidates consistently refused to participate in these formats. In contrast, *Gradski portal 018* dedicated the least attention to the local elections, and when it did report on them, its content largely reflected the dominant political frame. Similarly, *Belle Amie*, which has a history of favorable coverage toward the ruling party, often covered SNS rallies and

statements by party officials without contextual critique, thus contributing to the amplification of referendum-style messaging.

The following findings are derived from a qualitative analysis of selected articles and video content published on the websites and YouTube channels of these local media outlets during the official campaign period (April 26th – June 2nd, 2024):

– Critical Role of the National Leader in Campaign Messaging

The personalization of the campaign around Aleksandar Vučić was a defining feature of the ruling coalition's strategy. All coalition lists at both the city and municipal levels (including all five of them) prominently carried Vučić's name, despite him not being a candidate nor the formal head of the SNS. As Dragoslav Pavlović, the SNS coalition's mayoral candidate, concluded: "To show who we are, win, and properly represent the head of our list—that is our president, Aleksandar Vučić, because we are using his name. His symbolic presence was reinforced by public speeches and rally appearances, such as his address at the SNS meeting in Niš on May 30, 2024:

It doesn't matter at all which one of them you vote for. The day after the elections, that very evening, they will be united in their hatred against Serbia's progress, in their hatred against any of us (Vučić, 2024)

– Imposition of National Discourse by the Ruling Party

The campaign rhetoric of the ruling coalition, led by SNS, explicitly framed local elections as extensions of broader national and geopolitical issues. For instance, then-mayor Dragana Sotirovski employed stark nationalistic and security-centered appeals to align the local elections with existential threats and Serbia's position on the global stage. Her statements, such as "In Belgrade, Serbia is defended. On June 2nd, we choose between good and bad, between SNS's position and Serbia's place on the world political map and what could happen if the opposition comes to power," illustrates this strategy. Additionally, she invoked security concerns by emphasizing the proximity of Kosovo to Niš, stating: "We are only 85 kilometers from the Albanians in Kosovo, we need to think about that." Such rhetoric not only shifted attention away from local governance issues but also fostered a referendum-like atmosphere, wherein voting (for the ruling party) was framed as a moral and patriotic duty. This nationalization of local elections was further reinforced by coalition partners. Igor Novaković, the Socialist Party of Serbia's candidate, stated: "These elections go beyond the local level because this is not just a list for Niš, but for Serbia of tomorrow." The phrase "Serbia of tomorrow," which also functioned as a central slogan and platform of the SNS at the national level, exemplifies how symbolic national narratives were embedded in local messaging and used to blur the lines between municipal governance and state-level political battles.

– *Reinterpretation or Rejection of National Frames by the Opposition*

Interestingly, certain segments of the opposition mirrored the ruling party's referendum-style framing of the elections, albeit with a distinct tone. For example: "We must invoke a referendum-like feeling; the chance for change in Niš exists despite the polls." While reinforcing the elections' broader significance, this narrative inadvertently echoed the ruling party's approach.

However, the local citizen group led by Dr. Milić resisted this trend by emphasizing the importance of local autonomy. His campaign highlighted the necessity of decentralization and the reclamation of local governance, as reflected in statements like: "Decisions about Niš must be made by the people of Niš, not by political secretaries sent from Belgrade. Niš must and can be a more beautiful, richer, and fairer city". Still, even when attempting to challenge the dominant personalization of the campaign, the opposition paradoxically reconfirmed the centrality of the national leader. For instance, during the final day of the campaign, the lead candidate of the opposition coalition publicly invited Vučić to a live debate, stating: "I invite the candidate who is coming tomorrow to a debate with me, wherever he wants, in the theatre or on television, so we can see who loves Niš more and who knows more about Niš." This example illustrates how difficult it was for the opposition to solve the strategic dilemma and escape the overarching personalization and centralization set by the ruling coalition.

– *Genre Chain in Local Action: SNS Rally in Niš*

To fully capture the centralization and personalization of the local elections in Niš, the SNS rally held on May 30, 2024, in the Čair sports hall serves as a compelling example. The event officially began with the national anthem "Bože pravde", a performative gesture that symbolically framed the local campaign rally as an event of national relevance. At the center of the event was a speech of President Vučić, which fused economic promises (such as average salaries over 1,400 euros and pensions over 650 euros by 2027) with dramatic appeals to national survival: "... They will execute Vučić, they will persecute you". Once again, the local political contest was constructed as a national, but also personal struggle, in which voting for the ruling party appeared as the only rational choice. This narrative is reinforced by visual aspects of the rally: banners with the slogan "We are not a genocidal nation" were prominently displayed, directly responding to national discourse surrounding the Srebrenica resolution and evoking collective identity defense. In this way, the rally in Niš acted as a crucial node within the broader genre chain, with that speech being picked up and amplified by the media eco-system through various formats, while the visual symbols became embedded in the collective political memory and imaginary.

Conclusion

This analysis critically examined political communication strategies for (re)constructing national narratives that influenced the dynamics and outcomes of local elections held in June 2024. The main findings revealed that recurring discursive techniques (emotional appeals, vague slogans, symbolic references etc.), contributed to portraying the local elections as a referendum on power, rather than as an opportunity to address local issues. These dominant discourses were reproduced through centralized and personalized messaging, primarily revolving around the personal brand of the national leader, while simultaneously marginalizing local agendas and opposition voices. The local elections in Niš were selected as the case study not only because of the city's demographic and political significance, but also due to its relatively rich local media landscape. The comparative analysis of different media outlets in Niš revealed varying degrees of editorial autonomy, ranging from actively promoting and disseminating alternative narratives through critical reporting and public debates to passively perpetuating the ruling party's discourse. Furthermore, the SNS rally in Niš exemplified how national political narratives are locally performed and amplified in a strategic way, serving as a key moment within the media genre chain that both reflects and reinforces centralized power dynamics.

Methodological limitations of this research include partial access to media archives, a limited sample of media outlets, and the absence of a more comprehensive analysis of the opposition discourse. However, the focus on the ruling party's communication is relatively justified within the scope of this paper, given its overwhelming media presence and narrative control. Expanding the analysis to a wider set of localities would allow for a more nuanced understanding of how discursive interactions between ruling and opposition structures unfold across different media ecologies. Further research could deepen this perspective by exploring how voters perceive and interpret the competing regimes of truth (Foucault) constructed by polarized media environments, thereby connecting CDA with empirical audience reception studies.

Lokalni izbori - Nacionalne teme: Centralizujuća personalizacija lokalnih izbora u Srbiji

Sažetak

Lokalni izbori u Srbiji održani 2024. godine karakteriše kampanja u kojoj su nacionalne teme okupirale centralno mesto, dok su pitanja i problemi relevantni za specifične lokalne zajednice marginalizovani. Ovaj rad istražuje različite determinante koje oblikuju nacionalno orijentisane kampanje i njihov uticaj na ponašanje birača, sa naglaskom na persuzivne tehnike

korišćene u medijima i mobilizaciju javnih resursa od strane vladajuće partije. Studija nastoji da razume korene fenomena nacionalizacije izbora i ključne implikacije na demokratski proces. Koristeći metod kritičke analize diskursa (CDA) medijskog izveštavanja (elektronski mediji sa nacionalnom pokrivenošću, mejnstrim štampani mediji, digitalna izdanja, kao i istaknuti lokalni mediji), rad nudi sveobuhvatan uvid u strategije kampanje i njihovu efikasnost. Dodatno, studija slučaja Niša ilustruje kako se nacionalni politički narativi strateški izvode i pojačavaju direktno na lokalnom nivou, predstavljajući ključni trenutak unutar medijskog žanrovskog lanca koji istovremeno odražava i učvršćuje centralizovane obrasce moći.

Ključne reči

lokalni izbori, nacionalne teme, kampanje, mediji, partije

Acknowledgments

An earlier version of this paper was presented at the 18th International Conference of the Association for Political Science of Serbia. The author gratefully acknowledges the guidance of Despot Kovačević and Boban Stojanović throughout the research process, as well as the contribution of Nina Pavlović to the development of the section examining the electoral and party system in Serbia.

References

- Atlagić, Siniša. (2019). *Promotion of Public Officials during Election Campaigns in Serbia: How to Regulate Media Coverage of the Abuse of Public Resources?* *Kultura Polisa*, 16 (40).
- Belami. (2024a, May 23). U Simfonijskom orkestru u Nišu održana je tribina pod nazivom "Heroizam i čovečnost u odbrani otadžbine". *Belami*. <https://belami.rs/video-u-simfonijskom-orkestru-u-nisu-odrzana-je-tribina-pod-nazivom-heroizam-i-covecnost-u-odbrani-otadzbine/>
- Belami. (2024b, May 29). Opštinski odbor Srpske napredne stranke Pantelej održao je završnu konvenciju u selu Gornji Matejevac. *Belami*. <https://belami.rs/video-opstinski-odbor-srpske-napredne-stranke-pantelej-odrzao-je-završnu-konvenciju-u-selu-gornji-matejevac/>
- BIRODI. (2024.). *Biro za društvena istraživanja poziva Savet REM-a da spreči urušavanje medijskog pluralizma i nejednaku zastupljenost izborih lista!* <https://www.birodi.rs/biro-za-drustvena-istrazivanja-poziva-savet-rem-a-da-spreci-urusavanje-medij-skog-pluralizma/>
- Bursać, Dejan. (2024). *Osnovi reforme izbornog sistema : slučaj Srbije*. Beograd : Institut za filozofiju i društvenu teoriju., 1-163.
- CRTA. (2024). *Belgrade Elections 2024 – Final Election Observation Report*. <https://cрта.rs/en/belgrade-elections-2024-final-election-observation-report-summary/>
- DANAS. K. Ž. (2023, October 25). Vučić više od 14 puta zastupljeniji od opozicije u dnevniku 2 rts-a u poslednjih 10 meseci. *Danas*. Retrieved October 14, 2024, from

- <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vucic-vise-od-14-puta-zastupljeniji-od-opozicije-u-dnevniku-2-rt-a-u-poslednjih-10-meseci/>.
- Forchtner, Bernhard, Krzyżanowski, Michal, & Wodak, Ruth. (2013). *Mediatization, right-wing populism, and political campaigning: The case of the Austrian Freedom Party*. In Media talk and political elections in Europe and America, 205-228. London: Palgrave Macmillan UK.
- Foucault, Michael. (2013). *Archaeology of knowledge*. Routledge.
- Galasinski, Dariusz. (2000). *The language of deception: A discourse analytical study*. Sage Publications.
- Gradski portal 018. (2024a, May 26). Miloš Vučević, predsednik Srpske napredne stranke, posetio Niš. *Gradski portal 018*. <https://gradskiportal018.rs/milos-vucevic-predsenik-srpske-napredne-stranke-posetio-nis-video/>
- Gradski portal 018. (2024b, May 30). Vučić: Biće teška utakmica u Nišu, možda teža nego ikad. *Gradski portal 018*. <https://gradskiportal018.rs/vucic-bice-teska-utakmica-u-nisu-mozda-teza-nego-ikad/>
- Grande, Edgar. (2000). Charisma und Komplexität. *Leviathan* 28 (1): 122-141.
- Informer. (2024a, April 26). Đilas želi linč, a ne izbore. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-04-26/78636>
- Informer. (2024aa, May 30). Ustaše i džihadisti udarili po Vučiću. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-30/79086>
- Informer. (2024ab, May 31). Svet klizi u totalni haos. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-31/79116>
- Informer. (2024ac, June 1). Izborna tišina ne važi za tajkuna. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-06-01/79129>
- Informer. (2024ad, June 4). Vučićeva pobeda: Čista ko suza! – Opozicioni nasilnici sve ljudi. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-06-04/79171>
- Informer. (2024b, April 27). Pakleni plan za udar na državu: Sklanjaju Đilasa da bi rušili Vučića. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-04-27/78639>
- Informer. (2024c, April 29). Srbima zbog Srebrenice prete ratom. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-04-29/78658>
- Informer. (2024d, April 30). Najznačajnija poseta u novijoj istoriji. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-04-30/78669>
- Informer. (2024e, May 3). Đilas divljao u Skupštini i vređao naš narod u RS. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-03/78690>
- Informer. (2024f, May 4). Nas Srbe, žrtve tolikih genocida, hoće da proglase genocidnim. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-04/78696>
- Informer. (2024g, May 7). Hejteri iz opozicije uz Šiptare: Đilasovci opet šire Kur-tijeve izmišljotine. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-07/78711>
- Informer. (2024h, May 8). Sl: Čelično prijateljstvo sa Srbijom!. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-08/78737>
- Informer. (2024i, May 9). Kina i Srbija rame uz rame. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-09/78753>
- Informer. (2024j, May 10). Cela Kina priča o Srbiji i Vučiću. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-10/78772>

- Informer. (2024k, May 11). Lobiraju za Kurtija i napadaju Srbe iz RS. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-11/78789>
- Informer. (2024l, May 13). Lažu u Srebrenici, a čute o Jasenovcu. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-13/78808>
- Informer. (2024m, May 14). Vučić: Idem u Njujork da branim našu Srbiju. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-14/78829>
- Informer. (2024n, May 15). Ruše se laži o "genocidu" u Srebrenici. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-15/78840>
- Informer. (2024o, May 16). Svet u potpunom šoku. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-16/78860>
- Informer. (2024p, May 17). Zapad će izazvati globalni sukob. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-17/78882>
- Informer. (2024q, May 18). Zapad ne želi mir, nego da kazni Srbe. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-18/78890>
- Informer. (2024r, May 20). Boriću se za Srbiju, ne plašim se ni zatvora, ni smrti. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-20/78918>
- Informer. (2024s, May 21). Patrijarh blagoslovio predsednika države. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-21/78931>
- Informer. (2024t, May 22). Ološ želi da Vučić umre. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-22/78949>
- Informer. (2024u, May 23). Hejteri oči povadiše jedni drugima – Totalni rat do istrebljenja u opoziciji. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-23/78973>
- Informer. (2024v, May 24). Slobodni svet poslao jasnu poruku Zapadu: Srbi nisu genocidni. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-24/78994>
- Informer. (2024w, May 25). Propao plan Zapada da nas žigoše kao genocidan narod. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-25/79011>
- Informer. (2024x, May 27). Savo miljenik Šiptara, hvale njegov stav o KiM. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-27/79031>
- Informer. (2024y, May 28). Skandalozna odluka zapadnih moćnika: Lažnu državu primili u NATO. Nagradili Kurtija za progon Srba. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-28/79045>
- Informer. (2024z, May 29). Ne damo da sruše Srbiju. Novinarica. <https://www.novinarica.net/novine/informer/2024-05-29/79067>
- Istinomer. (2024). *Biću nosilac liste, ako vam ne smetam, jer ko bi za vas glasao?* <https://www.istinomer.rs/analize/bicu-nosilac-liste-ako-vam-ne-smetam-jer-ko-bi-za-vas-glasao/>
- Jovanović, M. Srđan. (2018). "'You're Simply the Best': Communicating Power and Victimhood in Support of President Aleksandar Vučić in the Serbian Dailies Alo! and Informer." *Journal of Media Research-Revista de Studii Media* 11(31): 22-42. DOI:10.3406/hiper.2019.969.
- Jovanović, Milan. (2011). „Redizajniranje izbornog sistema Srbije – Jedan neuspeo pokušaj.” U: *Preporuke za izmenu izbornog zakonodavstva*. 21-30. Beograd: NDI.
- Južne vesti. (2024, April 12). Sotirovski pred izbore ima novi adut – „Šiptare”. <https://www.juznevesti.com/politika/sotirovski-pred-izbore-ima-novi-adut-siptare/>

- Južne vesti. (2024, April 13) Akcija 'Obrenovićeva 0' - za 'pošteno pokradene izbore u Nišu'. <https://www.juznevesti.com/Politika/Akcija-Obrenoviceva-0-za-posteno-pokradene-izbore-u-Nisu.sr.html>.
- Južne vesti. (2024, April 27). Sotirovski odlazi, nema je ni na listi SNS u Nišu - Dragošav Pavlović prvi. <https://www.juznevesti.com/politika/sotirovski-odlazi-nema-je-ni-na-listi-sns-u-nisu-dragosav-pavlovic-prvi/>
- Južne vesti. (2024, April 29). SNS i u svih pet niških opština prvi na izbornim listićima. <https://www.juznevesti.com/politika/sns-i-u-svih-pet-niskih-opstina-prvi-na-izbornim-listicima/>
- Južne vesti. (2024, April 6). Vučić opoziciji: Teže da pobedi u Beogradu nego u Nišu. *Južne vesti*, <https://www.juznevesti.com/politika/Vucic-opoziciji-teze-da-pobedi-u-Beogradu-nego-u-Nisu.sr.html>.
- Južne vesti. (2024, June 2). Flajeri Ruske stranke na 50 metara od biračkog mesta u Nišu. *Južne vesti*. <https://www.juznevesti.com/politika/flajeri-ruske-stranke-na-50-metara-od-birackog-mesta-u-nisu/>
- Južne vesti. (2024, June 2). Napadnut predstavnik "Kreni-promeni" u Nišu. *Južne vesti*. <https://www.juznevesti.com/politika/napadnut-predstavnik-kreni-promeni-u-nisu/>
- Južne vesti. (2024, June 2). Niška Pčelica pretvorena u kol centar SNS-a, direktorka u Viber grupi upozoravala na opoziciju. *Južne vesti*. <https://www.juznevesti.com/politika/niska-pcelica-pretvorena-u-kol-centar-sns-a-direktorka-u-viber-grupi-upozoravala-na-opoziciju/>
- Južne vesti. (2024, March 22). Milić izlazi na izbore, formirao grupu građana. <https://www.juznevesti.com/politika/milic-izlazi-na-izbore-formirao-grupu-gradjana/>
- Južne vesti. (2024, March 25). SNS je vojska koja će dobiti nalog da ne ide na odmor, a samo Oskar zna datum izbora u Nišu. <https://www.juznevesti.com/politika/sns-je-vojska-koja-ce-dobiti-nalog-da-ne-ide-na-odmor-a-samo-oskar-zna-datum-izbora-u-nisu/>
- Južne vesti. (2024, May 23). Milić osuđuje napad na porodicu Đorđa Stankovića i poziva nišku policiju da što pre reši slučaj. <https://www.juznevesti.com/politika/milic-osudjuje-napad-na-porodicu-djordja-stankovica-i-poziva-nisku-policiju-da-sto-pre-re-si-slucaj/>
- Južne vesti. (2024, May 27). Naprednjaci 'kritične' Medijane neće u debatu sa opozicijom. <https://www.juznevesti.com/politika/naprednjaci-kriticne-medijane-nece-u-debatu-sa-opozicijom/>
- Južne vesti. (2024, May 27). Premijer i ministri obilazili radove u Nišu, pa 'skoknuli' do predizbornog SNS skupa. <https://www.juznevesti.com/politika/premier-i-ministri-obilazili-radove-u-nisu-pa-skoknuli-do-predizbornog-sns-skupa/>
- Južne vesti. (2024, May 28). Kampanja SNS: Funkcionerski poslovi na štandovima, Šešelj jeve knjige, svečano otvaranje parking mesta. <https://www.juznevesti.com/politika/kampanja-sns-funkcionerski-poslovi-na-standovima-seseljjeve-knjige-svecano-otvaranje-parking-mesta/>
- Južne vesti. (2024, May 29). Biramo Niš' uvereni u pobjedu na izborima - poručuju da promene kreću s juga. <https://www.juznevesti.com/politika/biramo-nis-uvereni-u-pobjedu-na-izborima-porucuju-da-promene-krecu-s-juga/>

- Južne vesti. (2024, May 30). Đorđe Stanković pozvao Vučića na duel ispred Gradske kuće u Nišu. <https://www.juznevesti.com/politika/djordje-stankovic-pozvao-vucica-na-duel-ispred-gradske-kuce-u-nisu/>
- Južne vesti. (2024, May 30). Javni servis RTS zaboravio niške izbore, a Nišljije pretplatu plaćaju. <https://www.juznevesti.com/politika/javni-servis-rts-zaboravio-niske-izbore-a-nisljije-pretplatu-placaju/>
- Južne vesti. (2024, May 30). Miting SNS-a u Nišu: Obećanja Vučića, zahvalnica Pavlovića predsedniku i Dačić koji će „da onodi opoziciju“. <https://www.juznevesti.com/politika/miting-sns-a-u-nisu-obecanja-vucica-zahvalnica-pavlovica-predsedniku-i-da-cic-koji-ce-da-onodi-opoziciju/>
- Južne vesti. (2024, May 30). U Nišu 2. juna mora da svane – poručili Savo Manojlović i niški Kreni-promeni. *Južne vesti*. <https://www.juznevesti.com/politika/u-nisu-2-juna-mora-da-svane-porucili-savo-manojlovic-i-niski-kreni-promeni/>
- Južne vesti. (2024, May 30). Vučić i miting u Nišu: Dres-kod i stroga pravila ponašanja za one koji dolaze. <https://www.juznevesti.com/politika/vucic-i-miting-u-nisu-dres-kod-i-stroga-pravila-ponasanja-za-one-koji-dolaze/>
- Južne vesti. (2024, May 30). Vučić nije došao na debatu sa Stankovićem, Biramo Niš predstavio plan za prvih 100 dana vlasti. *Južne vesti*. <https://www.juznevesti.com/politika/vucic-nije-dosao-na-debatu-sa-stankovicem-biramo-nis-predstavio-plan-za-prvih-100-dana-vlasti/>
- Južne vesti. (2024, May 30). Završava se kampanja prepuna obećanja: i vlast i opozicija veruju u pobedu na lokalnim izborima. <https://www.juznevesti.com/Politika/Završava-se-kampanja-prepuna-obecanja-i-vlast-i-opozicija-veruju-u-pobedu-na-lokalnim-izborima.sr.html>
- Južne vesti. (2024, May 31). Na izborima u Nišu angažovano preko 4.000 ljudi, a biće više od 100 posmatrača. *Južne vesti*. <https://www.juznevesti.com/politika/na-izborima-u-nisu-angazovano-preko-4-000-ljudi-a-bice-vise-od-100-posmatraca/>
- Južne vesti. (2024, May 12). Ruska stranka učestvuje u izborima u Nišu, listu predvodi nekadašnji radikal. <https://www.juznevesti.com/politika/ruska-stranka-ucestvuje-u-izborima-u-nisu-listu-predvodi-nekadasnji-radikal/>
- Južne vesti. (2024, May 13). Avramovićev pokret 'Ne damo Niš' se posle 4 godine spavanja probudio i učestvuje na izborima. <https://www.juznevesti.com/politika/avramovicev-pokret-ne-damo-nis-se-posle-4-godine-spavanja-probudio-i-ucestvuje-na-izborima/>
- Južne vesti. (2024, May 19). Vučić: Teško bih podneo da ne poredimo na izborima u Nišu, dolazim na kraju kampanje. <https://www.juznevesti.com/politika/vucic-teško-bih-podneo-da-ne-poredimo-na-izborima-u-nisu-dolazim-na-kraju-kampanje/>
- Južne vesti. (2024, May 22). Niš 2. juna mora postati slobodan grad – poručili učesnici debate i istakli da je na njoj trebalo da bude i Vučić. <https://www.juznevesti.com/politika/nis-2-juna-mora-postati-slobodan-grad-porucili-ucesnici-debate-i-istakli-da-je-na-njoj-trebalo-da-bude-i-vucic/>
- Južne vesti. (2024, May 25). Pozornik u svakom niškom kvartu, a izbor načelnika policije uz saglasnost gradske vlasti. <https://www.juznevesti.com/politika/pozornik-u-svakom-niskom-kvartu-a-izbor-nacelnika-policije-uz-saglasnost-gradske-vlasti/>

- Južne vesti. (2024, May 7). Grupa građana 'Dr Dragan Milić' četvrta predala listu za lokalne izbore u Nišu. <https://www.juznevesti.com/politika/grupa-gradjana-dr-dragan-milic-cetvrta-predala-listu-za-lokalne-izbore-u-nisu/>
- Južne vesti. 2024. Niska opozicija potpisuje protokol o nesaradnji sa SNS-om, ali bez Dragana Milića. Južne vesti, April 11, 2024. <https://www.juznevesti.com/politika/niska-opozicija-potpisuje-protokol-o-nesaradnji-sa-sns-om-ali-bez-dragana-milica/>.
- Južne vesti. 2024. Opet iznenađenje za penzionere pred izbore u Nišu: besplatan prevoz za starije od 65 godina. Južne vesti, April 10, 2024. <https://www.juznevesti.com/drustvo/opet-iznenadjenje-za-penzionere-pred-izbore-u-nisu-besplatan-prevoz-za-starije-od-65-godina/>.
- Južne vesti. 2024. Pomirili se ljuti neprijatelji u Surdulici: SPS i SNS zajedno na listi. May 9, 2024. <https://www.juznevesti.com/politika/pomirili-se-ljuti-neprijatelji-u-surdulici-sps-i-sns-zajedno-na-listi/>
- Južne vesti. (2024, April 28). SNS i koalicione stranke prvi predali listu za lokalne izbore u Nišu. <https://www.juznevesti.com/politika/sns-i-koalicione-stranke-prvi-predali-listu-za-lokalne-izbore-u-nisu/>
- Klačar, Bojan (2023). The crisis of local leadership: A passing trend or a systematic problem? *Srpska Politička Misao*, 81(3): 97-120. DOI: 10.5937/spm81-45550.
- Matić, Jovanka. (2007). *Televizija protiv birača: televizijska prezentacija kampanja za parlamentarne izbore u Srbiji 1990-2000*. Beograd: IP Dobar naslov.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights. (2024). Local Elections: Final Report. The Republic of Serbia, ODIHR Election Observation Mission. <https://www.osce.org/odihr/elections/serbia/57548>
- Orlović, Slaviša. (2012). "Političke posledice izbornog sistema u Srbiji." *Politički život* (4): 19-36.
- Pavlović, Dušan. (2024). "Parliamentary and Local Elections in Serbia 2023." *Contemporary Southeast Europe* 1(11): 1-11. 10.25364/02.11:2024.1.1.
- Pratchett, Lawrence (2004). "Local autonomy, local democracy, and the 'new localism.'" *Political Studies*, 52 (2): 358-375. doi.org/10.1111/j.1467-9248.2004.00484.x.
- Spasojević, Dušan; Stojiljković, Zoran. (2018a), „The Presidentialisation of Political Parties in Serbia: Influence of Direct Elected President.” In (ed. Gianluca Passarelli), *The Presidentialisation of Political Parties in the Western Balkans*, 49-71. Cham: Palgrave Macmillan
- Stojanović, Boban (2022). Uticaj političkih partija na formiranje lokalnih izvršnih vlasti u Srbiji od 2008. do 2016. godine. *Doktorska disertacija*. Beograd: Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu.
- Vučičević, Dušan i Jovanović Milan (2015). „Reforma izbornog sistema u Srbiji: Prepreke i perspektive“. *Srpska politička misao*, posebno izdanje (2015): 87-120.

30 years from Dayton: Analysis of proposals for constitutional changes in Bosnia and Herzegovina

Abstract

The Dayton Peace Agreement was signed in Paris in December 1995. The Agreement ended the war and established a new constitutional and political system. After the first decade, there was a talk of the need to change the Agreement. This refers primarily to the amendments to the Constitution, which are integral to the Peace Agreement. The main research question relates to the proposals for constitutional changes in Bosnia and Herzegovina and the impact on the political system. This question arises from the observed demand for constitutional change, which didn't happen thirty years after the signing of the agreement. Methodology involves a comparative analysis of the three most significant proposals: The April Package, the Prud Agreement, and the Butmir Process. In addition, the statements and interviews of political representatives during and after the negotiation process and their interpretation of the agreements reached will be used. This paper contributes to understanding the constitutional reform process and its challenges. The paper gives us a new perspective

* This paper was submitted on March 29, 2025, and accepted by the Editorial Board for publishing on June 13, 2025.

[1] Assistant, Faculty of Law, University PIM Banja Luka; E-mail address: ninalozonikolina@gmail.com; ORCID: 0009-0009-7328-8854.

on understanding constitutional changes in Bosnia and Herzegovina. Ultimately, this paper represents a significant theoretical framework for future research.

Keywords

Dayton Peace Agreement, Bosnia and Herzegovina, constitutional changes

Introduction

Armed conflicts in different regions of the world, active after the Cold War, were often ended by signing a peace agreement. According to Bell (2006: 373-374), more than half of the civil wars ended with peace agreements, which is more than in the previous two centuries. Bell cites four reasons why there has been an increase in the number of peace agreements: The end of the Cold War saw an increase both in violent conflict occurring mainly within state borders (although often with transnational dimensions) and in the international attention devoted to such conflict.

1. A common approach to conflict resolution emerged that involved direct negotiations between governments and their armed opponents, who were treated for these purposes as equals.
2. This method resulted in a common approach to settlement design that linked cease-fires to agreement on new political and legal arrangements for holding and exercising power.
3. Hard-gained settlement terms were formally documented in written, signed, and publicly available agreements, involving both domestic and international participation (Bell, 2006: 373-374).

The importance of peace agreements, particularly in Bosnia and Herzegovina, lies in the country's Constitution being a direct product of a peace agreement that ended a devastating conflict. Specifically, the

Dayton Peace Agreement (DPA) is recognized as a comprehensive peace accord. According to Harbom, Hogblad, and Wallenstein, in addition to comprehensive agreements, partial agreements exist, as well as those related to the peace process (Harbom, Högladh, Wallenstein, 2006: 622). The constitutional framework that emerged from these peace negotiations features complex institutional structures, which are deeply influenced by elements of consociative democracy. Key aspects of this design include the veto mechanism and the territorial autonomy granted to the entities within Bosnia and Herzegovina. These provisions were integral to ensuring political stability and maintaining peace within the post-conflict state.

Consociational democracy in Bosnia and Herzegovina

Johann Althusius originally formulated the concept of consociational democracy, which was later adopted and further developed by Arend Lijphart. In the beginning, Lijphart used "the politics of accommodation." In the "Foreword to Lijphart," Vučina Vasović defines consociational democracy: "The concept of consociational democracy includes two sides of politics: segmented splits that are typical for plural societies and political cooperation of segmented elites" (Vasović, 1999: 31). Consociational democracy can be defined in terms of nine characteristics: 1. Elite accommodation 2. Grand coalitions, division of power in coalition cabinets; 3. The balance of executive and legislative power without the resignation of the Government; 4. Multiparty system and proportional representation; 5. Autonomy of segments and federal and decentralized power; 6. A strong bicameral parliament; 7. Constitutional rigidity and a hard-to-change constitution due to a qualified majority; 8. Judicial control of constitutionality, strong position of the constitutional court; 9. Independence of the Central Bank. These nine characteristics of consociational democracy are stated by Radomir Nešković, noting that every society is specific in itself and that no society has all the elements applied in practice, because the concept itself has its vagueness and internal contradictions that need to be removed and upgraded within the society and the state itself (Nešković, 2017: 335). The accommodation of elites is the most important element of consociationalism, because this element permeates all other elements. The identity of an ethnic nation derives from ethnicity. For the contents, interests, and values represented by the elites to have their original identity and indisputable legitimacy, it is necessary to articulate them in the democratic process. The elite cannot have the ability to negotiate if the elite itself is not a product of democratic processes within the nation. A condition for democratic relations between nations is democracy within the nations themselves, because consociationalism does not exist without interdependence, as mentioned

earlier. Not every deal-making is an accommodation of the elites (Nešković, 2017: 337).

1. Grand coalitions, division of power in coalition cabinets - In the case of Bosnia and Herzegovina, this means the involvement in the government of all three constituent nations. What Nešković notices is that the government in Bosnia and Herzegovina is seen as "election spoils" where each party that forms a coalition gets a certain share without obligations and responsibilities. He calls this type of management par-tocracy, not consociationalism. Consociationalism can be achieved when working under the Constitution and laws (Nešković, 2017: 338).

2. The balance of executive and legislative power without the resignation of the Government - Although the positions of the executive and legislative authorities are defined by the constitution, there is no balance in their relationship due to the election results. When a party or coalition gains the majority in parliament and forms the government, and the leader of the leading party becomes the prime minister, the government dominates the parliament, and there is no balance of power.

3. The Constitution guarantees the proportional representation of constituent peoples in legislative institutions at the level of Bosnia and Herzegovina, particularly in the Parliament. In addition to representation in Parliament, proportionality is upheld when distributing ministerial positions in the Council of Ministers. The proportional representation of constituent peoples in entity governments was ensured by the Sarajevo Agreement of March 2002, which defined the "Magic Formula" of 8:5:3. The agreement was reached between the High Representative and representatives of eight political parties.

4. The Bosnian constitution defines several institutional veto players that can employ veto mechanisms. Each of the three members of the state Presidency can invoke a "vital interest" veto, as can a caucus in the House of Peoples. This veto serves to protect the interests of the constituent peoples, but latter is extremely rarely invoked (Bahtić-Kunrath, 2011: 902). Bosnia and Herzegovina's Constitution does not define a "vital national interest." The veto mechanism in the House of Representatives is reflected in entity voting. In enacting all laws, the identical text of the law must be adopted by both chambers with the support of at least $\frac{1}{3}$ of the deputies elected in the entities. If this majority does not exist, the law goes for harmonization before a three-member commission made up of representatives of the constituent nations. With this decision, entity affiliation is practically institutionalized as a factor influencing the constellation of veto players. In this case, we can say that the party veto players are within the entity categories. Therefore, the distance is first an entity (or ethnic) and then ideological, further complicating policy change and maintaining the legislative *status quo* (Bursać, 2016: 92).

5. Autonomy of segments and federal and decentralized power - This principle in Bosnia and Herzegovina is expressed in the territorialization of the national constitution through the existence of two entities, the

Republika Srpska and the Federation of B&H, and the Brčko District. All three ethnic nations are constitutive in both entities and on the entire territory of Bosnia and Herzegovina, but due to the numerical dominance of one or two peoples in the entities, the autonomy of the segments is still national (Nešković, 2017: 344).

6. A strong bicameral parliament - The Constitution of Bosnia and Herzegovina, as well as the constitutions of the entities, define that there are also upper houses of the parliaments. In addition to the House of the People of Bosnia and Herzegovina, we have entity houses of the people. In the Federation of Bosnia and Herzegovina, it is the House of Peoples of the Federation of Bosnia and Herzegovina, in the Republic of Srpska, it is the Council of Peoples. Decisions cannot be made without the consent of the upper and lower houses of the Parliament, but the Constitution cannot be changed.

7. Constitutional rigidity and a hard-to-change constitution due to a qualified majority. A 2/3 majority is required to change the Constitution of Bosnia and Herzegovina, but the constitutional revision procedure is not precisely regulated. Marković states that it is clearly defined that the Constitution of Bosnia and Herzegovina is amended by the Parliamentary Assembly. Namely, in Article 10.1 of the Constitution, it is first said that the Parliamentary Assembly decides on its revision, and then it is specified that the decision in the House of Representatives is made by a two-thirds majority of the members present and voting. Since the House of Peoples is not mentioned at all in this norm, but only talks about a qualified majority that must be achieved in the House of Representatives, Marković refers to Trnka and states that to change the Constitution, the so-called national consensus in the House of Peoples, that is, that this house also participates in the revision process, but the changes must be agreed upon by the majority of delegates from among all the constituent nations (Marković, 2012: 49). On the other hand, Radomir Nešković does not carry out extensive consideration of this issue, but states that to change the Constitution, in addition to a 2/3 majority in the House of Representatives, an over-half majority in the national clubs of the House of Peoples (9 delegates 3+3+3) is required (Nešković, 2017: 345).

8. The Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina can be considered a strong court in terms of the elements of consociational democracy. The power of the Constitutional Court derives from the Constitution itself, where the competences are defined. The Constitutional Court shall have exclusive jurisdiction to decide any dispute that arises under this Constitution between the Entities or between Bosnia and Herzegovina and an Entity or Entities, or between institutions of Bosnia and Herzegovina, including but not limited to: • Whether an Entity's decision to establish a special parallel relationship with a neighboring state is consistent with this Constitution, including provisions concerning the sovereignty and territorial integrity of Bosnia and Herzegovina.

9. The Central Bank of Bosnia and Herzegovina is defined by the Constitution as an institution of Bosnia and Herzegovina. The Central Bank of Bosnia and Herzegovina was established in 1997 after the Parliamentary Assembly adopted the Law on the Central Bank of Bosnia and Herzegovina². The bank has independent bodies and an independent passive monetary policy. Based on all the above, the conclusion is that most features of consociational democracy are represented in Bosnia and Herzegovina.

Political system of Bosnia and Herzegovina

The Constitution defines the institutions of Bosnia and Herzegovina as follows: The Parliamentary Assembly, which has two houses: the House of People and the House of Representatives, the Presidency, the Constitutional Court, and the Central Bank. Article 5 of the Constitution of Bosnia and Herzegovina, in addition to the Presidency, also lists the Council of Ministers and the Standing Committee for Military Matters as institutions of Bosnia and Herzegovina. (The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, 1995: 21-28). In Article 3.1, the responsibilities of the Institutions of Bosnia and Herzegovina are defined, namely: Foreign policy, Foreign trade policy, Customs policy, Monetary policy, Finances of the institutions and for the international obligations of Bosnia and Herzegovina, Immigration, refugee, and asylum policy and regulation, International and inter-Entity criminal law enforcement, including relations with Interpol, Establishment and operation of common and international communications facilities, Regulation of inter-Entity transportation, Air traffic control (The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, 1995: 20). Responsibilities that are not explicitly provided for by the Constitution belong to the entities.

The executive power at the level of Bosnia and Herzegovina consists of the Presidency and the Council of Ministers. Apart from the responsibilities provided for in Article 3.1 of the Constitution of Bosnia and Herzegovina, the responsibilities of Bosnia and Herzegovina are also provided for in other annexes of the agreement, as well as in other articles of the Constitution. The member of the Presidency from among the Serb people is elected on the territory of the Republika Srpska, and the members of the Presidency from among the Bosniak and Croat people are elected on the territory of the Federation of Bosnia and Herzegovina. The aforementioned election of members of the Presidency and delegates to the House of Peoples was the subject of a lawsuit filed by Sejdić, Finci, Zornić, Pilav and Šlaku against Bosnia and Herzegovina. The European Court of Human Rights in Strasbourg ruled in favor of the applicants in the Sejdić, Finci, Zornić, Pilav and Šlaku vs. Bosnia and Herzegovina. "The

[2] See the following links (<https://cbbh.ba/Content/Read/13?lang=en> , <https://cbbh.ba/Content/Read/14>).

ban on minorities actively participating in the elections has no objective and logical justification and thus stands in opposition to the European Convention on Human Rights, which prohibits discrimination”, the Court found, as the local Bosnian-Herzegovinian media reported (Banović and Gavrić, 2010: 159-160).

After the first elections held in Bosnia and Herzegovina in 1996, the Law on the Council of Ministers and Ministries of Bosnia and Herzegovina was adopted. The aforementioned law is contained in Articles 43 to 45. formally all the basic competences from Article III of the Constitution of BiH, but some organizational units of the three ministries were never established, while the majority could not realistically complete the assigned competences, both due to their non-existence and the fact that they were formally established but did not have enough employees or other resources for work. In fact, except for the Ministry of Foreign Affairs of Bosnia and Herzegovina, the other institutions were more miniature coordinating administrative apparatus than institutions of any functional state (Akšamija and Jahić, 2022: 13). The Law on the Council of Ministers from 2003 removed unconstitutional provisions and established the current structure of ministries.

The Constitution has *clausula* where it defines that Bosnia and Herzegovina shall assume responsibility for such other matters as are agreed by the Entities; are provided for in Annexes 5 through 8 to the General Framework Agreement; or are necessary to preserve the sovereignty, territorial integrity, political independence, and international personality of Bosnia and Herzegovina, under the division of responsibilities between the institutions of Bosnia and Herzegovina. Additional institutions may be established as necessary to carry out such responsibilities (The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, 1995: 21). More precisely, we are talking about three different sources of jurisdiction prescribed by Article 3.5.a) of the Constitution, i.e. three independent hypotheses: entity agreement (transfer of jurisdiction), jurisdiction included in annexes 5 - 8 of the General Framework Agreement, and those jurisdictions that are needed to preserve the sovereignty, territorial integrity, political independence and international subjectivity of BiH (taking over jurisdiction) (Akšamija and Jahić, 2022: 18). The transfer of competences is particularly interesting in the area when the institutions of Bosnia and Herzegovina took over the necessary competences and the preservation of sovereignty, territorial integrity, political independence and international subjectivity. In contrast to the assumption of jurisdiction through the agreement from Annexes 5 - 8 of the Dayton Peace Agreement. After the “discovery” of the mentioned constitutional basis, its “exploitation” began, and since then, laws have been adopted through the regular procedure in the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina. The aforementioned constitutional basis did not in-

clude inter-entity agreements, but the passing of laws through regular procedure in the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina³.

The legislative power consists of the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina. The body is bicameral and consists of the House of Representatives and the House of People. The House of Representatives has 42 members; $\frac{2}{3}$ of the members are elected on the Federation of Bosnia and Herzegovina territory, and $\frac{1}{3}$ are from Republika Srpska. The House of Peoples represents a constituent nation (Bosniaks, Serbs, and Croats). There are three groups of delegates in the House of Peoples. Each club has five delegates. Delegates among the Serb people are elected by the National Assembly of the Republika Srpska, representing the entity's highest legislative body. Delegates from among the Bosniak people are elected by the Bosniak club in the House of Peoples of the Federation of Bosnia and Herzegovina. In contrast, delegates from the Croat people are chosen by the Croat club in the House of Peoples of the Federation of Bosnia and Herzegovina.

The Constitutional Court is the only institution of judicial power established by the Constitution. The Court of Bosnia and Herzegovina, as a part of judicial power, is established by law. The Constitutional court comprises nine judges, of which four members are elected by the House of Peoples from the Federation of Bosnia and Herzegovina and two by the National Assembly of Republika Srpska. In contrast, the other three members are elected by the President of the European Court of Human Rights in consultation with members of the Presidency. International judges cannot be citizens of Bosnia and Herzegovina or any neighboring countries. The issue of the judicial branch of government is one of the issues that causes the most attention in Bosnia and Herzegovina. Apart from the Constitutional Court, the judicial branch of government at the level of Bosnia and Herzegovina consists of the Court of Bosnia and Herzegovina, the High Judicial and Prosecutorial Council⁴ and the Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina (Smailagić and Keranović, 2009: 238). Most often, the constitutional basis for the establishment of these institutions is questioned. Two opposite interpretations arise from this. According to one, the formation of the Court of Bosnia and Herzego-

[3] Examples of the aforementioned constitutional basis, which Akšamija and Jahić cite, are: the establishment of the State Agency for Investigation and Protection, and the assumption of competence in the field of intelligence and security affairs, and the establishment of the Intelligence and Security Agency of Bosnia and Herzegovina. These competences also include the establishment of the public radio and television service of Bosnia and Herzegovina, and here one could also find a basis for some other competences established through the transfer of competences (armed forces and state police), basic competences (security of foreigners) or are established as shared competences through framework legislation (international cooperation in the fields of education, science, culture, health, sports, work, social policy, etc.)

[4] The High Judicial and Prosecutorial Council, in addition to being an organ of the judiciary, performs several functions, mostly administrative or executive (appoints and dismisses, makes regulations and is a disciplinary tribunal).

vina is unconstitutional, since the Constitution does not give the state the authority to exercise judicial power. The existence of state institutions that perform one of the state functions must be determined by the Constitution. If this is not the case, the constitution maker didn't even want them. All institutions that perform the functions of one state power, i.e. judicial, can not be established by ordinary law. This, among other things, violates the division of competences established by the Constitution itself. As the Constitution foresees the presumption of jurisdiction in favor of the entity, while the state's jurisdiction is enumerated exhaustively, the absence of this state jurisdiction means that it cannot belong to it, until the Constitution is amended (Marković, 2012: 47). Another interpretation that Marković presents is that there is a constitutional basis for the establishment of the Court of Bosnia and Herzegovina. The establishment of the Court of Bosnia and Herzegovina does not call into question the Dayton structure of Bosnia and Herzegovina, nor the division of competences between the state and the entities, because it does not interfere with the constitutional competences of the entities, their judicial systems are not changed, nor is the state allowed to intervene in the resolution of disputes arising from the application of entity law. The Court of Bosnia and Herzegovina is not hierarchically superior to entity courts, but exists alongside them. Although the establishment of the Court of Bosnia and Herzegovina changes the structure of the judicial system, this is not done to the detriment of the autonomy of the entities and the functioning of their judicial systems (Marković, 2012: 48).

The Office of the High Representative is not provided for by the Constitution of Bosnia and Herzegovina, but is defined by Annex X of the Dayton Peace Agreement. For a time after the signing of the DPA in November 1995, the OHR had no power to impose anything. Its brief was to act as the Accords' guarantor and to "facilitate" the signatories' efforts to implement the peace settlement. The High Representative was to fill the role of a senior, foreign politician-diplomat with enough moral weight to help settle disputes. He had no command over any military or police forces either (Knaus and Martin, 2003: 63). After the signing of the DPA and the first elections held in September 1996, international actors noted a lack of motivation and political will among domestic political elites regarding the democratization process and the establishment of the institutions stipulated in the constitution. At the conference in Bonn in December 1997, which was dedicated to the state of peace in Bosnia and Herzegovina, the representatives of the Peace Implementation Council decided to expand the competence of the institution of the High Representative, better known as "Bonn powers". Elaborating on Annex 10 of the Dayton Peace Agreement, the PIC requested the High Representative to remove from office public officials who violate legal commitments and the Dayton Peace Agreement and to impose laws as he sees fit if Bosnia and Herzegovina's legislative bodies fail to do so (Mandate of OHR, 1997).

Speaking about the role of the Office of the High Representative in the constitutional amendment process, it is important to point out that their decisions usually related to the amendment of entity constitutions to adapt them to the Constitution, but also to the establishment of institutions at the level of BiH that were envisaged by the DPA, but which were not constituted after the end of the war and the first multi-party elections. The laws adopted by the High Representative that were necessary for the functioning of the multi-ethnic state were: the Law on Civil Service in the Institutions of BiH, the Law on the Flag of BiH and the Law on Citizenship (Bojkov, 2010: 26-27). Apart from adopting laws that enabled the functioning of the state, the High Representative did not explicitly intervene in the text of the Constitution of Bosnia and Herzegovina, but he did amend, supplement, or elaborate it by adopting certain laws. With these laws, he supplemented the constitutional matter, or regulated it differently than the framers of the constitution, who left many issues unsaid in the Dayton Constitution (Banović and Gavrić, 2010: 167).

Proposals for constitutional changes

Criticisms of the DPA are aimed at the problems of its functionality, which hinders the functioning of the state on its way to EU and NATO membership. Referring to Chandler, the author Simić believes that the DPA gradually became subordinated to the requirements of possible EU membership from 2000, i.e., “too strong adherence to the Dayton Peace Agreement, through the defense of the rights of the entities and the protection of the ‘vital interests’ of the constituent peoples in Bosnia and Herzegovina, was interpreted like an obstacle to legislative progress towards integration into the European Union. The aspiration towards membership has become a means of extending regulation from outside indefinitely and renouncing political autonomy, i.e., de-sovereignization”. The demands are to create a more straightforward and transparent administrative apparatus (Simić, 2016: 82). In addition to the request for the creation of a more functional administrative apparatus, two additional reasons are most often mentioned in the theoretical literature, namely:

1. Harmonization of the state constitution, as well as entity and canton constitutions (in the FBiH) with valid international and regional documents on human and civil rights, and above all with the European Convention on Human Rights, and therefore, the abolition of various discriminatory elements related to political rights certain population groups, and;
2. To build a functional state with government structures and competencies that will accelerate the decision-making process and their implementation, especially in the implementation of the *acquis communautaire* in the European integration process (Banović and Gavrić, 2010: 160).

When discussing the revision (amendment) of the Dayton Agreement, it is necessary to point out that this primarily implies the amendment of the existing constitutional solutions (Annex 4 of the Dayton Agreement), i.e. the possible constitutional and territorial reconstruction of Bosnia and Herzegovina. The term “upgrading” is also used as a synonym for the revision of the Dayton Agreement, which emphasizes the evolutionary character of the development of “post-Dayton BiH”, rather than a radical break with its legacy (Đukanović, 2004: 3-4). One problem with changing the constitution is that the current document was created as a compromise of the national political elites who led the war. For this reason, many legal norms are not specified in the Constitution itself. Adopting the Constitution was only part of a wider peace process. Provisions on which there was a consensus between the political elites of the warring parties were included in the Constitution itself. The Constitution of Bosnia and Herzegovina is modeled after the Constitution of the USA. The way of expression corresponds more to the Anglo-American than to the continental-European constitutional tradition. Many constitutional norms are imprecise, written in prose, as if they describe something instead of standardizing it. There are numerous constitutional gaps, which make the functioning of institutions difficult, make their nature insufficiently clear and complicate decision-making processes (Marković, 2012: 36). Different interpretations of the Constitution of Bosnia and Herzegovina arise from the fact that the Constitution is incomplete, unclear, and contradictory in its content. Different interpretations of the Constitution are more of a political nature, but of a legal nature. Political elites, in all three nations, interpret the Constitution of Bosnia and Herzegovina in different ways. The possibility of different interpretations lies in the fact that the Constitution of Bosnia and Herzegovina was written in English and was never officially translated into the languages of the people of Bosnia and Herzegovina. After 2006, constitutional changes are mentioned more in the context of the European integration of Bosnia and Herzegovina. According to Tolksdorf, the EU has been represented in Bosnia and Herzegovina through various units (the EU Delegation, the EU Special Representative, the EU peacekeeping force Althea, and the EU Police Mission). The EU Delegation supports Bosnia and Herzegovina’s preparations for EU membership, while the Special Representative assists with political reforms. Many EU member states embassies also played an active role in promoting political reforms. This multifaceted EU presence explains why statements and activities by EU actors were sometimes uncoordinated in the field of constitutional reform (Tolksdorf, 2015: 411). In the last decade, more precisely since 2012, the European Commission has taken an active role in the process of accession of Bosnia and Herzegovina to the European Union and thus encouraged constitutional reform in Bosnia and Herzegovina. In addition, in the negotiations within the framework of the Prud Process, there was talk of harmonizing the Constitution of Bosnia and Herzegovina with the Euro-

pean Convention on Human Rights. In the Butmir process, the EU was a party to the negotiations on constitutional reform, along with the USA.

April Package

The April package was the first of three initiatives to change the constitution of Bosnia and Herzegovina. In March 2005, the European Commission for Democracy through Law (the Venice Commission) issued a report on outstanding constitutional issues in BiH entitled, 'The Opinion on the Constitutional Situation in Bosnia and Herzegovina and the Powers of the High Representative', pointing out the functionality and human rights problems of the Dayton constitution (Perry, 2015: 492). Not long after the opinion of the Venice Commission, there was talk of constitutional changes in Bosnia and Herzegovina. The April package resulted from negotiations between the leaders of eight parties from Bosnia and Herzegovina and American diplomats. The negotiations were conducted in secret from 2005 to March 2006. In March 2006, it was announced that an agreement had been reached on changing the constitution, and the agreed package was sent to the Parliamentary procedure. The April package was the most extensive of all these initiatives, comprising four amendments from different areas. The first amendment referred to the additional competencies of the institutions of Bosnia and Herzegovina, which are assigned to them in addition to the previous responsibilities prescribed by Dayton, as well as the shared competencies between the entity institutions and the institutions of Bosnia and Herzegovina. Additional responsibilities of the institutions were Defense and security, Establishment and functioning of the Court and Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina, and Other responsibilities regulated by law. The shared responsibilities are the Tax system, the Election process, Justice, Agriculture, Science and Technology, Ecology, Local self-government, and Other responsibilities regulated by law (Aprilski paket, 2006: 2-3).

The responsibilities of the House of Representatives, as the lower house of the Bosnia and Herzegovina Parliament, and the Council of Ministers, as the body of the executive power, were also expanded. As for the Parliament of Bosnia and Herzegovina, it was planned to increase the number of seats in both houses of the parliament (House of Representatives and House of Peoples). The new responsibilities that were transferred from the entity to the state parliament were that the new constitution would elect the members of the representative clubs of all three constituent nations to the House of Representatives. The House of Peoples would still have the right of veto. Still, the areas in which they could veto were defined: territorial organization, the area of the identity of the constituent peoples, and the preservation of the integrity of Bosnia and Herzegovina. In addition to the changes related to the Parliament of Bosnia and Herzegovina, the April package proposed changes related to the

Presidency of Bosnia and Herzegovina and the Council of Ministers. The Presidency would remain a collective body with three members elected from among the Bosnia and Herzegovina House of Representatives. The President of Bosnia and Herzegovina and the Vice-Presidents could not be members of the same constituent nation. The idea was that the Presidency would represent the unity of the state, and they would have much less responsibility compared to what is provided for in the current Constitution. The Council of Ministers would become an institution of the executive power of the state. The proponent intended for the Council of Ministers to become the Government of Bosnia and Herzegovina. The House of Representatives would elect the Council of Ministers as before, and the Prime Minister could take office only when the entire Council of Ministers is confirmed. The House of Peoples would still represent all three constituent peoples. The list with the names of candidates for president and vice president of Bosnia and Herzegovina would be proposed by the House of Peoples establish a list of three candidates by majority vote of each club, and refer the list to the House of Representatives for confirmation. The list should have one candidate from each entity and, at most, one member from each nation. The April package provided for the abolition of the discriminatory provisions of the Constitution, according to which only Serbs from the RS and Croats and Bosniaks from the FB&H can be elected to the Presidency and the House of Peoples. Discrimination against minorities and ethnically undeclared citizens would be maintained (Banović and Gavrić, 2010: 172).

After the failure of the April package, analyses were started on its shortcomings. One of them is the provision that competencies that are not provided for in this proposal and that are not part of the Constitution can be transferred to the Bosnia and Herzegovina level by law, which caused fears of abuse of the article and the transfer of competencies without the consent of the entity level of government. The April package was submitted to the parliamentary procedure; however, there was not a $\frac{2}{3}$ majority in the House of Representatives to vote for the reform package. The Party for Bosnia and Herzegovina, headed by Haris Silajdžić and the Croat Democratic Union 1990 voted against the constitutional reforms. Haris Silajdžić stated several times to the media that his party was against the proposed constitutional reforms. He claimed that in this way, the role of the entities would be strengthened. Above all, the RS, which would take over the leadership of the state, would lead to antagonism in B&H, which was contrary to what the Party for Bosnia and Herzegovina stands for; however in the documents published After the failure of the April package, Wikileaks show that the reason for the rejection of constitutional changes was personal because, as we have already stated, the members of the Presidency were elected in the parliament (DW, 2011). Haris Silajdžić could not be elected as a member of the Presidency due to the weak influence of the Party for B&H in the parliament. Still, he had a strong influence among voters and in religious

circles. Haris Silajdžić's maximalist request for the establishment of a centralized state, without entities, was met with condemnation from the RS and the president of the Croat Democratic Union BiH, Dragan Čović.

In those moments, it could be concluded that the process would not be successful. Arguments that still appeared in the media appearances of Haris Silajdžić, which caused him to collapse the April package, were that the introductory provisions of the Dayton Peace Agreement, such as Annex 7, which refers to the return of refugees and displaced persons, were not respected. It was also unacceptable that it was not proposed to abolish entity voting, which is one of the program objectives of the Party for B&H. More precisely, the first program goal of the Party for BiH is the construction of a functional Bosnia and Herzegovina and constitutional changes through the reduction of the role of the House of the Peoples and the blockade through the entity voting mechanism (Programska deklaracija SZBiH). In the process of negotiations regarding the acceptance of the April package, representatives of the international community, primarily the USA, stated that in the event of failure to adopt the proposal in the Bosnia and Herzegovina Parliament, sanctions would be implemented against those who vote against the proposal; however, concrete sanctions were not implemented for Haris Silajdžić and his Party for B&H, but in those elections Party for B&H lost a significant part of the votes and has been on the margins of political life ever since. It is often said that the April package in Bosnia and Herzegovina came at the wrong time and that the lack of reaction of the international community to its demise encouraged deeper and deeper fragmentation in society. served as an instrument with which Dodik and Silajdžić scored political points. The election campaign was driven by nationalist rhetoric and the fact was that negotiations could hardly take place in such an atmosphere. After the elections in October 2006, the EU Foreign Affairs Council and the European Parliament called on the newly elected representatives in BiH to make constitutional reform a priority of their mandate. Christian Schwarz-Schilling, as the EU representative and High Representative for BiH, was optimistic and believed that constitutional reform could still be achieved by the end of 2006. He announced that he would promote a stronger role for civil society groups (for example, NGOs and religious communities) as well as the EU in the process and criticized the "elite-led approach" that American officials had applied in the previous round of negotiations (Tolksdorf, 2015: 409). However, after the elections, there were no concrete results, and the international community set new priorities related to the Western Balkans region. At that time, there was increasing talk of the possibility of Kosovo declaring independence. This rhetoric also encouraged the authorities in the RS to talk about a referendum on the secession of the RS if Kosovo declared independence from Serbia. The talk of constitutional changes was still relevant after the failure of the April Package, but the initiatives were much less ambitious and no concrete solutions were achieved. The April

Package was mentioned several times after 2010 as a potential solution, as well as its resubmission to the parliamentary procedure. Banović and Gavrić, in their work dedicated to constitutional changes in Bosnia and Herzegovina, think that the amendments envisaged by the April Package are not a radical change, but rather a moderate change (Banović and Gavrić, 2010: 172). The fact is that the amendments to the Constitution of BiH were only a way for the competencies transferred by the decisions of the High Representative and the institutions established by the decisions of the same institution to now be officially part of the Constitution of BiH.

Prud Agreement

The Prud negotiations were launched after the collapse of the April package. The Prud trial began in secret in November 2008. Participants in the negotiations were Milorad Dodik (SNSD), Dragan Čović (HDZ), and Sulejman Tihić (SDA). The agreement was never officially submitted to the public. Still, from the statements of the negotiators in that process, it can be concluded that the first agreement contained three things: 1. Alignment of the Constitution of Bosnia and Herzegovina with the European Convention on Fundamental Human Rights and Freedoms - state competences, functioning of Bosnia and Herzegovina institutions and territorial organization central level of government. 2. State property - property necessary for the functioning of the institutions of BiH, including those required for the functioning of the Armed Forces of Bosnia and Herzegovina, would be registered with the state. 3. Population census - Adoption of a law at the BiH level that would provide the conditions for a population census on the entire territory of BiH. The Prud process was, so far, the only domestic initiative concerning constitutional changes. It is clear from the joint statement of the three leaders that they did not reach an explicit agreement on the essential issues of constitutional reform but only agreed on a few principles that would represent the basis of further talks (Marković, 2011: 101).

By analyzing the literature, we noticed that the Prud initiative is studied as a part of the Butmir process, but in this article, we will look at it as a separate initiative. The Prud Agreement left behind many doubts. The first doubt relates to the territorial reorganization of Bosnia and Herzegovina. Since establishing a central level of government is foreseen, it would represent establishing regional units. It is unclear what the territorial reorganization would be. We can cite the fact that the agreement specifies the entities to which property that does not belong to the state would be registered. According to Nešković, the part about the new territorial organization of Bosnia and Herzegovina was particularly disputed in this agreement, and three different concepts were offered here. One concept advocated by the Serbian side was that there

should be three regions in Bosnia - federal units, whereby the Republika Srpska would retain its existing constitutional powers, and the Federation of Bosnia and Herzegovina would be divided into two federal units - Croatian and Bosniak. Another concept advocated by the Croatian side, that the Croatian territorial unit should be completely equal to the Serbian and Bosniak ones, regardless of whether they are regions or state entities. The third concept was advocated by the Bosniak side, that BiH should be organized into four regions, three ethnic (Banjaluka - Serb, Mostar - Croatian and Tuzla - Bosniak) and one region as a District (Sarajevo Region). There are no available data on which concept was ultimately accepted and what the elements of the constitutional structure and jurisdiction would be (Nešković, 2017: 403). The first signed agreement provided for the continuation of negotiations on further constitutional reforms and that the reconstruction of the Council of Ministers would be a topic of discussion at one of the following meetings. As Zdeb states, the Prud process, which brought together representatives of the three largest political parties, did not end with key changes, but it helped to find a solution and achieve consensus on several issues (Zdeb, 2016: 370).

The agreement was extolled by both the EU and the US, evidenced not least by then US Vice President Joe Biden's visit to Sarajevo in May 2009, inter alia, to express support for the talks on constitutional reform. All other issues were conditions for the closure of the Office of the High Representative—BiH's international administrator (Kasapović and Kočan, 2022: 3). What is evident is that the Prud Agreement showed that the political elites in BiH cannot reach even a minimum of consensus regarding constitutional changes. One of the reasons is that after signing the agreement, all parties interpreted what was signed and agreed upon differently. In addition, after every attempt and meeting related to changes to the constitution, one of the parties made decisions in the legislative bodies that took BiH back a step. In July 2009, the president of the SDA announced that the Prud Coalition officially no longer exists, citing as the reason the unilateral moves of Milorad Dodik and the Government of RS, which made a declaration on the return of jurisdiction from the BiH level to the entity level. This process resulted in adopting Amendment I to the Constitution, related to the Brčko district. The population census of Bosnia and Herzegovina was carried out in 2013, per the Law on the Census of Population, Households and Dwellings in Bosnia and Herzegovina in 2013 (Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, 10/12 i 18/13). The aforementioned law was adopted in 2012 in the Parliamentary Assembly, independently of the Prudential Agreement. Even after its collapse, the Prud process caused a lot of debate, and its revival and restart were often mentioned in the previous decade (RTV BN, 2014).

The representatives of the political parties that made up the Prud Coalition had 19 deputies out of the 42 that the House of Representatives had. In addition, representatives of other political parties that did

not participate in the first meeting refused to participate in negotiating constitutional changes. The initiative did not confirm that its submitters had agreed on any issue that should be subject to constitutional review, unlike the so-called April package, which contained relatively comprehensive solutions to disputed issues (Marković, 2009: 82). In the Prud process, political representatives were much more inclined to find a compromise solution compared to the Butmir process, in which all parliamentary parties participated and in which there was competition between parties belonging to the same ethnic bloc.

The Butmir Process

In October 2009, attempting to revive the momentum and touting accelerated EU and NATO membership procedures as an incentive, the US and the EU organized talks on constitutional reform in a NATO military base in the suburb of Butmir on the outskirts of Sarajevo. Two rounds of talks—on 8–9 and 20–21 October—were mediated by Deputy Secretary of the US State Department James Steinberg and Swedish Foreign Minister and former High Representative in BiH Carl Bildt, representing the Swedish EU Presidency (Kasapović and Kočan, 2022: 4). The first session was on October 9, and it was one-on-one between representatives of the international community and leaders of political parties. The second session of negotiations was held on October 20 and 21, where a proposal for changes to the constitution was presented.

The main points of the initial Butmir package aimed at creating a parliamentary system by empowering the Bosnia and Herzegovina Council of Ministers and creating the post of prime minister—at the same time relegating the authority of the tripartite presidency—establishing a single countrywide electoral district, reserving seats in an expanded House of Representatives for ‘Others,’ and included a so-called ‘EU clause’ that would ensure that the state speaks with one voice in its membership negotiation with the EU. All parties except the SDA rejected this reform package (Kasapović and Kočan, 2022: 4). In addition, delegates to the House of Peoples would be elected from the House of Representatives and not, as before, from the entity parliaments, which would strengthen the function of the House of Representatives. The House of Peoples could debate matters of vital national interest. In the beginning, the Butmir process seemed like a possible solution, and the European media called it “Little Dayton”; however, after two meetings, the process completely collapsed.

There were attempts to reactivate the process, but there was no success. Unlike the Prud process, the leaders of the Party of Democratic Progress (PDP), the Croatian Democratic Union 1990 (HDZ 1990), the Party for B&H (SB&H), and the Social Democratic Party (SDP) were also involved in the negotiations in Butmir. On the other hand, mutual accu-

sations within the Bosniak political parties were much more significant when the information about the negotiations in Prud became public. President of the Party for BiH Haris Silajdzic characterized the negotiations as undemocratic even after the start of the Butmir process in which Silajdzic participated because it was an international initiative, unlike the Prud process, which was a “local initiative”.

Why do processes for constitutional changes fail?

Discussing the causes of the failure of initiatives for constitutional redesign, Sofia Sebastian cites the following reasons:

1. The lack of cohesion among external actors. Although there has always been a general consensus about the need to change Dayton, there have been strong disagreements over how to accomplish it. The US approach has always been more interventionist and has favoured a more comprehensive approach. In contrast, EU strategy has been less interventionist, preferring to see local politicians approve a new Constitution on their terms. The EU has also tended to favour a limited (and staged) constitutional process as a means of unblocking the stalemate (Sebastian, 2012: 604). The EU proposed a gradual process of constitutional reform, with the first step focusing on the implementation of the judgment of the European Court of Human Rights (ECHR) and technical changes, and only later would it open discussions on more difficult and sensitive issues. But the US and the Bosniak parties feared that the Serb parties might refuse to participate in that second phase, which could result in a failed state after the withdrawal of the international community. The Americans wanted to propose concrete solutions, while the Europeans were undecided. Later, when the proposal was accepted, the EU tried to change its content. There was also a certain naivety - one European diplomat admitted that they believed that the local parties would immediately provide support because the USA and the EU were finally acting together, but this did not materialize, and their cooperation began to weaken over time⁵.
2. Domestic and international actors have interpreted the same agreements in different ways, just as they interpret the Dayton Peace Agreement differently. The first problem that arises in the process of constitutional reforms is the lack of mutual trust and consensus regarding the extent of constitutional changes. The starting positions in the negotiations differ, but so do the expectations. For Bosniaks, Dayton was an unfair solution that threatened the national interests of Bosniaks who envisioned Bosnia and Herzegovina as a centralized state with a single Bosnian nation and

[5] See Sebastian, 2012: 604-605.

now see the process of constitutional changes as an opportunity to achieve that goal. On the other hand, the Serbs favor maintaining the status quo, possibly until the federalization of Bosnia and Herzegovina, but for the RS to remain a single entity. In the first decade after the signing of the Dayton Peace Agreement, Croatian political elites directed their demands towards the formation of a third entity. After 2006, the demands were directed at the legitimate representation that resulted from the "Komšić Case"⁶. Another problem is that the EU and the US have sought to strengthen BiH institutions in order to enable faster decision-making that would accelerate BiH's European integration process and make BiH a more functional state (Sebastian, 2012: 605). The proposed changes were limited and did not correspond to the deep political, social and institutional problems of the country. The focus on technical changes ignored the fact that the basic issue has not yet been resolved – the deep disagreement over the very existence of the state and the absence of inter-national cooperation.

3. The problem of interpreting Dayton has its roots in the first years after its signing. The Dayton Peace Agreement has never been officially translated into the languages of the constituent peoples, and unofficial translations already exist. The Dayton Peace Agreement was never officially translated into the languages of the constituent nations, but there are unofficial translations.
4. The democratic deficit inherent in the process remained a problem. The discussion was kept at the political-elite level as a non-transparent elite bargain framework mediated by political leaders. This strategy was based on the belief that the personality-driven politi-

[6] According to the 2013. population census, there are 544,780 Croats living in Bosnia and Herzegovina, or 22.4% of the total population in the Federation of Bosnia and Herzegovina, while according to the same census, there are 1,769,592 Bosniaks or 70.4% on the territory of the Federation of Bosnia and Herzegovina. Both members of the Presidency from the Federation of Bosnia and Herzegovina, both Bosniak and Croat, are elected from the entire territory of the Federation of Bosnia and Herzegovina as one electoral unit, through a common ballot paper consisting of two columns – 1 column with Bosniak and 1 column with Croat candidates. Voters have the right to vote for only one candidate in order for their vote to be valid. Due to numerical superiority in the previous decade, we have had a situation where a Croat member of the Presidency was elected by a Bosniaks on several occasions. Such claims can be confirmed by an insight into the final results for the members of the Presidency, where it can be seen that in areas where Croats predominate, they voted for a candidate from the HDZ, which represents the national party of Croats in Bosnia and Herzegovina, which is also cited as an argument by Mirjana Kasapović in her work dedicated to the "Komšić Case". Typical examples of ethnically most homogeneous Croat municipalities are in West Herzegovina. And vice versa: if a city is more heterogeneous, i.e., if the share of Croats in the electorate is smaller, the Croat candidates win fewer votes and the SDP candidate slightly more votes, as in some municipalities in Central and North Bosnia. (Kasapović, 2016: 182). The first time Bosniaks elected a Croat member of the Presidency was in 2006, when Željko Komšić, a candidate for the SDP, was elected as the Croat member of the Presidency. The case was repeated in 2010, then in 2018, and finally in 2022.

cal system in BiH called for a process in which party leaders would be the primary decision-makers. As a party official contended to the author, this approach has been informed by the persistence of uncompromising leadership and the complex system in place, which makes it 'easier to work with fewer politicians' (Sebastian, 2012: 607).

In the Butmir process, international representatives proposed amendments to the constitution. In that period, there was already an anti-Western mood on the part of the authorities from the RS, so even before the start of the negotiations, the president of that entity, Milorad Dodik, said that in case of pressure on the officials of the RS to accept amendments to the constitution, the authorities of the RS would call an independence referendum. The Butmir process showed that intra-ethnic stability is the priority, and only then inter-ethnic compromise. As the European representatives later said, the goal was to agree and implement constitutional changes as quickly as possible. Constitutional changes are undoubtedly a process that could not be implemented within a few months. Each of the mentioned proposals could have been a sound basis for future talks; however, the international community did not have much time to negotiate constitutional changes.

There are a number of reasons why international actors wanted the process of constitutional reforms to be implemented in the shortest possible time

1. Awareness that delaying the negotiation process can lead to the process taking too long and nothing is agreed upon in the end.
2. Each side looked at the process of constitutional changes from a different perspective. With that process, they wanted to satisfy the interests of their ethnic community, not to make BiH a more functional state. Election campaigns conducted in BiH during the period of negotiations on constitutional changes certainly had an impact on these processes. Any future process of negotiations on constitutional changes is hampered by the impossibility of finding a solution to implement the European Court of Human Rights judgment in the "Sejdić, Finci, Zornić, Pilav and Šlaku against Bosnia and Herzegovina" case, and the problem in the "Komšić Case." After the aforementioned initiatives to change the Constitution of Bosnia and Herzegovina, there were attempts to make new changes, but without success. The initiative concerned the implementation of the judgment of the European Court of Human Rights in the case of Sejdić-Finci and others. The initiatives were related to the Presidency of Bosnia and Herzegovina and the House of Peoples. As a condition for the continuation of the European path, the European Union demanded the full implementation of the said judgment, however, Bosnia and Herzegovina received candidate status in 2022 without the application of the said judgment.

3. Finally, according to Sebastian, the need for “quick solutions” and successes was also motivated by the internal interests of international actors. The US wanted diplomatic success in order to improve the administration’s image after the failures in Iraq and the Middle East, and to ensure stability in Bosnia and Herzegovina without being associated with negotiations on the status of Kosovo. On the other hand, the EU saw in Butmir an opportunity to speed up the closure of the Office of the High Representative (OHR) and establish a new EU office that would be the main interlocutor for BiH authorities.
4. In the end, time pressures and tight deadlines, especially during election cycles, made it difficult to counter the politics of stubbornness and intransigence. The way various constitutional initiatives unfolded essentially reflected political maneuvering by domestic actors aiming to weaken or unseat the ruling parties at the time. Power struggles intensified during the “April Package” due to the proximity of the 2006 general elections, which gave opposition parties the opportunity to shape their campaigns around a simple division of “yes” and “no” regarding the ongoing constitutional reforms. An example of this is the founding of the HDZ 1990 party, which was established just days after the HDZ and other ruling parties had agreed on constitutional changes. Although HDZ 1990 was formed by prominent moderate members of the HDZ, the new party adopted a more conservative stance to distinguish itself and focused its election campaign on opposing the HDZ’s position on constitutional reform⁷.

Possible scenarios for Bosnia and Herzegovina

Bosnia and Herzegovina is on the threshold of the thirtieth anniversary of the signing of the DPA. Still, there have been no constitutional changes that would make the country more functional. As Jović points out, given that Bosnia and Herzegovina was constructed from the outside, it will not be surprising to conclude that its future and the issue of internal redefinition depends on the international system and the behavior of external actors (Jović, 2016: 44). Unlike other countries in the region, Bosnia and Herzegovina has guarantees of survival from foreign actors, so claims about its disintegration are unfounded as long as the current constitutional framework exists. The question often asked when discussing the possible constitutional redesign of Bosnia and Herzegovina is whether the people want a constitutional redesign and what a change in the status quo would bring—the current constitutional arrangement prioritized stabilization rather than democratization. If the restoration of internal sovereignty is desired, perhaps we should start from the first

[7] See Sebastian, 2012: 607.

step - a new referendum on the issue- to truly determine the will of the citizens of Bosnia and Herzegovina.

If that will is not there, returning internal sovereignty to Bosnia and Herzegovina would be risky. In that case, the status quo is the best option if the goal is stability and peace. Therefore, Bosnia and Herzegovina is back where it was in 1992: either democracy or peace (Jović, 2016: 47). It is difficult to predict whether BiH will remain in the current Dayton framework because the works discussing possible solutions for Bosnia and Herzegovina to maintain the current situation do not consider it possible. The reason is that the EU also set constitutional changes as a precondition for Bosnia and Herzegovina's entry into the EU. The DPA ensured peace, and before the thirtieth anniversary of its signing, Bosnia and Herzegovina is facing challenges in terms of functionality; however, we can see that the DPA proved to be flexible and managed to maintain the unity of Bosnia and Herzegovina. Constitutional reform in Bosnia and Herzegovina remains one of the biggest challenges for international actors and domestic political elites.

Two possible scenarios for redesigning the Dayton construction are most often mentioned in the domestic literature. The first scenario envisages minimal changes in institutions at the Bosnia and Herzegovina level that do not call into question the survival of the entities as federal units. The proposals offered by Banović and Gavrić as possible in the constitutional redesign refer to the Presidency, the Parliamentary Assembly of Bosnia and Herzegovina, and the Council of Ministers. In the case of Bosnia and Herzegovina, the head of state consists of a three-member Presidency, representing a collective body. The election of the head of state in the Parliament of Bosnia and Herzegovina would remove the discriminatory provisions of the Constitution that make it impossible for members of other nationalities to be elected. In addition, such a head of state would have a symbolic function. For the head of state to assume his duties, he must be confirmed by both houses of the Bosnia and Herzegovina Parliament, who would be a member of the Parliament. This method of selection has several advantages. First, it ensures the equality of the Houses of Parliament. Second, the previous discriminatory provision of the Constitution, that only a Serb from the RS (and not from the FB&H), i.e., A Bosniak and a Croat from the FB&H (and not from the RS) can be elected to the Presidency, and the fact that members of others (minorities and ethnically undefined) from the whole of Bosnia and Herzegovina cannot be elected at all would be removed. Every citizen of Bosnia and Herzegovina could become the president of Bosnia and Herzegovina. Third, by electing the president in Parliament, there would be permanent political control over the president by the Parliament. The disadvantage of this type of election of the head of state is that the national political elites can hardly agree on a suitable candidate (Banović and Gavrić, 2010: 175).

The election of members of the House of People's Clubs is one of the problems of the current constitution; according to the judgments of the European Court of Human Rights, there is double discrimination in the election of members of the House of Peoples, firstly, only Serbs from the RS and Bosniaks and Croats from FB&H and others that do not belong to the constituent nations cannot be represented. The House of Peoples was expanded to four clubs, of which, as before, the constituent nations represented three clubs, and the fourth club represented the others. In addition, the entities should be represented in the House of Peoples, so the members of the House of Peoples should be elected by the entity parliaments, considering the number of delegates in filling all four clubs. According to the current Constitution, the Council of Ministers does not have a large number of responsibilities and ministries, except for the addition of responsibilities that have been transferred from the entity level to the Bosnia and Herzegovina level, especially in areas related to the European path of Bosnia and Herzegovina, because the current constitutional framework does not have the capacity for management and regulation in this area (Banović and Gavrić, 2010: 177).

Another scenario mentioned is the territorial reorganization of BiH. On that track, Pejanović proposes the division of Bosnia and Herzegovina into 14 cantons, the Brčko District and Sarajevo as the capital. All 14 cantons would be multi-ethnic. Regarding the responsibilities of all 14 cantons, those responsibilities would be equal. The capital city of Sarajevo could have the responsibilities that cantons in the Federation of Bosnia and Herzegovina have today. The competencies of the entities of the Federation of Bosnia and Herzegovina and Republika Srpska would be in the concept of a territorial organization with 14 cantons "divided between the state and the cantons." Thus, the citizen as a social and political subject would become responsible for selecting representative bodies of government and its functioning (Pejanović, 2020: 222-223). What Pejanović, as well as Banović and Gavrić, conclude in the end is that it is difficult to bring about all the mentioned changes in BiH because there is no trust and consensus among the political elites, especially when talking about territorial reorganization. In addition to the agreement among domestic political representatives, international actors are also involved in the process of constitutional redefinition, and above all, the Office of the High Representative, which participated in previous constitutional redesign processes and was a silent player in the redesign processes in the period after the signing of the DPA. When discussing secessionism in Bosnia and Herzegovina, the possibility of holding a referendum on the status or independence of the Republika Srpska (RS) is often considered. In the context of political and constitutional reforms, as well as moments of crisis in Bosnia and Herzegovina, Milorad Dodik has repeatedly announced the possibility of calling a referendum on the independence of the RS. This statement, which emerged during constitutional and political crises, reflects deep political divisions within the

country and raises serious questions regarding the territorial integrity and sovereignty of Bosnia and Herzegovina. Such announcements point to a strong political dynamic in which the interests of different ethnic communities often clash, and the possibility of secession becomes one of the key issues in the further political evolution of the state. Referendum announcements have existed continuously since 2010. However, this issue has never been approached more seriously, even though reactions to every mention of the referendum came from the FB&H and international community representatives. As stated by Savanović and Vranješ in their work dedicated to the sources and genesis of secessionist rhetoric in the RS, they state that the first document dedicated to the independence of the RS is the SNSD party declaration from 2015. This Declaration is significant because, for the first time, a political entity has clearly and unequivocally decided that the independence of the RS will be the basic political goal of its activities. In this context, independence is interpreted as a higher degree of autonomy within the constitutional framework of BiH and not as independence, which *a priori* implies secession. With this, we notice a certain ambiguity in the use of the term “independence” because it can connote, on the one hand, more autonomy but also the path to independence. It is precisely for this reason that this Declaration has remained somewhat controversial, as critics take it as the *corpus delicti* of secessionist politics, while on the other hand, they defend it with the argument that independence does not mean independence (Savanović, Vranješ, Vranješ and Budimir, 2020: 100). On the other hand, although there are frequent announcements about a possible referendum and the adoption of both parties and declarations and conclusions by the National Assembly of Republika Srpska, we can say that the said decisions have never been respected and that they are used for populist purposes in the period of crises or election campaigns so that the ruling party which is also an advocate of secessionism and remained in power. The alternative to independence and a referendum is a return to the “original Dayton”⁸.

In the reports of the High Representative for Bosnia and Herzegovina sent to the UN Secretary-General, every report from 2006 until today mentions, among other things, the secessionist rhetoric coming from the RS, first of all by Milorad Dodik, and not so rarely by other high officials of the SNSD - a. According to the report sent to the Secretary-General in April 2023, the Office of the High Representative warns that the RS authorities have taken concrete steps in secession. The examples he cites are the voting of the conclusion on the non-recognition of the decisions of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina, the institution of

[8] “The only way for Serbs to survive in this area is for Srpska and Serbia to be preserved at all costs,” said the president of Republika Srpska, Milorad Dodik. He points out that Srpska must permanently resolve its issue during the term of the newly elected US President Donald Trump, and that, he says, means two things - to return to the original Dayton or a peaceful separation in Bosnia and Herzegovina. (Dodik: Srpska za vrijeme mandata Trampa mora trajno riješiti svoje pitanje, 10. 11. 2024.)

the high representative on the territory of the RS (OHR Report 63, 2023: 4). The National Assembly of the RS, as the holder of the legislative power in the RS, has on several occasions voted various declarations and conclusions which were seen by the international community, as well as by Bosniak political elites, as a step closer to the secession of the RS, however, as Savanović and others state, the topic of secession in the declarations and conclusions used prophylactically to stop the further collapse of the Dayton order (Savanović, Vranješ, Vranješ and Budimir, 2020: 103). Calls for secession often occur when the Dayton conception of Bosnia and Herzegovina is re-examined. However, the documents brought by the NSRS show no direct moves towards secession or (real) independence, Milorad Dodik's statements contained elements that can be seen as secessionist. In the mandate of 2018 - 2022, when Milorad Dodik served as a member of the Presidency of Republika Srpska, the number of statements about the status and independence of the RS was very frequent⁹.

On the other hand, in the reports that the RS sends to the UN Security Council, which are signed by the President of the RS (in the period from 2010-2018, it was Milorad Dodik), the allegations about the secessionist policy of the RS are rejected. The position that is explicitly stated is that the RS is committed to consistently respecting the Dayton Peace Agreement and the sovereignty of B&H as stipulated (Savanović, Vranješ, Vranješ and Budimir, 2020: 103). Even though we have different signals from the RS on the issue of secession, which are often not consistent, in the second entity of the FBiH, they are received as a threat of war and the disintegration of B&H, which is unacceptable for the Bosniaks and Croats.

Conclusion

What is the fact that the DPA proved successful because the war conflict ended from the day it was signed? Incidents on a national basis are minimized and represent isolated incidents. When we talk about the possibility of changing the Constitution, it is inevitable that if B&H wants to continue its European integration, there will be a change in

[9] In February 2020, a special session of the National Assembly of Republika Srpska (NSRS) was held, during which the "unconstitutional actions of the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina" were discussed. These actions involved the annulment of a provision in the Law on Agricultural Land of Republika Srpska, which recognized the entity's ownership of that land. On this occasion, Milorad Dodik addressed the deputies with the phrase, "Goodbye BiH, welcome RSexit." One year later, on March 10, 2021, Dodik announced the intention to hold a referendum in Republika Srpska, which, according to him, would take place within one or two years. The reason for this announcement was the expected arrival of a new High Representative in Bosnia and Herzegovina. Dodik stated that he harbored no ill will toward Bosniaks and called for peaceful coexistence, but emphasized that Republika Srpska faced accusations of genocide and made it clear that it would not accept external imposition of its will.

the constitutional arrangement at a certain point. The political and constitutional crises that occurred after the signing of the DPA are often characterized as a threat to the constitutional order of BiH and a threat to its survival. The crises after the signing of the DPA most often resulted from different understandings and interpretations of specific articles of the Constitution of B&H, which were the subject of disputes between political representatives and between political representatives and the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina. Changing the Constitution is only possible through the internal consensus of the political elites. Still, we cannot claim with certainty that a consensus will be reached. Apart from the consensus of the domestic political elites, international guarantees are also needed, which BiH indeed relies on even now, which would guarantee the implementation of future constitutional changes. In the paper, we did not deal with the crises that arose from different interpretations of the DPA. In addition, the mentioned topic represents fertile ground for future research. Some of the topics that can be addressed are the role of the Institution of the High Representative in the redesign of BiH, the level of democracy in BiH during the periods of initiatives for constitutional redesign, as well as the crises that arose from different interpretations of the DPA.

30 godina od Dejtona: Analiza prijedloga za ustavnim promjenama u Bosni i Hercegovini

Sažetak

Dejtonski mirovni sporazum potpisan je u Parizu u decmbru 1995. godine. Sporazum je okončao rat i uspostavio novi ustavni i politički sistem. Nakon prve decenije, počelo se govoriti da je potrebno mijenjati Sporazum. U prvom redu ovo se odnosilo na Ustav koji je sastavni dio mirovnog sporazuma. Glavno istraživačko pitanje odnosi se na prijedloge ustavnih promjena u Bosni i Hercegovini i uticaj na politički sistem. Ovo pitanje proizilazi iz uočenog zahtjeva za ustavnim promjenama, koje se nisu dogodile trideset godina nakon potpisivanja sporazuma. Metodologija uključuje komparativnu analizu tri najznačajnija prijedloga: Aprilski paket, Prudski sporazum i Butmirski proces. Pored toga koristeće se izjave i intervjui političkih predstavnika tokom i nakon pregovaračkog procesa i njihovo tumačenje postignutih dogovora. Ovaj rad doprinosi razumijevanju procesa ustavne reforme i njegovih izazova. Rad nam daje novi pogled razumijevanja ustavnih promjena u Bosni i Hercegovini. Na kraju, ovaj rad predstavlja značajan teorijski okvir za buduća istraživanja.

Ključne riječi

Dejtonski mirovni sporazum, Bosna i Hercegovina, ustavne promjene

References

- Akšamija, Neven, and Kemal Jahić. (2022). "Ustav Bosne i Hercegovine 1995. i 2022. godine." *Pravna misao* (Sarajevo), no. 11-12: 7-55.
- Amandmani na Ustav Bosne i Hercegovine (Aprilski paket ustavnih promjena). (2006). https://fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Aprilski_paket1.pdf.
- Bahtić-Kunrath, Birgit. (2011). "Of Veto Players and Entity-Voting: Institutional Gridlock in the Bosnian Reform Process." *Nationalities Papers* 39(6): 899-923.
- Banović, Damir, and Saša Gavrić. (2010). "Ustavna reforma u Bosni i Hercegovini." *Politička misao* 47(2): 159-180.
- Bell, Christine. (2008). "Peace Agreements: Their Nature and Legal Status." *American Journal of International Law* 102: 373-412.
- Belloni, Roberto. (2009). "Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton!" *University of Trento*, 355-375.
- Bursać, Dejan. (2016). "Dejtonski veto igrači u političkom sistemu Bosne i Hercegovine." In *Dvadeset godina od Dejtonskog mirovnog sporazuma – trajni mir ili trajni izazovi?*, 87-101. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Chandler, David. (2006). "From Dayton to Europe." *Centre for the Study of Democracy, University of Westminster*, 336-349.
- DW. (2011). "WikiLeaks o padu aprilskog paketa ustavnih promjena." September 4. <https://www.dw.com/bs/wikileaks-o-padu-aprilskog-paketa-ustavnih-promjena/a-15363510>.
- Harbom, Lotta, Stina Högladh, and Peter Wallensteen. (2006). "Armed Conflict and Peace Agreements." *Journal of Peace Research* 43(5): 617-631.
- Jović, Dejan. (2003). "Kakva budućnost za Bosnu i Hercegovinu?" *Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, 47-57.
- Jović, Dejan. (2016). "Bosna i Hercegovina i međunarodni sistem u kontekstu 20-godišnjice Dejtonskog sporazuma." In *Dvadeset godina od Dejtonskog mirovnog sporazuma – trajni mir ili trajni izazovi?*, 33-50. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Kasapović, Mak, and Faris Kočan. (2022). "A Blitzkrieg Against the Republika Srpska: Securitizing Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina." *Ethnopolitics*: 1-22.
- Knaus, Gerald, and Felix Martin. (2003). "Travails of the European Raj: Lessons from Bosnia and Herzegovina." *Journal of Democracy* 14(3): 60-75.
- Lijphart, Arend. (1977). *Democracy in Plural Societies*. New Haven: Yale University Press.
- Marković, Goran. (2009). "Ustav Bosne i Hercegovine." In *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine – izabrani aspekti*, 57-84. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Konrad Adenauer.
- Marković, Goran. (2012). "Funkcionisanje države i metodi tumačenja." *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, 35-52.
- Nešković, Radomir. (2017). *Nedovršena država*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Office of the High Representative. (1999). "Decision Removing Mr. Nikola Poplasen from the Office of President of Republika Srpska." <https://www.ohr.int/decision-removing-mr-nikola-poplasen-from-the-office-of-president-of-republika-srpska-5/>.
- Office of the High Representative. (2005). *Letter from the High Representative for the Implementation of the Peace Agreement on Bosnia and Herzegovina Addressed to the Secretary-General*. S/2005/706-EN. <https://www.securitycouncilreport.org/atf/>

- cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Bosnia%20S2006%2040.pdf
- Office of the High Representative. (2023). "Appointment of the High Representatives." <https://www.ohr.int/appointment-of-the-high-representatives/>.
- Office of the High Representative. n.d. "Mandate of OHR." <https://www.ohr.int/about-ohr/mandate/>.
- Office of the High Representative. n.d. *63rd Report of the High Representative for Implementation of the Peace Agreement on Bosnia and Herzegovina to the Secretary-General of the United Nations*. <https://www.ohr.int/63rd-report-of-the-high-representative-for-implementation-of-the-peace-agreement-on-bosnia-and-herzegovina-to-the-secretary-general-of-the-united-nations/>.
- Parlament FBiH. (2009). *Butmir i Prud*. https://fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Butmir_i_Prud.pdf.
- Peace Implementation Council. n.d. "PIC Bonn Conclusions." <https://www.ohr.int/pic-bonn-conclusions/>.
- Pejanović, Mirko. (2020). "Društveno-istorijski kontekst opstojnosti i razvoja države Bosne i Hercegovine u postdejtonskom vremenu." *The Central and Eastern European Online Library*, 211–229. <https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=1099932>.
- RTV BN. (2014). "Prudski sporazum opet u opticaju?!" July 23. <https://www.rtvbn.com/312747/Prudski-sporazum-opet-u-optica>.
- Sahadžić, Maja. (2012). "Veto mehanizmi u parlamentima na državnoj i entitetskoj razini u BiH." In *Parlamentarizam u Bosni i Hercegovini*, 293–323. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Friedrich Ebert.
- Savanović, Aleksandar, Aleksandar Vranješ, Nevenko Vranješ, and Željko Budimir. (2020). "Izvori, geneza i priroda secesionističke retorike u Republici Srpskoj." *Politička misao* 57(1): 93–126.
- Sebastian, Sofia. (2010). "Statebuilding in Divided Societies: The Reform of Dayton in Bosnia and Herzegovina." *Journal of Intervention and Statebuilding* 4(3): 323–344.
- Sebastian, Sofia. (2012). "Constitutional Engineering in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina." *International Peacekeeping* 19(5): 597–611.
- Simić, Jasminka. (2016). "Efekti Dejtonskog mirovnog sporazuma." In *Dvadeset godina od Dejtonskog mirovnog sporazuma – trajni mir ili trajni izazovi?*, 69–87. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Smailagić, Nedžad, and Nermin Keranović. (2009). "Pravosudni sistem." In *Uvod u politički sistem Bosne i Hercegovine – izabrani aspekti*, 234–263. Sarajevo: Fondacija Konrad Adenauer i Sarajevski otvoreni centar.
- Stranka za Bosnu i Hercegovinu. n.d. *Programska deklaracija*. <https://sbih.ba/programska-deklaracija/>.
- The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/126173.pdf>
- The Law on ministries and other bodies of administration Bosnia and Herzegovina (Službeni glasnik BiH", broj 5/03, 42/03, 26/04, 42/04, 45/06, 88/07, 35/09, 59/09, 103/09, 87/12, 6/13, 19/16)
- The Law on the Census of Population, Households and Dwellings in Bosnia and Herzegovina in 2013 (Službeni glasnik BiH, broj 10/12 i 18/13)

- The Law on the Council of Ministers and Ministries of Bosnia and Herzegovina („Službeni glasnik BiH“, br. 38/02, 30/03, 42/03, 81/06, 76/07, 81/07, 24/08)
- Tolksdorf, Dominik. 2015. "The European Union as a Mediator in Constitutional Reform Negotiations in Bosnia and Herzegovina: The Failure of Conditionality in the Context of Intransigent Local Politics." *Nationalism and Ethnic Politics* 21(4): 408.
- Vasović, Vučina. (1999). "Lajphartova konsociaciona demokratija." In *Modeli demokratije*, Podgorica: CID.
- Vomlela, Lukáš. (2017). "Political Development of Post-Dayton Bosnia and Herzegovina." *Contemporary European Studies* 2: 27–41.
- Zdeb, Aleksandra. (2017). "Prud and Butmir Processes in BiH: Intra-Ethnic Competition from the Perspective of Game Theory." *Ethnopolitics* 16(4): 369–387.
- Žurnal. (2023). "Sredstvo za održavanje tenzija: Sve Dodikove bajke o referendumima." July 7. <https://www.zurnal.info/clanak/sve-dodikove-bajke-o-referendumima/26094>.

Sociološko-politikološki aspekti intelektualaca u savremenom društvu

Intelektualci u tumačenju Čedomira Čupića

Sažetak

Cilj je ovog rada, prije svega sociološko-politikološki razmotriti značenja intelektualaca u savremenom društvu u korelaciji sa poželjnim svojstvima kao što su povjerenje i poštenje. Otuda se u radu, pored povjerenja i poštenja, koje bi trebalo da krasi istinskog intelektualca, usmjeravamo na tumačenje odnosa: intelektualci i institucije, intelektualci i stvarnost, intelektualci i obrazovanje, intelektualci i oblici nasilja, intelektualci i mase i intelektualci i tajne službe. Pored pomenutih odnosa, u radu se razmatraju dva tipa intelektualca: kritički i salonski intelektualac, kao i uticaj intelektualaca na formiranje kulturnog obrasca u društvu i državi. U zaključku se navodi da bi, pored povjerenja, poštenje trebalo da bude svojstvo svakog istinskog intelektualca. Ono implicira postojanje objektivnosti i nepristrasnosti prema: drugom, drugima i okruženju, ali i morala i moralnih vrijednosti.

* Ovaj rad je primljen 25. februara 2025. godine, a prihvaćen na sastanku Redakcije 13. juna 2025. godine.

[1] Doktorand, Filozofski fakultet Univerzitet Crne Gore; Imejl-adresa: joviczoran70@gmail.com.

Ključne riječi

intelektualci, povjerenje, institucije, stvarnost, obrazovanje, mase, tajne službe, poštenje

Umjesto uvoda: Ko su intelektualci?

Posmatrano sa filozofskog, ali i sa istorijskog aspekta, podrobna tumačenja o, istinskim intelektualcima imao je Žan-Pol Sartr, francuski filozof i dramski pisac. Svoja predavanja držao je u dva navrata. Najprije u Tokiju, a potom i u Kiotu, 1965. godine. Po mišljenju Žan-Pol Sartra (1981), u periodu od 1945. do 1950. godine, intelektualci su se „dokopali” političke moći. Samim tim oni su počinili mnogo zla u društvu i državi. Tumačeći područje Japana, odnosno tumačeći intelektualce na tom podneblju, zaključuje da su istinski intelektualci postali ništa drugo no čuvari kulture, kulturnih tvorevina, ali i prenosioci kulture i kulturnih tvorevina. Tumačeći intelektualce sa francuskog područja, Žan-Pol Sartr (1981), situaciju istinskih intelektualaca je doveo u vezu sa slomom nacističkog militarizma u svijetu, koji se, u Francuskoj posmatrao kao pobjeda. Situacija intelektualaca na području Japana, povezuje se sa porazom Japana u II svjetskom ratu. Uzimajući u obzir i Francusku i Japan, prema Žan-Pol Sartru (1981), intelektualci se posmatraju kao pobjednici. Dokopali su se političke moći, kritikuju vlast, ali i varaju narod. Žan-Pol Sartr (1981) kaže da su intelektualci, u esenciji nemoćni. Takođe, oni ne proizvode, imaju samo platu i nepristojni su. Intelektualci se smatraju elitom koja sudi o svemu. To rade zbog nedostatka ekonomske, ali i društvene moći. Otuda idealizam i moralizam: žive u dalekoj budućnosti i o sadašnjosti sude sa apstraktnog stanovišta daleke budućnosti. Intelektualci, u postratnom Japanu, kako kaže Žan-Pol Sartr (1981), posmatraju se i kao nužno zlo. Ovakvo posmatranje intelektualaca, proizišlo je iz stava da su intelektualci čuvari i prenosioci kulture. Za intelektualce, sa područja Japana, Žan-Pol Sartr (1981) kaže da bogate i kulture i generacije. Prema njemu, na području Evrope, najavljuje se ništa drugo no smrt intelektualaca. Mišljenja je da intelektualci mogu nestati. Razlog nalazi u dominiranju američkih ideja, uopšte uticaju Sjedinjenih Američkih Država. Brzi napredak nauke uspio je da zamijeni ove pojedince, koji se nazivaju univerzalistima, ekipama istraživača (Čupić, 2019). Ti istraživači su rigidno specijalizovani.

Istinski intelektualci, morali bi imati razvijenu svijest o predmetu na koji su fokusirani i, po pravilu morali bi se nalaziti na jednom višem duhovnom nivou. Morali bi biti moralni atributi u složenim procesima rasuđivanja. I prema pojedincima i prema stvarima. Takođe, istinski intelektualci, morali bi imati razvijen kritički odnos: prema sebi, drugom i drugima. Američki sociolog Rajt Mils (u: Jovović, 2023: 99) kaže: istinski intelektualac nije ništa drugo no moralna svijest socijalnog sistema

i njegovih podsistema: vrijednosnog i kulturnog. Vrijednost same istine, trebala bi da se ističe. Prema Platonu (u: Jovović, 2023: 99), državu kao najsloženiju i najsavršeniju organizaciju ništa ne bi smjelo da ugrozi, a intelektualce bi trebalo posmatrati kao neprijatelje iz razloga što šire zlo u državi. Platon kaže da oni unose nemir i šire loše misli u državi. Analizirajući obične pojedince i istinske intelektualce, Kleon (u: Jovović, 2023: 99) zaključuje da su, u odnosu na istinske intelektualce obični pojedinci bolji i podobniji za državu. Intelektualci, po prirodi stvari mnogo šta dovode u pitanje i šire sumnje. Tomas Hobs (u: Jovović, 2023: 99) imao je loše mišljenje o intelektualcima: inicijatori su pobuna i kvare odnose u skupini, društvu i državi. Između istinskog intelektualca i vođe, Hajdeger se odlučio za vođu. Suprotstavljao se akademskom mišljenju, a prednost je davao vođi (Jovović, 2023).

Prema Žan-Pol Sartru (1981) istinski intelektualci su pojedinci koji su uspjeli u svom cilju: stekli su priznanje svojim djelima, koja imaju izuzetnu vrijednost. Vrlo često, istinski intelektualci zloupotrebljavaju ovo priznanje u smislu izlaska iz svog domena, gdje kritikuju i društvo i postojeće moći u društvu i državi. To rade u ime dogmatske koncepcije čovjeka.

Intelektualci i povjerenje

U procesu razvoja demokratske političke kulture u društvu i državi, značajnu ulogu imaju intelektualci. Oni se pojavljuju kao uzor: pojedincu i pojedincima. Intelektualci su stavili svoj život u službi, originalnih ideja. Samim tim oni ljudima pokazuju kako sve svoje mogućnosti da iskoriste da bi očovječili socijalnu zajednicu, sa jedne strane i podigli kvalitet života svih pripadnika društvene zajednice, sa druge strane. Iza njihovih, načelne originalnih ideja stoje njihove riječi, a iza izgovorne riječi stoji njihovo djelo. Kod ljudi se stiče povjerenje ničim drugim no javnim govorom i djelom. Treba djelovati u pravcu usklađivanja triju stvari: misli, govora i djela. Kada se razvije povjerenje među ljudima, poboljšavaju se i socijalni odnosi u društvenoj zajednici. Tamo gdje izostaje povjerenje, ljudi otpočinju da žive organskim načinom života; pojavljuju se opasnosti i stvara se prostor za neprijateljstvo. Takođe, ako izostaje povjerenje: između dvoje, jednog čovjeka i više njih, tu se otpočinje sa teškim i simultano opasnim životom. Povjerenje bi trebalo razvijeti, a bitnu ulogu u njegovom razvoju treba da imaju intelektualci. Razvijeno povjerenje je sastavni dio demokratske, participativne političke kulture. U grupama, zajednicama, društvima i državama gdje dominira povjerenje, ljudi su opušteni. Najprije psihički, a zatim i fizički. Njima ne prijete iznenađenja: od dugog, drugih. Iznenađenje je izvor ničeg drugog no straha. Iznenađiti pojedinca ne znači ništa drugo no uplašiti ga. I to smrtno ga uplašiti. Tamo gdje se ljudi iznenade na jedan neprijatan način, razvija se nepovjerenje. Stvara se prostor za napetosti, pa i neizvjesnosti. Raditi na razvoju povjerenja i eliminisanju nepovjerenja, zadatak je demokratskih građana, a osobito,

demokratskih intelektualaca. Oni bi trebali, cijelim svojim bićem, fizički i psihički, svjedočiti o postojanju i razvoju pouzdanosti, ljubaznosti, o imanju vremena za drugog i druge. Intelektualci, kao i demokratski građani, trebali bi djelovati u skladu sa temeljnim društvenim i čovječijim vrijednostima, kao što su istina i sloboda. Takođe, intelektualci bi trebali da djeluju u pravcu razvoja ljubaznijeg okruženja. Ljubazno okruženje se pojavljuje kao kičma pristojnosti. Šta je prepreka neželjenim društvenim pojavama, kao što su: brutalnost, nasilje i neljubaznost? To su demokratski intelektualci, koji rade na stvaranju prostora za razvoj i održanje povjerenja među ljudima. Upravo se tada, takođe stvara prostor za razvoj poželjnih socijalnih pojava, kao što su: pristojnost, pravednost i držanje do riječi. Uzdržanost i istrajnost, ali i postojanje strpljivosti i kontrole, sadržaj je života svakog demokratskog intelektualca. Tamo gdje je na djelu nepovjerenje, stvara se prostor za razvoj specifične bolesti koja se zove „bolest truljenja“ (Čupić, 2019: 122-123).

Intelektualci i institucije

Istinski, demokratski intelektualci odrastaju u institucijama. Institucije i istinski intelektualci su u direktnom odnosu. Savremene institucije u jednom društvu i jednoj demokratskoj državi ne mogu da funkcionišu bez intelektualaca. Institucijama su potrebne njihove ideje, njihovo poštenje, njihova znanja i projekti. Kako se mjeri vrijednost jedne institucije? Prema Čupiću (2019), mjeri se po broju intelektualaca koje je uspjela da okupi na jednom mjestu, to jest u ustanovi. Što je više intelektualaca, koji su kreativni i poštteni, to je znak da su i ustanove mnogo kvalitetnije. Ustanove treba da budu u službi društvene zajednice, društva i države. Kvalitet institucije zavisi od intelektualnih kapaciteta sa kojim raspolaže. To se odnosi na institucije koje se bave naukom i umjetnošću, ali i na institucije koje se bave zakonodavstvom i pravosuđem. U državnoj i javnoj administraciji, od naročite je važnosti uloga istinskih intelektualaca, u smislu kvaliteta i racionaliteta. U njima, državnim i javnim ustanovama intelektualci koji obavljaju određene poslove, nazivaju se *intelektualcima birokratama*. Intelektualci osmišljavaju pravila, propise i zakone. Po njima ustanova funkcioniše i zadovoljava diferencirane potrebe države i društva, odnosno demokratskih građana. Otuda institucije moraju biti izuzetno odgovorne, u smislu nepostojanja pristrasnosti i postojanja odnosa koji implicira kritiku prema svim, pa i prema onim pojedincima koji uzurpiraju i/ili zloupotrebljavaju instituciju. Tu se prije svega misli na interese, bilo pojedinačne ili grupne. Institucije ne bi smjele da podležu moćnicima, u smislu zadovoljavanja njihovih, vrlo često sebičnih interesa. To je pretežno izraženo u tranzicijskim društvima i državama, gdje vladavina prava nema dugu tradiciju. U savremenim, demokratskim društvima i državama, svaka moguća uzurpacija institucija, od strane moćnika je eliminisana. To se obezbjeđuje apsolutnom vladavinom za-

kona. Ne narušava se ravnopravnost građana pred zakonom, što se posmatra kao jedan od osnovnih preduslova za demokratsku konsolidaciju u jednom društvu i jednoj državi. Intelektualci treba da pruže otpor uzurpatorima. Oni ne bi trebali da se stavljaju u službu takvih pojedinaca, ma sa kakvom moći oni raspolagali. Služenje pojedincima koji se nazivaju uzurpatori, narušava funkcionalnost i ugled institucije. Istinski intelektualci ne učestvuju u nelegalnostima, gdje bi mogli imati neke privilegije ili u krajnjem slučaju steći bogatstvo. Sama participacija istinskog intelektualca u nelegalnostima, mogla bi se nazvati zločinačkim ponašanjem intelektualca. U nedemokratskim društvima i državama, u institucijama, od intelektualaca se očekuje da budu poslušni, pa i lojalni. Biti lojalan i poslušan u ustanovi, gdje se dovodi u pitanje istina, izuzetno je opasno. Time se urušava istina. Institucija, osobito ona demokratskog karaktera treba da počiva na istini i poštenju. Otuda istinski intelektualac treba da bude lojalan samo istini i demokratskim pravilima. Svaka druga lojalnost naziva se izdajom i kod pojedinca-intelektualca narušava profesionalizam. Uopšte, dovode se u pitanje profesionalni standardi. Odgovornost intelektualca, osobito profesionalna odgovornost od naročite je relevantnosti. Njome se pruža otpor uzurpatorima i ne ugrožava poziv. Onog trena kada se intelektualci priklone uzurpatorima, oni postaju saučesnici u njihovim djelima. Institucionalna solidarnost, kao jedan od ključnih elemenata u uspješnom funkcionisanju ustanove, ne bi smjela da se narušava. Ukoliko se narušava, dovodi se u pitanje sama ustanova, odnosno ona se stavlja u ličnu službu, u službu ličnih potreba. Stavitu ustanovu u ličnu službu, u službu ličnih potreba i interesa, ne znači ništa drugo no zloupotrebiti ustanovu. To, na žalost, najčešće rade moćnici sa vlasti, ali i pojedini intelektualci. Intelektualci su u posjedu jedne moći, koja se zove znanje. Bez te moći institucija biva zaostala i nefunkcionalna i za društvo i za državu. Institucije u kojima dominira moć znanja nazivaju se demokratskim ustanovama, funkcionalnim ustanovama. U njima dominira i moć stvaralaštva i moć savjesti, ali i poštenje i kreativan odnos.

Intelektualci i stvarnost

Neki istinski intelektualci prihvataju stvarnost. Oni žive u njoj, aktivni su. Pored toga oni su, što se i podrazumijeva izuzetno odgovorni: prema sebi, drugom, drugima, zajednici građana. Sa druge strane, postoje i intelektualci koji su udaljeni od stvarnosti, zato što oni to žele. Oni žive u svojoj stvarnosti. Stvarnost je onakva kakvu je pojedinci u zajednici građana stvaraju. Od pojma stvarati dolazi riječ stvarnost. Stvarnost može biti siromašna, ali i bogata. Ako u stvarnosti dominiraju ideje i vještine, onda je ona izuzetno bogata. Ona je simultano i raznovrsnija. Ako u stvarnosti izostaju ideje, vještine, pa i sposobnosti, onda je ona ništa drugo no siromašna. Bogatstvo stvarnosti vezuje se, prije svega za potrebe: duhovne i materijalne. Od izuzetne je relevantnosti da intelektualci u

nekoj konkretnoj stvarnosti imaju svoje mjesto. To mjesto neće biti prolazno, veće će biti permanentno: razvijeće se ideje i dobra, materijalne i duhovne prirode. Konkretna stvarnost može imati dobre i loše strane. Otuda intelektualci moraju imati razumijevanja i za jednu i za drugu stranu. Stvarnost, ma kakva ona bila, morala bi se, od strane intelektualaca adaptirati pojedincima i skupinama. Intelektualci pomažu da se u stvarnosti pojedinci bolje orijentišu, a sa tim i poboljšaju kvalitet života. Intelektualci se, u konkretnoj stvarnosti pojavljuju kao nosioci ideja, kao najsposobniji i najodgovorniji pojedinci. Oni, da tako kažemo inkorporiraju i teorijsko i praktično. Intelektualci odgovorno pokazuju kako će ovo drugopomenuto, to jest praktično djelovati u konkretnoj stvarnosti, a da pojedinca i njegov život ne obesmisli. Intelektualac simultano i rigidno vodi računa i o konceptima i o idejama. Vodi računa o apstraktnom mišljenju, ali i, sa druge strane o svim stvarima koje ga okružuju, koje utiču na njega i njegov život. On je ništa drugo no angažovani stvaralac u konkretnoj stvarnosti. Postoje intelektualci koji preziru mnogo što u stvarnosti iz razloga što žive među oblacima svoje stvarnosti. Sebe izdvajaju od dugih pojedinaca i potpuno su nezainteresovani za život drugih. Tada se kod intelektualaca pojavljuju one autistične osobine. Kod intelektualaca se pojavljuje i cinizam, odnosno tada se govori o intelektualnom cinizmu. On je posljedica nemoći. Intelektualac je nemoćan da kreira stvarnost prema svojim idejama i mišljenju. Iz nemoći on prezire stvarnost, što je neoprostivo i ne može se razumijeti, pogotovo jer je riječ o istinskom intelektualcu, a ne o običnom pojedincu. Stvarnost se ne može odbacivati iz razloga što se u njoj, od strane intelektualaca ne mogu ostvarivati određene ideje i koncepti. Za istinskog intelektualca sadašnji trenutak ne smije biti i posljednji trenutak. Ono što on radi, u sadašnjosti ima posljedice i po budućnost. Kritički preispitati stvarnost, jedan je od zadataka istinskog intelektualca. On treba da opominje drugog, druge u zajednici, osobito one koji vladaju. Arogancija i autizam, od strane intelektualca je nedopustiv. On treba da aktivno participira u sadašnjosti, u životu društva. To je njegov osnovni zadatak. Da li su intelektualci narcisi? Jesu. Oni su samodovoljni narcisi, koji sebe isključuju iz konkretne stvarnosti. Tada intelektualac završava u neplodnost, odnosno u intelektualnu neplodnost. Intelektualca ne bi smjela da prigrli stvarnost. Tada bi se izgubila sloboda, temeljna vrijednost. Takođe, intelektualac ne bi smio da prezire stvarnost. Razlog se nalazi u stvaranju prostora u kome počinju da preovladavaju izuzetno opaki i otpočinju da uništavaju stvarnost. Otuda i njih, kao istinske intelektualce. Istinski intelektualac se pojavljuje kao vazduh, čist vazduh za stvarnost u kojoj živi (Čupić, 2019). On mora imati razvijen kritički pristup prema svemu što ga okružuje: pojedinci, institucije i organizacije, odnosno stvarnost.

Kritički i salonski intelektualac

Prema Čupiću (2019), kritički intelektualac preispituje pogled na svijet, ali i uvjerenja i ubjeđenja. Kod ovakvog intelektualca ne postoji suprotnost između moći znanja i moći savjesti. Kritički intelektualac svoje cjelokupne postupke lucidno preispituje, što je sa moralnog stanovišta izuzetno relevantno. On svoje ponašanje, osobito moralno ponašanje stalno dokazuje i pokazuje: sebi, drugom, drugima, zajednici u kojoj živi i stvar. Ne uradi drugima što ne bi volio da urade tebi, pravilo je koje važi kod kritičkog intelektualca. Drugima ne bi trebalo nanositi zlo. Najjače oružje kojim se koristi jeste kritika. Kritikuje sebe, ali i druge. Kritikuje i pojave i probleme. Kada su u pitanju originalne ideje, kritički intelektualac se sa njima suočava na racionalan način. I ne smo na racionalan, već i na argumentovan način. Ideje više puta preispituje, uopšte mogućnost primjene neke ideje. Za ovakvog intelektualca važi da strogo vodi računa da njegovo djelovanje ne proizvede neku štetnu posljedicu. Pojavljuje se kao aktivan posmatrač stvarnosti, ali i kao učesnik u vremenu kojem pripada. On traga za smislom onog što se dešava u stvarnosti. On se drži univerzalnih vrijednosti, kao što su istina, dobro, egzaktnost i dostojanstvo. Kada istražuje on polazi od univerzalnih ideja. Takve ideje mu služe kao mjera. U kompariranju sa drugim pojedincima u društvenoj zajednici, kritički intelektualac je sam: samoća mu omogućava da problemima i pojavama, u društveno-političkom životu pristupa na jedan dublji način. Takav položaj, posmatrački položaj, kritičkog intelektualca izdvaja od drugih, ali i, sa druge strane proizvodi posljedice. On ima poziciju gromobrana u odnosu na interesno organizovane pojedince. Njegov život, sa praktičnog aspekta nije lak: vrlo često je u problemima, naročito kada se poredi sa organizovanim skupinama u društvu. Kritički intelektualac se odriče mnogo čega u društveno-političkom životu. U posjedu je osobine koje se zove upornost. On je i izuzetno odgovoran i tačan u kritici.

U odnosu na kritičkog intelektualca, salonski intelektualac je mekši. Porijeklo ovakvog intelektualca je iz plemićkih porodica. Pojavio se 1789. godine, u francuskom društvu. Salonski intelektualci su veoma vaspitani i obrazovani. Imaju veliko interesovanje za nauku, umjetnost. Na njih su veliki uticaj izvršili pisci sa podneblja Francuske. Oni su ih prosto inspirisali. U salonima, dugim, originalnim razgovorima, prenosio se duh prosvetiteljstva. Kod njih je sve počinjalo razgovorima, ali se i završavalo razgovorima. Oni pojedinci koji učestvuju u razgovoru, ne znaju istinu. To oni priznaju, ali i priznaju da žele da dođu do istine. Razgovor za njih ne znači nadmetanje, niti znači ugrožavanje identiteta. Salonski intelektualci zalažu se za originalne ideje. Ovakav tip intelektualca, vremenom, uspio je opstati, da bi se u devetnaestom vijeku iz salona preselio u kafane. Razgovori su se odvijali u kavanama, pa su intelektualci koji su razgovarali u kavanama dobili naziv kafanski intelektualci.

Odgovornost intelektualca za konstituisanje kulturnog obrasca u društvu i državi

Obrasac kulture i kulturni obrasac se diferenciraju. Obrasac kulture je posebna kultura i nastaje autentično unutar skupine. On sadrži one univerzalne vrijednosti, ali su posebne vrijednosti najrelevantnije. Pojedinaac ima prirodnu potrebu da mijenja prostor. Po logici, on ide iz manjeg u veći prostor, iz manje sredine u veću sredinu. Ono što nosi sa sobom jeste kulturno ponašanje koje je vezano za mjesto, odnosno sredinu iz koje dolazi. Sa druge strane, kulturni obrasac se priprema, po planu i to u okviru kulturne politike jednog društva i države. Univerzalne vrijednosti preovladavaju unutar kulturnog obrasca. Prema univerzalnim vrijednostima, mjere se i druge vrijednosti. Tu se prije svega misli na individualne i lične vrijednosti. Takođe, unutar kulturnog obrasca, konstituiše se odnos vrednovanja između dvije vrijednosti: duhovne i materijalne. Kada je kulturni obrasac bolji i osmišljeniji? Onda kada se angažuju istinski intelektualci i kada su duhovne vrijednosti ispred materijalnih vrijednosti. Otuda će u društvu sa boljim i osmišljenijim kulturnim obrascem i u društvu gdje dominiraju umniji pojedinci, odnosno intelektualci, preovladavati dijalog i saglasnost, ali i tolerancija. Poštovaće se moral i dominiraće moralnost. Ako u kulturnom obrascu preovladavaju materijalne vrijednosti, onda će moralno ponašanje individua podleći pristupu morala koji je pragmatične prirode. U takvim okolnostima, poželjnim se smatra ono što donosi materijalni rast.

U nedemokratskim autoritarnim vladavinama, vrlo često ograničavale su se slobode građana, ali i, ono što je najtragičnije gušili najumniji pojedinci. Tu se misli na istinske intelektualce. Istinski intelektualci, u takvom okruženju, važili su za pojedince koji podrivaju političko uređenje države i društva. Otuda, iz tih razloga istinski intelektualci nijesu uspjeli da nametnu kulturni obrasac koji bi bio bolji i osmišljeniji. U demokratskim društvima, ne ograničavaju se slobode građana i ne guše najumniji pojedinci. Istinski intelektualci aktivno učestvuju u političkom uređenju države i uspijevaju da nemetnu kulturni obrasac koji je bogatiji, ali i osmišljeniji, to jest koji apsolutno odgovara demokratskoj, participativnoj političkoj kulturi.

Intelektualci i obrazovanje

Pet je pod-sistema jednog šireg socijalnog sistema. Riječ je o: (1) političkom, (2) ekonomskom, (3) kulturnom i vrijednosnom, (4) pod-sistemu ličnosti i (5) (vaspitno)obrazovnom podsistemu (Parsons, 1992). Saglasnost između podsistema ne bi smjela da se narušava (Parsons, 1988). Ako se narušava, dovodi se u pitanje i sadašnjost i budućnost socijalnog sistema. U okviru svakog (pod)sistema postoje podsistemi: dovoljno je da su u jednom od podsistema pojavi problem i da se to, po prirodi stvari,

istog trenu manifestuje na cjelokupni društveni sistem. Oporavak pod-sistema nije jednostavan. On može trajati dugo. Najsporiji je oporavak unutar pod-sistema kulture. Ako kriza zahvati vrijednosti, pojavljuje se ozbiljan problem i oporavak je dug. Oporavak u pod-sistemu politike, ekonomije i ličnosti, ostvaruje se brzo. Najosjetljiviji pod-sistem je (vaspitno) obrazovni pod-sistem. Od ovog pod-sistema zavisi i sadašnjost i budućnost društva i države. Ljudski resursi su najrelevantniji za društvo. Stvaraju se stručnjaci i naučnici, koji pomažu razvoj nekih drugih društvenih resursa. Njihove ideje i pronalazaštvo, od neprocjenjivog su značaja. Ulagati u (vaspitno)obrazovni pod-sistem znači podizati kvalitet obrazovanja, ali i kvalitet cjelokupnog života u zajednici. Istinski intelektualci, imaju centralno mjesto unutar (vaspitno)obrazovnog pod-sistema. Osobito unutar sfere upravljanja i rukovođenja. Od njih zavisi kvalitet i vaspitanja i obrazovanja. Intelektualci pomažu u rješavanju problema u društvu. Ako se problemima na vrijeme ne pokloni pažnja, oni mogu dovesti u pitanje saglasnost između pod-sistema. Na primjer, u drevnoj Grčkoj, poštovali su se oni pojedinci koji su radili na obrazovanju: sebe, drugog, drugih. To su radili na prosvijećen način. Novije perspektive humanijeg socijalnog sistema i njegovih pod-sistema otvorila je sila koja se zove obrazovanje i prosvijećenost. Prosvetiteljstvo je uspjelo da stavi svoj, neizbrisivi pečat: pripremilo je ono što se, kasnije događalo u pronalazaštvu, uljudenju društva i svijeta. Misija istinskog intelektualca, povezana je sa obrazovanjem. Pojedinci koji to ne shvataju nemaju budućnost. Intelektualci, morali bi biti u poziciji da neprestano prispituju i kritički sagledavaju procese i u obrazovanju i u društvu. Njihova je uloga presudna u procesu pružanja otpora uzurpatorima. Oni se odupiru potčinjavanju vlasti u društvu i državi. Sa (vaspitno)obrazovnim pod-sistemom ne treba eksperimentisati. Pod-sistem je osjetljiv i otuda vlast treba da bude izuzetno obazriva kada je riječ o složenim procesima vaspitanja i obrazovanja. Promjene u vaspitno-obrazovnom i vrijednosnom pod-sistemu ne smiju biti nagle, jer bi mogle da nanese veliku štetu (Čupić, 2019; Jovović, 2023).

(Vaspitno)obrazovni pod-sistem ne smije biti materijalno ugrožen. Ne smije biti bez ugleda, pa i uzornosti. Oni koji podučavaju trebali bi biti uzor mladima, u svakom smislu. Njihova je obaveza da prepoznaju darovite pojedince i da im pomognu da razviju darovitost.

„Obrazovanje pojedinca ne započinje se školovanjem, niti se završava s njim. Obrazovanje podrazumijeva rad na sebi (samoobrazovanje), i ne može se redukovati na pedagošku praksu, niti na preuzimanje određenih društvenih uloga. To svakako ne umanjuje značaj formalnog obrazovanja bez kojeg je ‘nemoguće na mlade preneti sve čime raspolaže i do čega je došlo neko složeno društvo. Takvo obrazovanje otvara mladima put do one vrste iskustva koje im ne bi bilo dostupno ako bi im dozvolili da se obrazuju putem neobaveznog druženja’ (Djui, n.d.:10). Postojanje škole kao temeljne institucije obrazovnog sistema, i nastave kao oblika rada u njoj, pretpostavlja organizovano prenošenje znanja i iskustva, istra-

živanje problema svijeta, vrijednosti i smisla života. Na rad u školi ne utiču samo lične osobine učenika i nastavnika, već i osobine porodice i društvena sredina u koju su uključeni i nastavnik i učenik" (Gvozdenović, 2012: 43).

Ličnost čovjeka verifikuje se u životu socijalnog sistema, (vaspitno) obrazovnog podsistema, u školi kao kičmi vaspitno-obrazovnog pod-sistema, u nastavnom procesu, ali i izvan nastavnog procesa. Obrazovanje, samo po sebi nije samo priprema za život. Obrazovanje je život, egzistencijalna odredba čovjeka. Njime se razvija smisao za temeljne vrijednosti poput istine i dobra (Gvozdenović, 2012).

Prosječnost, pa i osrednjost, danas, podržava se od strane aktera vaspitno-obrazovnog procesa. U zapečku pragmatske škole, nadarenost ostaje. Pragmatska škola nezainteresovana je i za najveći koeficijent inteligencije.

„Za jedne je ta granica 180 Qi, za druge ona se spušta čak i do 120 Qi. U našoj poluvekovnoj istorijskoj stranputici sistemski je podržavana prosečnost i osrednjost. Danas već ne bi smeo da se predvidi vrhunski koeficijent inteligencije jer je to istinsko ulaganje u stvaralačku budućnost društva. Za rad s nadarenim neophodna je priprema obrazovnih institucija, ne samo kroz individualizaciju nastave već i kroz celokupnu promociju nadarenosti, kako ona ne bi završila u idiotizmu profesije. Najveća grška bi bila, kako je neko već primetio, od genija napraviti *profesionalnog idiota*. Talenti kao najbitnija pretpostavka za stvaralaštvo i razvoj ovde nisu podržani, niti ohrabreni, niti motivisani. Talenat ide za senzibilnijim bićem, sa neočekivanom individualnošću, koja najčešće nije od čvrste *građe*. Dešava se da neshvaćena kreativnost, jednostavno, usahne" (Božović, 2006: 37–38).

Država koja ne cijeni talente i istinske intelektualce, ne zaslužuje ni da ih ima. Darovitost je potcjenjena u nedemokratskim društvima i državama. Bez elite znanja, elite intelektualaca dovedena je u pitanje osnova samog napretka i pojedinaca i cjelokupnog društva.

Intelektualci i mase

Tri su aspekta sa koja se tumači intelektualac. Prvi je filozofski, drugi je psihološki, a treći je sociološki. Posmatrano sa filozofskog aspekta, intelektualac nije ništa drugo no slobodan individuum. Sa psihološkog aspekta, intelektualac je ličnost. Sa sociološkog aspekta, intelektualac je pojedinac. Porijeklo intelektualca je iz skupine. On pripada nekoj grupi. Pripada porijeklom. Takođe, intelektualac se izdvaja iz grupe, prevashodno svojim sposobnostima i darom koji posjeduje. Intelektualac ne dovodi u pitanje grupu. Takođe, intelektualac ne podleže logici grupe, gdje je ono *Mi* iznad *Ja*. Grupa po prirodi stvari porobljava *Ja*. Time se pojedinac drži pod kontrolom. Otuda je intelektualac individua koja izlazi iz grupe i ne podnosi kontrolu od strane grupe. On se opire grupi, a u opiranju

mu pomaže saznanje značaja i sami osjećaj slobode. Kada se pojedincu ograničava sloboda? Onda kada pojedinac ne izlazi iz grupe. Slobodu mu ograničava grupni život u zajednici. U kojim oblicima se ispoljava *Mi*? Žorž Gurvič (1965), sociolog, na osnovu zajedničkog života u društvenoj zajednici, pod *Mi*, svrstao je: masu, zajednicu i skupinu istomišljenika. Masa i gomila, prema Ž. Gurviču, proističu iz logike jakog zajedničkog življenja u zajednici i društvu. Prema njemu, masa je širi pojam. Implicira veliki broj individua. Individua se u masi ne vidi, a ono što ostaje od njene slobode jeste, (dok se nalazi u masi), da ima osjećaj da se razlikuje od mase. Odnosno da je individua sa vlastitim *Ja*. Pojedinac taj osjećaj ne bi smio da pokazuje u masi. Ne može da izrekne nešto što nije prihvatljivo za masu. Ako bi to uradio, bio bi linčovan od strane mase: pojedinac im ruši namjere i trenutne manifestacije. Na drugoj strani, za razliku od mase, u gomili individua nikakav lični doživljaj nema. Pojedinac nema mišljenje. Ono što pojedinac ima zove se maštom. Uz djelovanje slika, riječi i formula individua mašta. Gomila, po pravilu reaguje pod uticajem strasti, ali i emocija.

„U drugom obliku *mi*, *zajednici*, uspostavlja se ravnoteža između članova, odnosno ravnoteža između *ja* i *mi*. Prema Gurviču (1965: 172), ‘u zajednici su angažovane dubine *Ja* i Drugih koje se jedno drugom otvaraju i uzajamno se prožimaju na jednom više ili manje intimnom planu; i stoga slijedi da se pritisak i privlačenje *Mi* učesnika obično uravnotežuju: pritisak odgovara slojevima *Ja* i Drugih koji su van učešća, a privlačenje onima koji su uključeni.’ Treći oblik koji izdvaja Gurvič jeste *grupa istomišljenika*. Ona je vezana većinom za ideologije. U grupi istomišljenika postoji samo jedno mišljenje, a to je zvanično mišljenje koje je grupa prihvatila od onih koji grupu vode i njenih ideologa. Takođe, u grupi istomišljenika, pojedinac nema nikakvo mišljenje, njegovo mišljenje je mišljenje kako ideologije odeduju, odnosno kako partija kao organizovani oblik ideološkog delovanja, formuliše i zahteva” (Čupić, 2019: 93–94).

Gdje se nalazi razlog što pojedinac ne prihvata masu? Nalazi se u logici *mi*. Masa u realnosti, za individu postoji. Toga je pojedinac svjestan. Takođe, pojedinac je svjestan da je ona opasna, osobito kada je u pitanju sloboda, kao temeljna ljudska vrijednost. Sve što pripada logici mase, logici *mi*, ide protiv slobode. Otuda istinski intelektualac ima razumijevanja za masu, ali, sa druge strane, istinski intelektualac ne može da prihvati masu kao način, svakodnevnog života. Istinski intelektualac, simultano kritikuje masu, osobito ako je masa pod uticajem dominantne ideologije ili političke partije. Istinski intelektualci nijesu protiv većih okupljanja; drže do mišljenja da, prilikom okupljanja treba da se sačuva pojedinačnost, sloboda, mišljenje i kritika: pojava, odnosa, problema. Za istinske intelektualce je neprihvatljivo da se individue ponašaju onako kako je zamislio vlastodržac. Intelektualci prihvataju i podržavaju demonstracije, proteste i ispoljavanja građanske neposlušnosti. Drugi oblici u kojima se ispoljava masovnost, za istinske intelektualce su neprihvatljivi iz razloga što se u društvu i državi narušava kvalitet života. Političke vođe i politič-

ke stranke koje podstiču masovnost proizvode opasnost po vrijednosti, koje, po pravilu, vode pojedince kroz život.

Intelektualci i oblici nasilja

Najopštija podjela nasilja jeste na: fizičko i psihičko nasilje. Psihičko nasilje definiše se jednim oblikom nasilja nad duhom čovjeka. Metode fizičkog nasilja, vrlo često se zamijenjuju različitim tehnikama ubjeđivanja pojedinca. Fizičko nasilje je prvi oblik nasilja nad pojedincima. Jedan od primjera jeste da pojedinac može da ode u zatvor, da ga u zatvoru fizički muče, ali da on neće da promijeni svoje mišljenje. Mnogi koji muče, vrlo često, ispunjeni su strahom da isti oni mogu jednog dana da budu mučeni. To je ono dobro poznato pravilo, koje zastupaju intelektualci: ne uradi drugima, što ne bi volio da urade tebi. Kako navodi Šušnjić (1997: 164), „ko voli silu, od sile i strada”. Jedan od oblika nasilja jeste i nagrađivanje za određeno ponašanje. Nagrađivanje zna da slomi čovjeka, prije nego li kazna. Razlog se nalazi u zahvalnosti, prema onome koji mu nagradu daje. Tako se, vrlo često događa da vladajuća garnitura, (a istinski intelektualac može biti njen član), potkupi člana neke skupine (obrazovne, vaspitne, naučne, intelektualne), a sve sa jednim osnovnim ciljem – da oslabi skupinu i, istovremeno svoju moć ojača. Da li nasilje mora da bude povezano sa silom? Ne mora. Nasilje nije isto što i sila, ali je, sa druge strane, nasilje povezano sa moći. Pojedinci iz nemoći vrše nasilje.

„Na ovim balkanskim prostorima ljudi retko umiru bosi i u čistoj postelji: ovde se dešava najdublji ljudski pad u greške i greh. Ovde su dani prepuni bola i nema im se šta drugo dodati. Mi smo kao vođeni cvetovi: pojave se i nestanu. Ako je vlast nad ljudima izvor zla, onda je i sama zlo” (Šušnjić, 1997: 165).

U dobro uređenom socijalnom sistemu, jedno od sredstava za kontrolu ponašanja pojedinaca i skupina jesu norme. Te norme mogu biti pravne, u obliku zakona, kao prvo. Kao drugo, te norme mogu biti poput kategoričkih imperativa ili moralnih zapovijesti. Kao treće, te norme mogu biti poput Božjih naloga, u obliku vjerskih normi. Kao četvrto, te norme mogu biti poput nadindividualnih obrazaca, poput običajnih normi. Kao peto, te norme mogu biti poput partijskih programa, tačnije – u obliku ideoloških obrazaca. Sve ove norme ugrađuju se u pojedinca i prenose sa generacije na generaciju. Ugrađuju se u njegovu svijest. Vrlo često se događa da jedna grupa pojedinaca ne zna njihov smisao, najčešće mladi, dok se druga grupa pojedinaca razumije, zna njihovu racionalnu smisao, pa i vrijednost, osobito istinski intelektualci. Tako se događa, kada je riječ o Božjim nalogima, da dijete zna molitvu Bogu, *Isusu Hristu*, ali je ne razumije. Dok sa druge strane, istinski intelektualac zna i složenu molitvu i briljantno je razumije, zna njen smisao. Jedan od oblika nasilja, povezan je sa harizmatiskim (intelektualnim) vođama. Oni vrše nasilje, demonstriraju moć nad masama. Zavodi se masa, ne samo govorom, već i

cijelim bićem. Masa se, prosto utapa u njihov (intelektualni) govor. „Obožavanje velikog vođe samo je obožavanje vlastite želje da se bude veliki. Slepo obožavanje vođe samo je znak da jedno društvo ne može na razuman i uman način da rešava svoje probleme. Uspón magnetičnog vođe pouzdan je pokazatelj sloma ustanovljenog poretka i povratak društva bezakonju i nasilju” (Šušnjić, 1997: 165).

Još jedan od oblika nasilja jeste nasilje nad mišljenjem. Ovdje je prije riječ o zaposijedanju duše, nego li o ubijanju tijela čovjeka. Kako kaže Šušnjić (1997): „Gvozdena pesnica povlači se u korist duhovne batine”. Moćnici iz prošlosti i moćnici današnjice, diferenciraju se po dvije, relevantne karakteristike. Po prvoj karakteristici, šta rade podanici, bilo je u fokusu pažnje pojedinca-moćnika u prošlosti. Šta misle podanici, danas je u fokusu pažnje pojedinca-moćnika. Po drugoj karakteristici, moćnici u prošlosti, moć su doživljavali kao snažno sredstvo za postizanje drugih ciljeva. Moćnici sadašnjosti, moć doživljavaju kao snažno sredstvo za ostvarivanje sopstvenog cilja.

Intelektualci i tajne službe

Najinteligentniji pojedinci, uvijek su bili zanimljivi tajnim službama u društvu i državi. Najinteligentniji pojedinci, školovani su pojedinci. Mnogi istinski intelektualci, koji su simultano i inteligentni, posredno ili neposredno participiraju u radu tajnih službi. Pojavljuju se kao saradnici doušnici, ali i kao oni koji pomažu uspješno funkcionisanje tajnih službi. Veliki je broj istinskih intelektualaca koji je bio interesantan tajnim službama, prevashodno zbog posjeda znanja, vještina, inteligencije, ali i povučenosti iz javnog, društvenog života. Tajne službe su ih pratile i posmatrale: njihove osobine, poroke, dobre i loše osobine njihove ličnosti. Osobito su im bile interesantne tajne istinskih intelektualaca; ono što istinski intelektualci kriju i od sebe. Kako su tajne službe uspjele da saznaju osobine i tajne, intelektualcima se prijetilo. Vremenom su ih pretvarali u doušnike, tajnih službi. Jedna grupa intelektualaca boravila je i u inostranstvu, gdje bi u saradnji sa tajnim službama, u svojoj zemlji dostavljala detaljan izvještaj o dešavanjima, vezana za konkretnu osobu ili skupinu u određenoj državi. Taj zadatak istinski intelektualci sa lakoćom su prihvatili. To je za njih bio posao, dodijeljen od strane države. Takođe, jednu skupinu istinskih intelektualaca znale su da, po prvi put opserviraju tajne, državne službe. To su radili, takođe intelektualci koji već duže vrijeme sarađuju sa takvim službama. Praćeni i posmatrani su intelektualci koji su bili oštrij u nastupima i kritikama brojnih društveno-političkih pojava. Posmatrani su kao opasnost, kao pojedinci koji svojim djelovanjem mogu ugroziti ugled neke poznate ličnosti iz sfere, na primjer politike. Prevashodno djelovanjem na javno mnjenje. Mnogi intelektualci saradnjom sa tajnim službama gubili su mnoga svojstva koja su ih činila onim što jesu – istinskim, inteligentnim intelektualcima. Isto-

vremeno, mnogi su gubili temeljnu vrijednost – slobodu, ali i sposobnost za kritiku. Međutim, treba imati u vidu da je svaka saradnja sa tajnim službama ništa drugo no kompromitujuća za istinskog, pogotovo demokratski nastrojenog intelektualca. „Špijunaža intelektualaca dostigla je velike razmere u dva totalitarna poretka: nacističkom i staljinističkom. Posle završetka Drugog svetskog rata pokazalo se na koje su sve načine stupali u saradnju sa tajnim službama i kako se odvijala saradnja između intelektualaca i tajnih službi u periodu vladavine nacista. Takođe, posle raščišćavanja sa staljinizmom u Sovjetskom Savezu i istočnoevropskim zemljama razotkriveno je da je ogroman broj intelektualaca sarađivao sa tajnim službama. Još više se saznalo nakon rušenja Berlinskog zida i otvaranja dosijea saradnika tajnih službi u tim zemljama” (Čupić, 2019: 114).

Vrijeme je pokazalo, što se posmatralo kao zanimljivo, ali i pomalo tragično, da su mnoga poznata imena, pa i iz svijeta književnosti i nauke, bila saradnici, dugogodišnji saradnici tajnih službi. Mnogi istinski intelektualci bili su privilegovani i nagrađivani, u materijalnom smislu za saradnju sa tajnim službama, za posao koji su vidjeli kao patriotski razlog. Mnogi intelektualci, naučili su da budu svoji i da se ne miješaju u rad mnogih radnih organizacija, institucija, ali i tajnih službi. I stoji da istinski intelektualci ne bi trebali da dovedu u pitanje rad, na primjer tajnih službi, ali i stoji činjenica da bi oni trebali da kritički promišljaju da li ona funkcioniše u skladu sa zakonom.

Umjesto zaključka: Intelektualci i poštenje

Poštenje je svojstvo svakog, istinskog intelektualca. Ono, samo po sebi implicira postojanje objektivnosti i nepristrasnosti prema: drugom, drugima, okruženju, odnosno zajednici kojoj pripada. Takođe, poštenje implicira postojanje morala, odnosno moralnih vrijednosti. I objektivnost i nepristrasnost, pojavljuju se kao jedna vrsta osiguranja za lični i socijalni život: kontrolišu se svojstva koja su iracionalne prirode. Kakvi su nepristrasni pojedinci? Oni su, prije svega pouzdani. Nepristrasni pojedinci imaju razvijene dvije karakteristike, a to su: vjera i nada. Kada se izgubi vjera, a potom se izgubi nada, pojedinci se povlače u samoću. Prema Čupiću (2019), jedini rob u grčkom mislećem svijetu, koji je postao slobodan, jer mu je gospodar dao slobodu, grčki mislilac Epiktet, filosof, pravio je razliku između *samoće* i *usamljenosti*. Samoća nije ništa drugo no kada se pojedinac tiho povlači iz svih odnosa i vodi računa koga će da pusti u svoj svijet. On vrši procjene, u skladu sa njegovim emocijama i psihičkim stanjem. To je proces preispitivanja. Nakon preispitivanja, pojedinac se vraća u spoljni svijet, ulazi u odnose sa drugim, drugima i pažljivo, sa razvijenijim mehanizmima vodi računa kako će da postupa u odnosima sa drugim, drugima u grupi i zajednici. Tim putem pojedinac razvija Ja i od ga istovremeno štiti. Štiti ga od drugih, da se ono ne bi

izgubilo u odnosu sa drugim, drugima u zajednici. Time pojedinac štiti i konsoliduje svoj identitet, pa i integritet i slobodno nastupa u odnosima u društvenoj zajednici. On strogo vodi računa da njegovo Ja, u odnosima sa drugim, drugima u zajednici neko ne zarobi. Sa druge strane, usamljenost je ulazak u svijet samoće i proces potpunog zatvaranja: za odnose, za sve što pojedinca okružuje. On samo biološki vegetira i kod njega nema ni vjere ni nade, pa ni ljubavi.

Poštenje, takođe implicira postojanje morala, moralnih vrijednosti. Demokratski pojedinac, pridržava se moralnih vrijednosti i on ih simultano razvija i održava u odnosima u zajednici sa drugim, drugima. Sve što pojedinac radi, radi u svrhu i svog i opšteg dobra. Pojedinac koji drži do poštenja, pojavljuje se kao oslonac za drugog i druge. Kod poštenog pojedinca ne postoji rascjep između onoga što misli, govori i radi. On je i predvidljiv. To znači da će on znati kako će se neko ponašati u određenim situacijama. Takav pojedinac vas ne može iznenaditi, ne može vam napraviti probleme i ne može vas iznevjeriti. Takvi pojedinci važe za najbolje, najpouzdanije i ne mogu proizvoditi strah. Na njih se može oslanjati i garancija su da ono dobro neće propasti: razvijaju i održavaju ljudske vrline. U koliko je na djelu nepovjerenje, razvija se i opasnost, a samim tim se i teško živi. Ne vjeruje se i pojavljuje se pomisao da svi varaju jedni druge. Da li se pošten pojedinac može ucijeniti? Ne može. On ne može da podlegne ucjenama i ropstvu. On nikako ne može biti rob. Kada u grupi, društvu i državi preovladava ucjenjivanje, onda je i grupa i društvo i država u propasti. U propasti je ništa drugo no čovječnost. Poštenje je osobina koja pripada istinskim intelektualcima. Istinskom intelektualcu pripadaju i ideje i znanja. Međutim, pojedinac može da posjeduje i ideje i znanja, ali bez poštenja on ne može da bude istinski, demokratski intelektualac. Moralnost, istinskog, demokratskog intelektualca oslanja se strogo na poštenju (Čupić, 2019). Intelektualci sa moralnim vrijednostima, a posebno sa poštenjem pojavljuju se kao uzori za demokratski život. U demokratskim društvima i državama, moralne vrijednosti, poštenje, čovječnost, originalne ideje, znanja, rad na postizanju i ličnog i opšteg dobra, osnova su napretka i konsolidovanja na svim aspektima egzistiranja i pojedinaca i skupina. Sa istinskim intelektualcima i sa poštenjem, razvija se demokratska politička kultura, a sa tim i demokratska zajednica i briše se pomisao da svi varaju jedne druge.

Sociological and political aspects of intellectuals in contemporary society *Intellectuals in the interpretation* of Čedomir Čupić

Abstract

First, this paper aims to consider sociologically and politically the importance of intellectuals in contemporary society in correlation with desirable qualities such as trust and honesty. Therefore, in addition to trust and honesty, which should adorn a true intellectual, the paper is focused on the interpretation of relationships: intellectuals and institutions, intellectuals and reality, intellectuals and education, intellectuals and forms of violence, intellectuals and the masses, and intellectuals and the secret service. Apart from the mentioned relationships, the paper discusses two types of intellectuals: critical and salon intellectuals, as well as the influence of intellectuals on the formation of cultural patterns in society and the state. In conclusion, it is stated that, in addition to trust, honesty should be an attribute of every true intellectual. It implies the existence of objectivity and impartiality towards the other, others, and the environment, but also morals and moral values.

Keywords

Intellectuals, trust, institutions, reality, education, masses, secret services, honest

Literatura

- Božović, Ratko. (2006). *Leksiikon kulturologije*. Beograd: Agencija Matić.
- Čupić, Čedomir. (2019). *Politika i intelektualci*. Beograd: Čigoja štampa.
- Džui, Džon. (bez godine izdanja). *Vaspitanje i demokratija*. Cetinje: Obod.
- Gvozdenović, Slavka. (2012). *Ogledi iz sociologije obrazovanja*. Nikšić: Filozofski fakultet.
- Gurvič, Žorž. (1965). *Savremeni poziv sociologije*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Jovović, Zoran. (2023). *Intelektualci: od kritičkog i revolucionarnog do humanističkog i scijentističkog intelektualca*. Vaspitanje i obrazovanje: časopis za pedagošku teoriju i praksu. Br. 3-2023. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Parsons, Talkot. (1988). *Društva: evolucijski i poredbeni pristup*. Zagreb: August Cesarec.
- Parsons, Talkot. (1992). *Moderna društva*. Niš: Gradina.
- Sartr, Žan Pol. (1981). *Portreti*. Beograd: Nolit.
- Šušnjić, Đuro. (1997). *Dijalog i tolerancija*. Beograd: Čigoja štampa.

Smrt nijansi i porast afektivnog: Politički izbori u virtuelnom mraku

Miloš Vukelić, (2023), *Postdigitalni kulturni ratovi na zapadu*, Novi Sad: Akademska knjiga

Govoriti o identitetskim podelama, na „Nas” i „Njih” nikada nije bilo aktuelnije. Po ovoj populističkoj matrici funkcioniše savremeni svet i čini se da je trenutno na vrhuncu te binarne podele. Međutim, govoriti o toj bazičnoj podeli, u govoru o kulturnim ratovima, šire je stanovište koje izlazi iz domena populističkog i političkog, već zalazi i u domene kulturološkog, u najširem smislu. To je podela u kojoj svaka strana posmatra svoj pogled na svet kao „jedini prirodan i normalan”, kroz naizgled sveobuhvatan i integralan i sveprožimajući svetonazor, kroz koji se prelamaju i sve političke teme. Posmatrati te fenomene u digitalnom svetu, koji se menja brzinom „skrola” na telefonu, dodatni je izazov, a posmatrati ovaj kulturološko-komunikološko-politički proces u okviru međunarovnih odnosa, znači sveobuhvatan i interdisciplinarni poduhvat, naučno smeo, a društveno potreban. Baš takav je pristup autora dr Miloša Vukelića u knjizi „Postdigitalni kulturni ratovi na zapadu”, u izdanju Akademske knjige, 2024. godine.

Kao ključnu godinu u empirijskoj analizi kulturnih ratova, Vukelić uzima 2014. godinu. I to ne kao godinu koja ima nužno odredište u međunarodnoj politici, iako bi se to isprva očekivalo, već kao godinu koju su

obeležila dva naizgled neprimetna događaja iz virtuelne zajednice. Prvi događaj je izbijanje Gejmergejt afere (Gamergate- simbolično, naziv asocira na aferu Votergejt) i tada je, podseća autor, društvena platforma Jutjub (Youtube) postala poprište političke i ideološke borbe uz dominaciju alternativne desnice (Alt-Right). Drugi događaj je na suprotnom ideološkom spektru, kada se, prema istraživanju javnog mnjenja, desilo buđenje belih demokrata (takozvanih belih liberala) zbog sistemskog rasizma u Sjedinjenim Američkim Državama, ističući da je Afroamerikancima potrebna neka vrsta potpore za napredak u životu.

Ipak, iako deluju kao dva događaja koja se tiču samo uske internet (američke) zajednice, autor se zapravo bavi kulturnim ratovima u modernoj istoriji sveta, dok prekretnu godinu posmatra kroz momenat kada je došlo do nagle ideologizacije sveta, imajući u vidu tehnološku promenu podstaknutu digitalnom ekspanzijom, uključujući i veštačku inteligenciju. Knjiga je podeljena na četiri celine – u prvoj, autor se kroz pregled literature bavi ideologizacijom nakon 2014. godine; u drugoj predstavlja poreklo koncepta kulturnih ratova na zapadu, u trećoj analizira pisane i govorne činove uticajnih aktera kako na društvenim mrežama, tako i u političkom životu, dok se u četvrtom poglavlju autor bavi, kako navodi, „strukturnim pritiskom koji proističe iz međunarodnih odnosa, a tiče se održavanja unutrašnje homogenosti koju su ugrozili kulturni ratovi” (str. 28). Ovaj deo knjige ima posebnu vrednost, zbog smeće i aktuelne predikcije da „društvene i političke elite moraju ponovo da pokušaju da uspostave kontrolu nad narativom radi uspešnog funkcionisanja u domaćoj i međunarodnoj stvarnosti” (str. 28). Stoga će u ovom prikazu biti osvetljeni ključni segmenti ovih celina.

Tezu da su kulturni ratovi „buknuli” 2014. godine bez ikakvog uvoda, autor opovrgava stavom da su godinama pre toga formirani ideal-tipske nacije liberalno-demokratskog tipa. U tom smislu, bilo da se radi o liberalnom, građanskom ili etničkom nacionalizmu, on je širen kroz proces filtracije elita, dok su mediji obezbeđivali ono što i Čomski i Herman zovu

„proizvodnju pristanka“. Ipak, tehnologija, koja je omogućila apsolutnu, a prividnu inkluzivnost, a zapravo, pokazaće se i ekskluzivnost na polovima ovičenim mržnjom, poništila je, prema autoru, postojanje liberalno demokratskog paradoksa. Takvo stanje će, dalje, nastojati da stvori mogućnost ideja, i njihovo ekstremno suprotstavljanje. U tom smislu, autor vešto demistifikuje postojanje te jednakosti i svojevoljnosti ličnih političkih izbora, kroz prikaz toga kako algoritmi menjaju svet. Analizirajući različite primere iz zapadne prakse, koji spadaju i u domen međunarodnih odnosa, autor primećuje da u postdigitalnom dobu ništa što nije ekstremno, nema našu pažnju. Tako je i ono što je „političko“ zapravo postalo ono što je moralisuće, afektivno, kontrirajuće, zbog čega onaj ko pokuša da nijansira stvarnost, da racionalizuje argumente, zapravo nema šta da traži ni u političkoj onlajn, ni u oflajn sferi. Algoritmi su podešeni tako da primećuju ekstremne antipode, a našu stvarnost okružuju tako da mi živimo u mehuri svojih istomišljenika ili onih ekstremnih protivnika, gde se sredina u kojoj se nalaze ostale boje i nijanse, zapravo ne vidi. To dalje utiče i na političke procese, na život u oflajn sferi i na globalni poredak kao takav.

U kontekstualnom praćenju geneze kulturnih ratova na zapadu, autor je provokativno otvorio poglavlje rečenicom Endruja Brajtbarta, osnivača Brajtbart portala koji je 2017. godine konstatovao da je „politika nizvodno od kulture“. Takva rečenica osvetljava suštinu ovog fenomena, odnosno da se politička borba zapravo vodi na polju kulture. U toj drugoj celini, autor samouvereno razmatra razvoj kulturnih ratova od „kulturkampfa“ u Bizmarkovoj Nemačkoj, u borbi kome ide lojalnost, državi ili crkvi. Međutim, vrednost ovog poglavlja je dinamička transferzala koja se proteže kroz političke teorije na levisi i desnici, vešto polemišući sa političkim teorijama, bez nepotrebnog detaljisanja kroz fragmentirane pravce koji bi opteretili genezu problema. Autor vešto uočava ključne tačke, zatim nudi teorijski i praktični odgovor na levisi i desnici, čime uvodi u ono što sledi u postdigitalnoj epohi.

„Trenutno je potrebno šest meseci izloženosti društvenim mrežama za prosečnu osobu da postane beznadežno radikalizovana. Znam. Trudimo se da to spustimo na pet minuta“. Ovom otrežnjujućom rečenicom iz dokumentarca satiričnog karaktera „Smrt 2020-oj“, Vukelić otvara treće poglavlje Postdigitalni kulturni ratovi na zapadu. U njemu kroz primere pojašnjava rast desnice, ali i podseća na fenomene koji su „potresli svet“ poput izbora Donalda Trampa za 45. predsednika Sjedinjenih Američkih Država i Bregzit. Autor osvetljava ideologizaciju političke korektnosti i borbu za slobodu govora, otvarajući pitanje upravljanja društvenim mrežama i uredničke odgovornosti. Postavlja se pitanje kada društvene platforme postaju kapitalističko, a kada kulturološko pitanje. Potreba za „brzim preumljenjem“ na kojem insistiraju razne interesne grupe u postdigitalnom svetu potpomognuta je tehnologijom kojoj pomažu i algoritmi. Ono što je potrebno, čita se iz ovih redova, jeste da korisnik poseđuje jednostavne i afektivne stavove, dok će platforme po svojoj suštini, pojačati tu vidljivost, odnosno tu afektivnost.

Kulturni ratovi u ovoj postdigitalnoj eri označili su i kraj zapadno-centričnosti. O uticaju digitalnih platformi na izbore u raznim zemljama može se i moći će se govoriti i posle čitanja ove knjige, jer je primeri samo potvrđuju. Baveći se kulturnim ratovima na zapadu, autor ne isključuje posmatranje kulturnih ratova prema zapadu i ratova zapada. Istovremeno, on uočava pojmove digitalne suverenosti i s tim u vezi daje naznake kuda bu ove pojave mogle dalje da se razvijaju.

Knjiga „Postkulturni digitalni ratovi na zapadu” je dragocen i kompletan prikaz fenomena u kojem živimo i iako se bavi događajima koji se menjaju nemerljivom brzinom, ona zapravo fenomenološki obrađuje jednu epohu nudeći njena utemeljenja i njene osobenosti koje, kao takve, nude udžbenički prikaz naše stvarnosti. Iako dolazi iz oblasti međunarodnih odnosa, ona je zapravo kulturološko-komunikološki prikaz, pa čak i psihološko-sociološki, gde izvesno, u eri opšteg prožimanja i (post)digitalizacije naših života, svaka disciplina može naći korisno i zasebno mesto.

Milica Jevtić,

Vanredna profesorka

Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu

Politički život, časopis za analizu politike izlazi od 2011. godine. Izadavač je Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju. Časopis se bavi analizom institucija i političkih struktura (polity), analizom političkih aktera, procesa i područja delovanja različitih aktera (politics), i analizom rezultata i uslova delovanja politike, odnosno političkim sadržajima u vidu javnih politika (policy). Osim politikoloških, časopis pokriva širi spektar tema i problema u oblasti društvenih nauka. U poslednjoj evaluaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja prema Pravilniku o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa unapređenu je u kategoriju vrhunskog časopisa od nacionalnog značaja (M51). Svi naučni radovi objavljeni od početka 2022. godine biće do daljeg vrednovani prema novom rangu.

Dostavljanje radova:

Radovi za izdanja časopisa *Politički život* podnose se putem Asistent sistema SCIndeksa. Potrebno je kreirati lični nalog autora, priložiti datoteku sa radom i uneti tražene metapodatke.

Platforma časopisa dostupna je na sledećem linku:

<https://aseestant.ceon.rs/index.php/pz/login>

Instrukcije za tehničko oblikovanje radova

Program:

Word for Windows

Pismo:

latinica

Font:

Times New Roman

Veličina fonta:

12

Prored:

1,5 (1.5 lines)

Minimalni obim:

15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Maksimalni obim:

20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Jezik:

Časopis prima radove na srpskom i engleskom jeziku.

Elementi rada:

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime), kontakt e-mail adresu autora, tekst rada, bibliografiju, apstrakt na srpskom i engleskom jeziku (do 150 reči) i 5 ključnih reči.

Pri navođenju, strana imena prvi put pisati u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Referisanje: Čikaški stil

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

– jedan autor: (Beyme, 2002: 155)

– dva autora: (Evans i Whitefield, 1993: 548)

– slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003 b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Primer navođenja teksta u knjizi:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction”, u: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Primer navođenja teksta iz časopisa:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

Internet izvori:

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta”. Naziv institucije, <http://www.ipsa.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 6. 2011)

Autorska prava:

Objavljivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa. Autor se obavezuje da rad nije priložio za objavljivanje u drugom časopisu.

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.

Political Life – Journal for Policy Analysis has been published since 2011. The publisher is the University of Belgrade – Faculty of Political Science, Center for Democracy. The journal focuses on the analysis of institutions and political structures (polity); analysis of political actors, processes and areas of action (politics); and analysis of the results of politics (political content in the form of public policies). In addition to political science, the journal covers a wider range of topics and problems in the field of social sciences. In the recent evaluation, the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, according to the Rulebook on Categorization and ranking of scientific journals, promoted *Political Life* to the category of leading journals of national significance (M51). All scientific papers published from the beginning of 2022 will be valued according to the new rank (until the new ranking).

Manuscript Submission Instructions:

Manuscripts for publication in the journal *Politički život* should be submitted via the ASEESTANT platform of SCIndeks. Authors are required to create a personal account, upload the manuscript file, and enter the necessary metadata.

The journal's submission platform is available at the following link:
<https://aseestant.ceon.rs/index.php/pz/login>

Technical instructions**Program:**

Word for Windows

Letter:

Latin

Font:

Times New Roman

Font size:

12

Spacing:

1.5 (1.5 lines)

Minimum volume:

15,000 characters (with spaces).

Maximum volume:

20,000 characters (with spaces).

Language:

The journal accepts submissions in Serbian and English.

Submission needs to contain:

title, name and surname of the author, scientific and / or teaching title, name of the institution where he is employed (university, faculty, institute, etc.), contact e-mail address of the author, text of the paper, bibliography, abstract in Serbian and English (up to 150 words) and 5 key words.

For submissions in Serbian:

when quoting, write the foreign names in the original for the first time, and then transcribe them.

Each table and / or chart should contain a number, title and source.

Footnotes should contain only comments.

Referencing:

Chicago style

At the end of the quote, open the bracket and enter the author's last name, year of publication and page.

- one author: (Beyme, 2002: 155)
- two authors: (Evans and Whitefield, 1993: 548)
- when quoting an author whose works published in the same year are listed in the bibliography several times: (Sartori, 2003 b: 143)

The authors should be listed in alphabetical order.

Order of citation in the case of books: surname, name, year of publication, title of the book (in italics), place of publication, publisher.

Example:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Example of quoting a chapter in an edited book:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). "Cleavage Structure, Party Systems and Water Alignment: An Introduction", in: *Party Systems and Water Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Example of quoting a text from a magazine:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, no. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

Internet sources:

Last name, First name, date, "Title". Name of institution, link, (Accessed: Month, Date, 2011)

Copyright:

By publishing the text, the author transfers all copyrights to the publisher of the journal. The author obliges herself/himself not to submit the paper for publication in another journal.

The authors are responsible for the content, attitudes and credibility of the facts in the text.

